

СУ "Св. Климент Охридски" - катедра "Европеистика"
и Фондация "Ханс Зайдел"

Гласът на младите

ЕНЕРГИЯ ЗА ЕВРОПА

Сборник от доклади от годишна студентска научна конференция на випуск „Антоан дьо Сент Екзюпери“, специалност “Европеистика”

С подкрепата на
програма "Еразъм+"
на Европейския съюз

СБОРНИК ОТ ДОКЛАДИ

Годишна студентска научна конференция
на випуск „Антоан гьо Сент Екзюпери“,
специалност „Европеистика“,
Софийски университет “Св. Климент Охридски”

Гласът на младите - енергия за Европа

The young voices
for energizing Europe

Софийски университет “Св. Климент Охридски”
и Фондация „Ханс Зайдел“

София, 2022 г.

Настоящата публикация съдържа доклади от конференцията „Гласът на младите – енергия за Европа“, осъществена по проект 619918-EPP-1-2020-1-BG-EPPJMO-PROJEKT „Ресурсен център Европа – нов подход към преподаване и изучаване на теми за Европейския съюз в училище“. Проектът се реализира по програмата на Европейския съюз „Еразъм +“, дейност „Жан Моне“ от екип на катедра „Европеистика“ на Софийския университет „Св. Климент Охридски“ в партньорство с Националното сдружение на българските европейски клубове в училищата (NABEC).

Публикацията се издава с финансовата подкрепа на Фондация „Ханс Зайдел“.

Съставителство и научна редакция:

Проф. д-р Ингрид Шикова

Ас. Десислава Антонова - Стоянова

ISBN: 978-954-91180-8-7

Подкрепата на Европейската комисия за изготвянето на настоящото издание не представлява одобрение на съдържанието, което отразява възгледите на авторите, и Комисията не може да носи отговорност за каквото и да е използване на информацията, съдържащата се в нея.

Настоящата публикация е на разположение в PDF формат на адреси:

<https://eubgschool.eu/bg/za-proekta/subitiq>

<https://jeanmonnetexcellence.bg>

Съдържание

Вместо преговор	5
-----------------------	---

ЕВРОПЕЙСКИЯТ СЪЮЗ – ПРОСТРАНСТВО НА ЦЕННОСТИ, СИГУРНОСТ И СОЛИДАРНОСТ

Семейството в семейството на европейските народи

<i>Любомир Василев</i>	9
------------------------------	---

Дезинформацията и популизмът превръщат ли се в заплаха за демократичните процеси в държавите от ЕС?

<i>Карина Жечева</i>	25
----------------------------	----

Добре ли COVID кризата го възход на евроскептичния популизъм?

<i>Радослав Атанасов</i>	42
--------------------------------	----

Стратегическата автономия в отбранителната политика на ЕС

<i>Георги Дончев</i>	58
----------------------------	----

Мигрантските потоци към Европа – предизвикателствата пред ЕС относно интегрирането на гражданите на трети страни в европейското пространство

<i>Стефка Пенкова</i>	64
-----------------------------	----

ЦИФРОВИЗАЦИЯ И ИЗКУСТВЕН ИНТЕЛЕКТ

(До)изграждането на Цифровия единен пазар – ключът към утвърждаването на Европейския съюз като лидер в световната цифрова икономика?

<i>Лилия Георева</i>	81
----------------------------	----

Интелигентните градове в Европейския съюз

<i>Валентин Александров</i>	100
-----------------------------------	-----

Изкуственият интелект в зграбеопазването на Европейския съюз

<i>Антонио Павлов</i>	120
-----------------------------	-----

ЕКОЛОГИЯ, КЛИМАТ И ЗДРАВЕ

Пътят на Европейския съюз към устойчив
и екологичен транспорт

Гергана Кутелова 131

Как ще се отрази Зелената сделка на енергийния сектор
в България?

Ива Веселинова 146

Създаде ли COVID кризата предпоставки за по-тясно
сътрудничество в областта на здравеопазването между
гържавите - членки в Европейския съюз?

Ана Розованска 163

Как отношението към националните институции влияе на
отношението на гражданите към ваксините срещу COVID-19
в Европейския съюз?

Михаела Атанасова 176

Вместо предговор

Как посреща Европейският съюз динамичните предизвикателства на 21-ви век? Какви са трудностите и преодолими ли са те? Каква ще бъде съдбата на европейския проект? Ще съумеят ли европейските лидери да поведат Европа напред, за да ѝ осигурят водеща роля в глобализирания свят? Това са само част от въпросите, вълнуващи всички, които възприемат стария континент като свой дом.

За да предвидим бъдещето, е добре да се вгледаме в настоящето и да анализираме възможните решения на проблемите и противоречията в сегашния Европейски съюз. Вдъхването на нов живот на европейския проект изисква задължително осигуряване на неговата подкрепа от европейските граждани.

С тези първоначални размисли в Европейската година на младежта и с желанието заедно да разсъждаваме върху бъдещето на Европейския съюз, провеждаме младежката конференция „Гласът на младите – енергия за Европа“. Неин домакин са студентите от випуск „Антоан дьо Сент Екзюпери“ – бакалавърска програма по Европеистика на Софийския университет „Свети Климент Охридски“. Те споделят своите идеи, проучвания, резултати, изводи по важни теми, които сами са подбрали според своите интереси и виждания.

Тази конференция е по-специална, защото за нейното осъществяване са вложени общите усилия на университетски преподаватели, студенти, учители и ученици, които участваха в конкурса „Европа е моят дом – да го поддържа чист и зелен“, организиран в рамките на проекта „Ресурсен център Европа – нов подход към преподаване и изучаване на теми за Европейския съюз в училище“. Проектът се реализира по програмата на Европейския съюз „Еразъм +“, дейност „Жан Моне“ от екип на катедра „Европеистика“ на Софийския университет „Св. Климент Охридски“ в партньорство с Националното сдружение на българските европейски клубове в училищата. В това начинание ни събра надеждата и желанието в Европа да има мир, демокрация и прогрес, Европа да бъде място, в което младите хора се развиват и осъществяват мечтите си, събра ни споделеното схващане, че демократичното възраждане на европейската интеграция изисква усилена просветителска дейност, а училищата имат основополагаща роля в процеса на създаване на активни европейски граждани.

В каква Европа искат да живеят младите хора, каква е тяхната Европа? От темите, по които пишат и които обсъждат, могат да

бъдат извлечени ясни послания. Европа на младите излъчва енергия, дух, амбиция, бъдеще. Те са загрижени за мира и сигурността, за климата и околната среда, за здравето на европейците, за създаването на интелигентни градове, за осигуряване на екологичен транспорт, за все по-активното използване на изкуствения интелект в помощ на хората, за европейските ценности и европейския начин на живот.

В творбите на студентите могат да бъдат открити както сериозни анализи, така и наивни твърдения, но по-важното е, че те са отражение на амбициите и мечтите на младите хора за Обединена Европа. Доказателство за това са трудните въпроси, горещите дискусии и творческото вдъхновение. Ще напомня една мисъл на Антоан дьо Сент Екзюпери – патрона на випуска – „Има само едно истинско богатство и то е общуването между хората“. След толкова месеци изолация, общуването по време на конференцията „Гласът на младите – енергия за Европа“ е истинска наслада.

Млади хора, бъдете отговорни, със свободен творчески ум, общувайте, създавайте и нека сърцето ви води в трудни моменти. Пътят не е лесен, но трябва да бъде изминат с желание и воля. Това е вашата Европа.

Желяя ви успех!

Проф. Ингрид Шикова

**ЕВРОПЕЙСКИЯТ
СЪЮЗ -
ПРОСТРАНСТВО НА
ЦЕННОСТИ, СИГУРНОСТ
И СОЛИДАРНОСТ**

Семейството в семейството на европейските народи

Любомир Василев

Въведение

Мотивите за изготвянето на този доклад се коренят основно в наблюдението върху семантиката, свързана с типично семейните ценности и определения, залегнала в много и различни по характер теми, свързани с изграждането и постоянното развитие на Европейския съюз (ЕС). Като пример може да се споменат „бащите на Европа“, сред които най-видни са например Жан Моне и Робер Шуман. Бащата е основна фигура в семейството и семейните взаимоотношения. Самото словосъчетание „Семейство на европейските народи“ (или много по-добното на него „Европейско семейство“) неговусмислено обвързва европейската идея със семейството и се утвърждава като устойчив израз в историята на европейската интеграция. В настоящия доклад обект на изследване ще бъде семейството най-вече като ценност и структура, което поставя актуалността на това понятие в полето на европейските изследвания.

За отговор на въпроса дали Европейският съюз действително е „Европейско семейство“ ще се открият два основни фактора, определящи обвързаността между понятието за семейство (семейството като ценност и основа на европейските общества) и ЕС като „семейство на европейските народи“. Макар и изследването да не се концентрира строго върху брачно-семейната проблематика, първият фактор е свързан именно с отношенията в рамките на индивидуалното човешко семейство (семейство от индивиди), защото от него произтича ценностната надстройка, въз основа на която впоследствие би се родило „европейското семейство“ (семейство от народи). Вторият фактор е свързан с отношенията между държавите членки и ЕС, и въпроса до каква степен те могат да се определят като „семейни“ по смисъла на самото понятие за семейство.

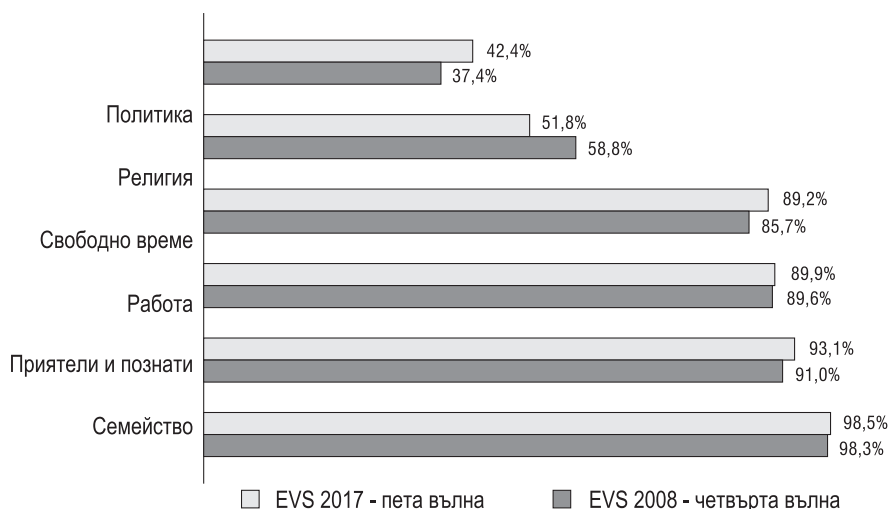
Подход за определяне на понятието „семејство“

Понятието за семејството до голяма степен се определува още од методологијата на истражување. Во настоящия доклад определението не може да биде еднодисциплинарно, предвид фактот, че целта на истражувањето е да даде отправна точка и на други по-длабоки анализи во различни сфери на општествениот живот (извън брачно-семејните взаимоотношения), во които семејството, истражувано како вредност и структура, би могло да предложи визија и одговор на въпроси, стојачи на дневен ред. За оваа цел е потребен и соодветниот подход за определување на понятието за семејство.

Во настоящото истражување има потребност од понятие, кое е општо теоретично, а не само представящо една или друга негова страна. Л. Георгиев, за целите на своето истражување (а именито да предложи основа за општа теорија на брака), излагајќи аргументите си, докажува несостојателноста на комплексните научни истражувања, които во един од дадените примери користат понятието за семејство единствено во юридически аспект. Тој представя трите основни подходи за определување на понятието за семејство во брачно-семејната проблематика. Отправя критика, която соодветните подходи не можат да издржат, защото се спират само на конкретни проявления или последователност од проявления. Тој прави извода, че „семејството може да извршува всички предвидени функции, без да е налице бракът како юридически оформен съюз“ и също така, че „не раѓането на децата, кое е естествено може и се осъществува без юридически брак означува налице на семејство“. Посредством општо теоретичниот подход определува този юридически съюз како следствие на индивидуалниот избор на мажете и жените, учествуващи во брачно-семејните взаимоотношения. (Георгиев, 1994)

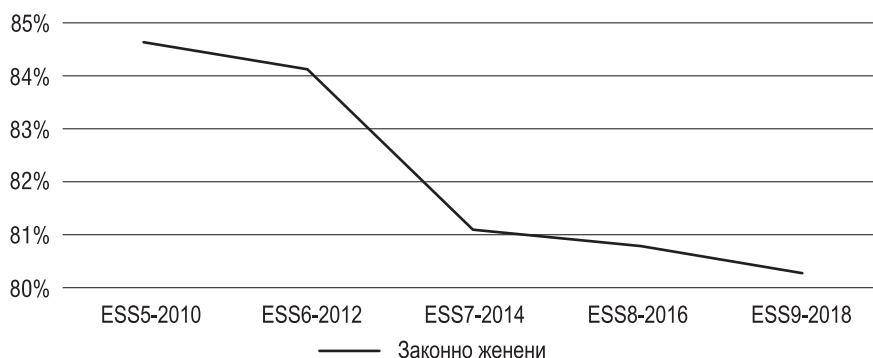
Ова тврдение може да се потврди од някои тенденции во општеството на семејството и брака. При младежите во Бугарија, на пример, се забележува силна мобилизација на ресурси, влијание и доверие вътре во семејството и не са единствените во Европа, които ценат високо семејството и планираат да создадат собствени домови (Митев & Ковачева, 2014).

Во Европеското истражување на вредностите за 2008 г. кумулативниот глед од позитивните одговори („Много важно“ и „Особено важно“) за семејството во општеството на въпроса „Доколку следващите неща са важни във вашиот живот?“ е највисок. Оваа тенденција се забележува и во петата вълна на същото истражување (фигура 1).

Фигура 1. Кумулативен дял на положителните отговори („Много важно“ и „Особено важно“) по отношение на въпроса „Доколко следващите неща са важни във вашия живот?“ (Източник: EVS 2008 и EVS 2017)

Друга тенденция, обаче, е и все по-отживелият статут на брака като институция, което може да се проследи в множество изследвания. Според различните вълни на Европейското социално изследване анкетираните с връзка и живеещи заедно със съпруг/съпруга/партньор, все по-малко имат сключен законен брак (са законно женени, фигура 2). Освен това над 50% от всички респонденти, отговорили на въпроса за семейното си положение в изследването за 2018 година, никога не са били женени или със законово регистриран граждански брак.

Фигура 2. Относителен дял на отговорилите „Законно женени“ по отношение на въпроса: „Току-що ми казахте, че живеете със съпруга/съпругата/партньора си. Кое от описанията на тази карта описва връзката ви?“ - в периода 2010-2018 (Източник: ESS5, ESS6, ESS7, ESS8 и ESS9)

На базата на приложените социологически изследвания (фигура 1 и 2) би могло да се направи изводът, че семейството е нещо важно в живота на европейците, но законно установеният брак все повече не е факт и в този смисъл явно не се разпознава като задължителен и определящ фактор за обвързаност и съвместен живот. Според общотеоретичния подход „семейството“ е нещо повече от юридически сключен брачен съюз. Поради този извод именно този подход би бил адекватен за анализирането на по-мощабни социални структури в режим на семейни взаимоотношения. Това предполага две възможни хипотези за Европейския съюз и те са, че ЕС попада или не попада в такъв тип структури.

Друг път за определянето на понятието за семейство има в лицето на диалектикоматериалистичния подход на учените марксисти, който изследва брачно-семейната проблематика в конкретни емпирични отношения, дефинирайки „семейния институт“ като „основна социална микроструктура“, чрез която се осъществява биологичното и социално възпроизводство, както и се предават духовните представи и ценности, чрез които се формира и поддържа съзнанието за принадлежност към съответната нация. Конкретна дефиниция е дадена от Ф. Енгелс.¹ Тези определения, плод на богат и задълбочен набор от изследвания в съответната проблематика, представят до известна степен идеята за структурна връзка между семейство и нация, което е особено важно за открояването на семейната структура в по-общ план.

Сред основните постижения на диалектикоматериалистичните изследвания, обаче, са най-вече представянето на поредица от аспекти от функционирането на семейството, които могат да бъдат обвързани (но в рамките на този подход не са) чрез общотеоретичен анализ. Има известна аналогия между понятията за „любов“ (в диалектикоматериалистичната наука) и „психична съвместимост“ (дефинирана от общо теоретичния или метатеоретичен подход), но понятието за любов като основа на брака е представено от една-единствена страна, като част от историческото развитие на брака и на тези индивидуални отношения. Според общотеоретичния подход тези отношения се базират на понятието за психична съвместимост, даващо възможност за действително дефиниране на семейството изобщо, а не само в конкретното биохимично проявление на „половата любов“.²

¹ „... отношение, което от самото начало се включва в хода на историческото развитие, заключава се в това, че хората, ежедневно произвеждайки своя собствен живот, започват да произвеждат други хора, размножават се, това е отношение между мъж и жена, родители и деца, семейство...“ - Маркс К., Ф. Енгелс, Съч. Т. 3. С., 1957, стр. 29.

² Интерпретацията на Ленин за „брака с любов“, представляващ само една от историческите форми на брака, така както брачната съпругеска любов е само една от възможните форми на полова любов - Ленин, Вл. Ил. Собр. Соч. Т. 49, стр. 56.

Изхождайки от тези наблюдения върху различните подходи за определение на понятието за семейство, в настоящия доклад се следва в по-голяма степен общотеоретичния (метатеоретичния) поради възможността за неговото приложение и относно други проблеми, засягащи семейните отношения на по-общо равнище (целта е съотнасянето им на нивото на държавите - членки на ЕС).

Понятието за семейство в различните области на науката

Макар и изрази като „Семейство на европейските народи“ или „бащи на Европа“ да не са налични като устойчиви определения в консолидираните текстове на Учредителните договори на ЕС, те намират израз в речи, в изявления на официално ниво (ще стане ясно по-долу) и са залегнали в историята на европейската интеграция като израз на европейската идея. В тази връзка е добре да се отбележат и конкретни примери като „la fraternité européenne“ или „европейското братство“ (братът и братството са изрази от семейната семантика), за което Виктор Юго говори в своята реч пред Международния конгрес на мира 1849 г.³, „the European family“ или „европейското семейство“, за което говори Чърчил на 19 септември 1946 г. в Цюрих⁴, пообобщено както и Маргарет Тачър казва на 20 септември 1988 г. в Брюксел „Let Europe be a family of nations ...“ или „Нека Европа да бъде семейство от нации...“⁵.

³ „Un jour viendra où la France, vous Russie, vous Italie, vous Angleterre, vous Allemagne, vous toutes, nations du continent, sans perdre vos qualités distinctes et votre glorieuse individualité, vous vous fondrez étroitement dans une unité supérieure, et vous constituerez **la fraternité européenne**, absolument comme la Normandie, la Bretagne, la Bourgogne, la Lorraine, l'Alsace, toutes nos provinces, se sont fondues dans la France“ или „Ще настъпи денят, в който вие, французи, руснаци, италианци, англичани, немци - всички вие нации на този континент ще се слееете в едно и ще съставите **европейското братство**, точно както Нормандия, Бретан, Бургундия, Лотарингия и Елзас, и всички наши провинции се обединиха в едно, за да съставят Франция,“ (стилизирането в bold е добавено допълнително за прегледност). Макар и на едно ниво този израз да е основно част от френския национален девиз „Свобода, равенство, братство“, тук личи стремежът на Виктор Юго за осъществяването на такива братски взаимоотношения и на европейско ниво. Източник: [Discours d'ouverture prononcé au Congrès de la Paix le 21 août 1849] : [épreuves corrigées] / [Victor Hugo] | Gallica - <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k1513139s/f9.item> (фр.) и „Пророчеството на Виктор Юго за една обединена Европа | Терминал 3“ - <https://terminal3.bg/prorocestvoto-na-viktor-jugo-za-edna-obedinena-evropa/> (български превод).

⁴ „If Europe is to be saved from infinite misery, and indeed from final doom, there must be this act of faith in the European family [...] The first step in the re-creation of the European family must be...“, откъси от речта на Уинстън Чърчил в университета в Цюрих, 19 септември 1946 г. Източник: <https://rm.coe.int/html/16806981f3>

⁵ В тази част от речта на „желязната лейди“ има типично за британската позиция изрично подчертаване на националната идентичност на всеки един член от това „семейство от нации“, което впрочем е доста сходно с визията на Юго, цитирана по-горе. Източник: <https://www.margarethatcher.org/document/107332>

Последно, но не по важност уточнение, което е добре да се направи в този ред на мисли, е фактът, че Европейската парламентарна асамблея официално награждава през 1960 г. Робер Шуман (1958 г. той става неин президент) със званието „Father of Europe“⁶ или „Баща на Европа“, с което (звание) биват почитени и множество други бележити личности с европейски принос (някои от които са цитираните по-горе), сред които най-отчетливо се открояват Жан Моне, Конрад Аденауер, Алчиде де Гаспери и Робер Шуман. Подобни изрази използват и в най-съвременен контекст лидерите в Европа както например вече бившият германски външен министър, който каза във връзка с COVID кризата 2020 г. „Die Krise hat uns vor Augen geführt, dass wir eine europäische Familie sind“ или „Кризата показва ясно, че ние сме едно европейско семейство“.⁷ Също така и понятието за майка има своето развитие в най-съвременен европейски контекст. В своя реч⁸ през 2021 г. настоящият председател на Европейската комисия Урсула фон дер Лайен напомня за своята амбиция за нулево замърсяване на Европа и обвързвайки проблемите за равенството и справедливостта със Зелената сделка и всички инициативи, свързани с опазване на околната среда, тя казва „It is for all of them, and for mother earth, that I...“ или „За всички тях (живеещите в по-бедни социално-икономически условия и др.) и за майката земя“ (авторски превод). Понятието „mother earth“ или „майка земя“ има дълга история още от 1580 г. и е една от 35-те % най-стари английски думи, семантично обвързана със семейството.

Целта на това уточнение е да представи най-общо и схематично някои особености на европейската интеграция и наследство до днес. В този контекст подобни изрази и определения, съдържащи семейна семантика, са обект на изследване в настоящия доклад, защото съдържат връзки и основи на произтичащи от тях ценности, които вече са формулирани и запазени до днес в официални изявления на европейските институции и в основополагащи за Съюза документи като Учредителните договори и Хартата на основните права на ЕС.⁹

Следвайки общотеоретичния подход, както и до известна степен системния подход, смисълът на понятието за семейство в различните

⁶ Robert Schuman's life history (Robert Schuman Foundation) - <https://www.robert-schuman.eu/en/robert-schuman-s-life-history>

⁷ Eröffnungsrede von Außenminister Heiko Maas bei der Konferenz zum Thema Jugend, Migration und demografische Herausforderungen in den Westbalkanstaaten - <https://www.eu2020.de/eu2020-de/aktuelles/reden/rede-heiko-maas-westbalkan-konferenz-jugend-migration-demographie/2410494>, 28 октомври 2020 г.

⁸ Speech by President von der Leyen at the EU Green Week 2021 conference - https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/speech_21_2805, 1 юни 2021 г.

⁹ Консолидиран текст на договора за Европейския съюз, Дял 1, Член 2 - <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/BG/TXT/HTML/?uri=CELEX:12012M002&from=BG>

науки може да покаже общата характеристика на тези семейни отношения, която да може да се приложи и в различни от тяхната за този доклад брачно-семеен проблематика, а именно в областта на европейските изследвания.

От гледна точка на социологията, семейството като термин обозначава най-общо група от лица, които са обединени въз основа на брак, по кръвна линия или осиновяване, съставляващи едно домакинство и взаимодействащи помежду си в съответните социални позиции, обикновено тези на съпрузите, родителите, децата, братята и сестрите.¹⁰ Една стандартизирана социологическа дефиниция за семейството, приложена от Алексей Пампоров в неговото изследване „Кризата на брачната институция, фамилизмът и новите семейни форми“ е „основна, относително стабилна малка социална група, която включва родителите, свързани чрез брак и техните неомъжени деца“ (Михайлов, Тилкуджиев, 1996).

От гледна точка на политологията, съществува понятието „семеенство политически партии“ (макар и с известна критика към този тип класификация, но все пак с широко приложение). Наборът от критерии и различни направления за такава класификация (от семейства) е богат, а понятието е широко застъпено в литературата, когато става въпрос за сравняване на политическите партии. В случая с ЕС се говори за „европейско партийно семеенство“ като критериите на тази квалификация включват произхода на съответните партии и (или) сходни техни черти (политика, идеология и др.).

От гледна точка на правото, встъпването в брак и създаването на семеенство са субективни права на всеки гражданин, достигнал брачен възраст, съгласно Хартата на основните права на ЕС¹¹. Юридическо задължение на държавата и обществото е да го защитят според принципите, съобразно които се уреждат семейните отношения, съгласно националното законодателство, описано в Семейния кодекс (ако конкретизиране тази уредба в България).¹²

В лингвистиката езиковото семеенство е набор от езици, произлизащи от общ предшественик или „родител“.

В биологията „семеенство“ е една от таксономичните групи (категории) от класификацията на организмите, по-прецизна от разред, но

¹⁰ Family | Definition, Meaning, Members, Types, & Facts | Britannica - <https://www.britannica.com/topic/family-kinship>

¹¹ Член 9 от Хартата на основните права на ЕС - Право на встъпване в брак и право на създаване на семеенство - <https://fra.europa.eu/bg/eu-charter/article/9-pravo-na-vstpvane-v-brak-i-pravo-na-szdavane-na-semeystvo>

¹² Семейен кодекс, Глава първа. Общи положения, чл. 2

по-малко прецизна от рог, като организмите, принадлежащи към едно и също семейство, най-вероятно произлизат от едни и същи предци и имат относително общи характеристики.

До момента във всяка от изброените дефиниции, според различните науки, се наблюдава идеята за сродство и в този смисъл „родител“ (баща, майка) се потвърждава като основно понятие от етимологичното ядро от думи, свързани със семейството. Латинското *familia* рядко се е използвало като дума, описваща егинството на родители и техните деца, защото латинското семейство включва и робите. *Domus* и произтичащото *domestic* (adj.) са думите, най-точно дефиниращи родствените отношения между родители и деца (днес от този корен е останало само обобщаващото „дом“). Ще е уместно да се добави, че в определен момент европейската идея се свързва и с понятието за общ европейски дом („Common European home“), което гори от етимологична гледна точка на западните езици с латински произход, обрисова конкретна черта на отношенията между различните народи.¹³ Отново през призмата на етимологията, но според езиковото семейство на славянските езици, коренът на българската дума „семейство“ се търси в църковнославянското *семя* (семе; потомци; рог)¹⁴, което се съдържа вече и в латинското *sēminō/ sēmināre* („сея“).

В тази връзка знаем, че една от основните цели¹⁵ на ЕС, а именно да насърчава ценностите на Съюза сред европейските граждани, се осъществява в много случаи чрез една конкретна форма на семинарите по различни теми. Това е интересно, защото по сходен начин, посредством различни форми за осъществяване на образователен и научно-технически обмен, се осъществява „сеене“ (по смисъла на корена в *(sēmināre)* на определени идеи и ценности. По този начин се насърчава поведението, което да служи в полза на обществото за изпълнението и на други цели на Съюза (насърчаване на мира, благоденствие, осигуряване на свобода, сигурност и правосъдие и други).

¹³ Разбира се, тази интерпретация е спорна най-вече поради пряката връзка с концепцията на Михаил Горбачов за такъв общ европейски дом, който макар и да представлява по същество търсене на обединителния характер на европейското пространство (борба срещу разделението в Европа), се интерпретира от източноевропейските анализатори 1989 г. като риторика на Горбачов, целяща главно да смекчи напрежението в страните от Източния блок. Въпреки това концепцията за дом може да се намери и днес в един изключително полезен (без наличието на спорни въпроси) европейски източник на исторически данни с името „House of European history“, което може би поставя тази идея поне на историческата плоскост на европейското наследство - <https://historia-europa.ep.eu/>. Концепцията „Europe as a Common Home“ е разгърната до голяма степен в обръщението на Михаил Горбачов до Съвета на Европа в Страсбург, 6 юли 1989 г. - https://chnm.gmu.edu/1989/archive/files/gorbachev-speech-7-6-89_e3ccb87237.pdf

¹⁴ Църковнославянски речник - <http://www.pravoslavieto.com/rechnik/cs/index.htm#%D1%81>

¹⁵ Цели и ценности на ЕС - https://europa.eu/european-union/about-eu/eu-in-brief_bg и „Европа в 12 урока“, Европейски съюз 2017 г.

Така според семантиката на понятието за семейство става явна връзката му с дейностите, проектите (в най-общ план дори ЕС като проект, но и включително европейските проекти и програми като Еразъм+) и посоката на Европейския съюз като постоянно развиваща се структура не само в социално-икономически и политически аспект.

Семейният модел в Европа

Семейният модел е основополагащ фактор за определянето дали ЕС е семейство според понятието, определено в предходната част, защото го голяма степен формира индивидуалната представа за семейство. Той определя съответните ценности, които впоследствие се проектират и като конкретни цели на европейско ниво.

Съвременни европейски тенденции, свързани с една от целите на Съюза, а именно равенство между мъжете и жените, са нарастващата заетост на жените и по-точно майките и съответно увеличението на домакинствата с двоен доход, което би могло да породи нестабилност в междучовешките взаимоотношения в различни сфери¹⁶ и намаляваща възпроизводителна функция¹⁷ на домакинствата, както и нарастваща отчетливост на проблемите относно баланса между работата и личния живот според множество социологически изследвания.

Тези проблеми могат да бъдат оценявани спрямо модела „male breadwinner/ female caregiver“ (мъжът, осигуряващ издръжката на семейството и жената домакиня), който се наблюдава най-силно в средата на 20-и век, когато и социолозите го определят като „естествен“ за нуждите на индустриалното общество (Parsons, 1949). Исторически между двете войни масовото производство и консумация засилват интеграцията между икономиката в рамките на домакинството и тази в рамките на пазара (така наречения „work to family spillover“), което поражда и дългосрочното изместване на труда извън икономиката на домакинствата. (Glucksmann, 1995) Така в по-късните десетилетия на 20-и век се наблюдава ерозия на този модел. Все повече нагласите в междуполовите отношения и ролите се променят така, че от ценностите, нормите и вярванията (различаващи се според националния

¹⁶ Според актуални анализи тук не става въпрос единствено за spillover от една област на живота на даден човек в друга, а за crossover, което е задълбочена концепция, търсеща сложната връзка в междучовешките взаимоотношения и по-точно как психичното състояние на даден индивид в определена област въздейства на друг индивид в друга област. Разбира се, става въпрос основно за отношенията между мъже и жени в домакинства с двоен доход. (Li, Cropanzano, Butler, Shao, & Westman, 2021)

¹⁷ Съществуват множество възможности, които предлага съвременното общество, конкретно за жените, които обаче стават недостижими при наличието на деца и съответно така се намалява нивото на раждаемост в дългосрочен план. (Oláh, 2011)

и етнически контекст) произтича нов подход за изграждането на институции и политики като неолибералните и неокейнсианските икономически политики в тази област (Crompton, Lewis, & Lyonette, 2007).

Един от големите структурни фактори за артикулацията на професионалния и личния живот се явява гържавата и социалната организация (Crompton, Lewis, & Lyonette, 2007). Например там, където се следва „гържавата на благоденствието“ като режим, тези отношения се отразяват силно на социалните политики (основна черта на тези режими) особено относно подпомагането на работещите майки и домакинствата с двоен доход, което насърчава създаването точно на такъв тип домакинства.

От другата страна са либералните режими, където неолибералните политики не насърчават гържавни политики в областта на грижите в рамките на домакинството, но икономически насърчават засиленото участие на жените в пазара на труда (гъвкаво работно време, обичайност на работа, както на пълен работен ден, така и с по-малко часове). Насърчаването от страна на организациите на предприемачески дух и развитие на личността в професионалните си заложи (влагане на „сърце и ум“, а не „ръце“ в днешните организации – Thompson & Warhurst, 1998) е характерна черта на неолибералните политики, които имат за цел желанията за себеусъвършенстване да осъществяват интересите на организациите.¹⁸

В този ред на мисли се наблюдава тенденция към все по-интензивно навлизане на понятията от езика, описващ семейните отношения в полето на корпоративните работни взаимоотношения (Luna, 2021) и относително корпоративен и може би по-скоро правен език, що се отнася до семейните взаимоотношения (предбрачно споразумение, фактическо съжителство или съжителство на семейни начала, брачен съюз и т.н.).

Либералните режими се характеризират още – с повече разпределяне на домакинските работи между партньорите, т.е. повече часове неплатена домакинска работа, извършвана от мъжа (данни за Съединените щати: 1975 – 7,2 часа, 1985 – 9,8 часа, 1995 – 10 часа – Bianchi et al., 2000: 206). Това е и решението според някои анализи на проблема с ниската раждаемост, породена от домакинствата с двоен доход, като се смята, че начинът да се изравнят половете се корени точно в поемане на повече домакинска работа от страна на мъжа.

От друга страна, консервативните социални режими, според принципите на Бисмарк, са дълбоко обвързани с понятието „breadwinner wage“ – доход, достатъчен да издържа един мъж и неговото семейство,

¹⁸ „The person becomes a neo-liberal ‘entrepreneur of the self’, autonomous, responsible, free, choice-making, and through these individual actions, organizational goals are achieved“, *Women, Men, Work and Family in Europe*, p.10 (Crompton, Lewis, & Lyonette, 2007)

и в този смисъл при тях не се насърчава женската заетост. Специфично за тях е и наличието на по-големи социални надбавки от страна на работодателите.

Има и така наречените „familialist“ режими, при които всякакъв вид подкрепа от страна на държавата по въпроси, свързани с грижите в домакинството, липсва.

Подобно както по въпроса за европейския социален модел, така и по въпроса за семейните политики, които са част от социалния модел, няма как да се генерализира и да се дефинира единен европейски семеен модел. Едно е сигурно, обаче, и това е горепосочената връзка между политиката и конкретни социални резултати, както и демографски последици и също все по-напредващата поява на нови и нови семейни форми. В България, например, според изследването на Алексей Пампоров, доминира устойчиво през десетилетията фамилизмът, що се отнася до семейството като ценност, но от гледна точка на практиката има голяма промяна във формите на семейни взаимоотношения от средата на 90-те години насам. (Фотев, 2009)

Така все повече се очертава моделът „Dual earner/ dual carer“ – семеен модел, при който и двамата партньори „осигуряват хляба“ и грижите за семейството, споделяйки равно платена и неплатена работа. Според Nancy Fraser (1997) има няколко идеални модела, като два от тях той счита за проблематични, поради липсата на нужда от промяна на мъжа и затова изгражда третия. Промяната на модела и новите тенденции се отразяват на политиките в различните държави и съответно на европейската стратегия в тази посока, което е от основен интерес за целите на настоящия доклад.

Заключението от изследването на семейния модел може да се изведе на базата на основните твърдения, от които първото е, че институциите са изградени от ценностите, нормите и вярванията в едно общество (Crompton, Rosemary, 2007). Самите европейски политики, относно семейството, имат културни и религиозни фактори (семейството като ценност се изгражда най-вече въз основа на християнското европейско наследство) в основата си (Корпи, 2000). Освен институциите и политиките, и самите отношения между жените и мъжете се базират на норми и ценности. Вземайки това предвид и също така наречената „gender logic“ или „ideology of domesticity“ в Европа, може да е известна степен да се изясни защо се долавя, посочената в по-предните части и най-вече в мотивите за настоящото изследване, семейна семантика в развитието на европейската идея, включително и по отношение на европейските лидери и основатели („бащи на Европа“), а както и се посочи – в политики, които на пръв поглед изобщо не предразполагат семейна семантика, като тези за опазването на околната среда и спазването на Зелената сделка („майката земя“).

Отношенията между гържавите членки и Европейския съюз

Както стана ясно, основна цел в доклада е да се анализира понятието „семейство“ в контекста на отношенията между гържавите членки в рамките на ЕС и отношенията между гържавите членки и Съюза. Първият фактор, а именно семейният модел, показва, че институциите и политическите измерения се конструират на базата на ценности, сред които в настоящето изследване се откроява семейството като такава. В този смисъл развитието на ЕС като ценностно обединение пряко зависи от развитието на семейните форми и взаимоотношения между индивидите и най-вече тяхната ценностна предпоставка. В настоящата част фокусът е върху това дали на определено общо поле, а именно на ценностно равнище, индивидуалното семейство е сходно като структура с така нареченото семейство от гържави (ЕС), като така директно се търси отговор на въпроса: „Семейство ли е семейството на европейските народи?“.

В книгата си „Тайните на семейството: Революционен начин да опознаеш себе си“ Джон Брашоу, позовавайки се на труда на множество учени в областта на психо-терапевтиката, чиито основни изводи ще бъдат изведени по-долу, достига до извода, че „Психичното заболяване не може да се разглежда като отделен феномен, сведен само до един индивид. Теорията за семейството като система приема цялото семейство за свой пациент, а болния – като знак за семейна патология. Идентифицираният пациент е симптомът на нефункционалността в семейната система. А семейството само по себе си е симптом на обществото като цяло.“ Тази теза се потвърждава от множество учени още през 50-те години на миналия век в различни направления на психо-терапевтиката и психиатрията по отношение на семейството.¹⁹

Тези учени потвърждават дългогодишна практика в изучаването на семейството чрез системния подход, чийто основоположник (на системната теория) е австрийският учен Лудвиг фон Берталанфи. Преглед факта, че тази методология е адаптирана от множество учени в съвсем разнообразни научни области отвъд генетиката, която фон

¹⁹ „Обликът на индивида и обликът на семейството са взаимозависими“, Н. Акерман в „Психодинамика на семейния живот“.

„Проучването доказва идеята, че всички умствени заболявания се развиват в семейството и засягат няколко негови членове.“ Кристиан Мидълфорт публикува 1957 г. тези свои открития върху връзката между пациенти, страдащи от депресия, параноя, шизофрения и невроза с техните семейства в „Семейство и психотерапия“

„В семейната психиатрия семейството не се разглежда като средата на болния. Семейната психиатрия приема цялото семейство като пациент, а болния като симптом на семейна патология.“ Джон Хоуелс през 1957 г. в „Семейна психиатрия“.

Берталанфи изследва, е възможно да се открият връзки между системния характер на семейството като подсистема на обществото, което е същността на последната част от извода на Брадшоу: „А семейството само по себе си е симптом на обществото като цяло“. Може би между тези две системи или по-точно система (обществото) и подсистема (семейството) трябва да се търси мястото на ЕС, обединяващ различни части (държави членки) във връзките между тях (същността на слогана „United in diversity“ или „Единни в многообразието“).

На базата на тези изводи се отваря врата в настоящото изследване към по-широкото разбиране за връзката между отношенията в рамките на обществото и в рамките на семейството, като вероятно аналогични на отношенията между отделните държави членки (европейски народи) и Съюза (семейство), ако приемем хипотезата, че ЕС може да се нарече „семейство на европейските народи“.

Според речника към резюметата на законите на ЕС „дадена държава кандидатка, която отговаря на критериите за присъединяване, определени от Европейския съвет в Копенхаген през 1993 г., и която подпише договора за присъединяване с отделните държави - членки на ЕС, става държава - членка на Европейския съюз“²⁰ и също така „С Договора за Европейския съюз се определят условията (член 49) и принципите (член 6, параграф 1), на които всяка държава, която желае да стане член на Европейския съюз (ЕС), трябва да отговаря“. Така самото определение за държава членка включва нейното отношение към ценностите и поставя междудържавните отношения в рамките на ЕС на плоскостта на ценностите.

Ценностите в ЕС се явяват градивна единица на Съюза, тъй като всяка една държава членка, определяйки се като такава, става част от ценностното обединение на ЕС и съответно семейството като ценност действително може да се погледне като структурна единица. Съвременните ценности и права - толерантност, свобода и т.н., са в пряка връзка със семейството като такава, а то от своя страна се явява основа, защото в рамките на неговата структура се осъществяват всички други ценности на практика (както и по-горе се засегна въпросът за равенството между мъжете и жените, трудно достижимо извън семейството като структура, която най-ефективно го осигурява).

През тази призма, представеното изследване на Брадшоу за семейството като един пациент, а не отделни пациенти в лицето на всеки индивид от него, би било удачно да се онагледат със случая на Полша и Унгария. Европейският парламент предупреди през 2020 г., че „Дискусиите на ЕС с Полша и Унгария все още не са довели до това тези дър-

²⁰ Речник към резюметата, Държави членки - eur-lex.europa.eu

жави да се приведаат в съответствие с ценностите, на които се основава ЕС“ и посочи, че „Неефективното използване от страна на Съвета на член 7 продължава да подкопава целостта на общите европейски ценности, взаимно доверие и доверието в самия Европейски съюз като цяло“. Още тук става видно, че целостта на европейските ценности е структура, която не може да остане пренебрегната, и доверието от своя страна е също ценност и то от особена важност. Няма как да не се направи аналогия, че доверието и верността са от основно значение и за успешното изграждане на семейство в междучовешки план. Според европейско изследване на ценностите през 2008 г., БСА 80,08% от отговорилите на въпроса „Доколко са важни следните неща, за да бъде един брак успешен?“ посочват „Вярност“, като това е дори повече от отговора „Деца“ (Фотев, 2009). В случая доверието се оказва основна ценност и в отношенията между гържавите членки и ЕС, което по същество представя обща характеристика в двата аспекта на ниво семейство от индивиди и на ниво семейство от гържави - членки на ЕС.

От друга страна, обаче, развитието на отношенията между Полша и Унгария с другите гържави членки и с ЕС доби правораздавателен характер и то по-конкретно чрез настояването за финансови санкции. Диалогът изглежда като с индивид, страдащ от определена патология, която трябва да се преработи на всяка цена, дори и чрез по-остро общуване и крути мерки. В случая, обаче, е налице потенциалната възможност да се приложи същностно различен подход според понятието за психична съвместимост, като по-общо понятие за връзка между индивиди, но за целите на настоящото изследване – връзка между гържави - членки на ЕС. В случая частта „психична“ от понятието „психична съвместимост“ – „душата“ според старогръцкия превод, би могла да се види в лицето на ценностната нагстройка на ЕС. Ако вземем предвид отново синтезираното от Брагшоу, би трябвало да има стремеж към идентифициране на проблемите и дълбоките предпоставки в цялото семейство (във всички останали гържави членки и тяхната позиция и развитие спрямо доверието), а не само в изразителя на съответната патология. В конкретния пример с отношенията между Полша, Унгария и ЕС става видно, че има поле за развитие по отношение на доверието в самия ЕС и семейните междугържавни взаимоотношения в него, така че Европейският съюз наистина да бъде „Семейство на европейските народи“ и днес.

Заклучение

Още изследвания върху семейството като структура и ценност, според горепосоченото общо понятие и приложение в конкретни случаи като този с Полша и Унгария, могат да дадат резултати, на базата на които да се определи посоката на развитие на Съюза. Ако в дълбо-

чина се изследва всяка област на тези взаимоотношения, то тогава ще можем да разберем до каква степен ЕС е „Семейство на европейските народи“, както и „бащите“ на Съюза днес могат да осмислят позицията си като такива, защото може би Европа има нужда от лидери, които освен друго са и „бащи“ по начина, по който са били наречени Моне и Шуман. Дали това определение се е използвало с идеята да затвърди ролята на тези личности просто като началници на европейския проект или нещо повече – показва същността на работата на всеки европейски гражданин, участващ дейно в иницирането на новите проекти, които да задвижат механизмите за просперитет и качествено развитие на социалната, политическата, икономическата и други сфери? Както знаем, всяка сфера, в която ЕС има ключова роля, чрез неотменимото си взаимодействие с другите, вътрешно поражда промяна на промяната в определена посока, която също само визионер, „раждащ“²¹ идеи, може да даде.

Съвсем актуални проблеми като ваксинацията срещу COVID на европейските граждани, самата COVID криза и енергийната криза, както и бъдещите проекти в областта на изкуствения интелект (така наречения „human centric AI“, който като инициатива също има ценностна предпоставка, защото ЕС не би съдействал в разработката на изкуствен интелект без гаранцията, че той ще бъде от полза на, а не против човека) показват, че развитието на ЕС винаги се води от европейските ценности. Съответно щом е налице проблемът за европейската идентичност и за това какво е ЕС значи е нужно определено обръщане към ценностите, на които е основан Съюзът, не поради морални или етични съображения, а предвид структурния характер на повечето проблеми, стоящи на дневен ред. Ето че в една от базовите ценности (от която произхождат много други често споменавани ценности на Съюза) може да се открие посока. ЕС представлява структура, която постоянно се развива, но в каква посока се случва промяна на промяната? От тук произхождат и много от проблемите в различни сфери, като например единната позиция в геополитически план, която често не е факт. Изследванията върху семейството могат да дадат посока за определяне на европейската идентичност и същността на Европейския съюз, предполагайки решения и на други проблеми, които не изглеждат очевидно обвързани със семейните взаимоотношения и темата за семейството като цяло, но всъщност пряко засягат ЕС като действително „Семейство на европейските народи“.

²¹ Концепция - определението за усещане в съзнанието за „процес на формиране на понятия, акт или сила на зачеване в ума“ е от края на 14 в. Значението „това, което е заченато в ума“ е от 1520-те години. От латински „сопсиреге“ означава „да взема и задържа, да зачена“, а коренът е от протоиндоевропейското „кар“ (да схвана). Ето как от лингвистиката можем да разберем и защо е възможно съвсем коректно да наречем определена личност баща на дадена идея.

Използвана литература:

1. Crompton, R., Lewis, S., & Lyonette, C. (2007). *Women, Men, Work and Family in Europe*. New York, Unated States: Palgrave Macmillan UK. doi:10.1057/9780230800830
2. ESS Round 5: European Social Survey Round 5 Data (2010). (н.д.). *Data file edition 3.4*. NSD - Norwegian Centre for Research Data, Norway - Data Archive and distributor of ESS data for ESS ERIC. doi:10.21338/NSD-ESS5-2010
3. ESS Round 6: European Social Survey Round 6 Data (2012). (н.д.). *Data file edition 2.4*. NSD - Norwegian Centre for Research Data, Norway - Data Archive and distributor of ESS data for ESS ERIC. doi:10.21338/NSD-ESS6-2012
4. ESS Round 7: European Social Survey Round 7 Data (2014). (н.д.). *Data file edition 2.2*. NSD - Norwegian Centre for Research Data, Norway - Data Archive and distributor of ESS data for ESS ERIC. doi:10.21338/NSD-ESS7-2014
5. ESS Round 8: European Social Survey Round 8 Data (2016). (н.д.). *Data file edition 2.2*. NSD - Norwegian Centre for Research Data, Norway - Data Archive and distributor of ESS data for ESS ERIC. doi:10.21338/NSD-ESS8-2016
6. ESS Round 9: European Social Survey Round 9 Data (2018). (н.д.). *Data file edition 3.7*. NSD - Norwegian Centre for Research Data, Norway - Data Archive and distributor of ESS data for ESS ERIC. doi:10.21338/NSD-ESS9-2018
7. EVS (2008): European Values Study, Integrated Dataset. (н.д.). *ZA4800 Data File Version 4.0.0 (2016-04-15)*. GESIS Data Archive. doi:10.4232/1.12458
8. EVS (2017): European Values Study 2017, Integrated Dataset. (н.д.). *ZA7500 Data File Version 4.0.0 (2020-10-20)*. GESIS Data Archive. doi:10.4232/1.13560
9. Li, A., Cropanzano, R., Butler, A., Shao, P., & Westman, M. (2021). Work-Family Crossover: A Meta-Analytic Review. *International Journal of Stress Management*, 28(2), 89-104. doi:https://doi.org/10.1037/str0000225
10. Luna, J. A. (27 October 2021 r.). *The Toxic Effects of Branding Your Workplace a „Family“*. Извлечено от Harvard Business Review: <https://hbr.org/2021/10/the-toxic-effects-of-branding-your-workplace-a-family#>
11. Oláh, L. S. (2 February 2011 r.). Should governments in Europe be more . *Demographic Research*, 24(9), 217-224. doi:10.4054/DemRes.2011.24.9
12. Брадшоу, Д. (2002). *Тайните на семейството* (първо изд.). (А. Мачева, Ред., & Ю. Якимова, Прев.) София: Издателска къща „Кибеа“.
13. Георгиев, Л. Д. (1994). *Психичната съвместимост и общата теория на брака*. София, България: Светра.
14. Макавеева, Л. (1991). *Българското семейство. Етно-социални аспекти*. София: Българска академия на науките.
15. Митев, П.-Е., & Ковачева, С. (2014). *Младите хора в европейска България: Социологически портрет 2014*. (Р. Шуберт, & М. Малер, Ред.) София: Фондация „Фридрих Еберт“. Извлечено от <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/sofia/12568.pdf>
16. Фотев, Г. (2009). *Европейските ценности в днешното българско общество*. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“.

Дезинформацията и популизмът – превръщат ли се в заплаха за демократичните процеси в държавите от ЕС?

Карина Жечева

1. Дефиниране на проблема

В последните няколко години започва все повече да се говори за опасностите от дезинформацията и фалшивите новини. Този проблем се обсъжда не само от представители на медиите и широката общественост, но и от политически фигури, което показва неговата повишаваща се значимост в обществения живот. Все по-често се наблюдават кампании, целящи да се борят с дезинформацията, като вече дори се изготвят и политики на различни нива, специфично насочени към борбата с разпространяването на фалшиви новини, особено в интернет пространството. Този проблем се изостря особено много, когато се положи в контекста на нарастващите нива на популизъм сред политическите елити, особено в западните демокрации (Albertazzi & McDonnel, 2007), както и имайки предвид неколкостранно по-бързото разпространение и по-широкия обхват на дезинформацията, подсигурени от влиянието на социалните мрежи и онлайн медиите. Този доклад цели да изследва връзката между дезинформацията и видимо разпространяващите се вълни на популистки послания в демократичните страни и влиянието им върху демократичните процеси. Въпросът, на който се търси отговор, е дали дезинформацията и популизмът се превръщат в трайна заплаха за демократичните процеси в държавите от Европейския съюз (ЕС).

2. Актуалност на темата

В последните няколко години станавме свидетели на редица значими събития, свързани с влиянието на масовите медии върху демокра-

тичния процес в редица държави, включително членки на ЕС. Част от тези явления са свързани с предположения за нарушения в изборния процес и манипулиране на общественото мнение чрез фалшива или неточна информация или чрез платени кампании в социалните мрежи. Тези събития дават основание да предположим, че е налице растяща тенденция, която следва да бъде анализирана с цел да се намерят начини за овладяването ѝ. Като най-знакови примери могат да бъдат посочени съмненията за намеса и фалшифициране на изборния резултат от президентските избори в САЩ през 2016 г., влияние върху решението на британското общество да напусне Европейския съюз след референдума през 2016 г., както и течащи и до момента разследвания за намеса на руското правителство в изборните процеси на някои европейски държави, посредством организиране на групи в онлайн приложения и разпространяването на определен тип информация и послания в защита или против определен кандидат или партия. Други такива притеснителни събития, които демонстрират връзка между употребата на интернет мрежите и неправомерното преследване на политически цели, са предполагаемата кампания на унгарското правителство срещу финансиста Джордж Сорос (Bayer, Butikova et al., 2019).

С оглед увеличаващата се значимост на проблема се наблюдава засилен интерес по темата, който води до появата на все повече изследвания и анализи, целящи да обяснят причините за тези явления, както и да предвидят възможните последици. Настоящият доклад се позовава на изследванията на учени, анализиращи различни аспекти на социално-политическия живот в държавите, журналистически статии, както и статистически данни, включително такива на Евростат и Европейската комисия. Всички те идентифицират съществуваща връзка между нарастващите нива на дезинформираност сред различните слоеве на обществото, неколкостранно увеличилата се подкрепа през последните години за популистки формации и кандидати и, не на последно място, политическата нестабилност и социално напрежение, които се покачват в държавите, наричани традиционно „стари демокрации“. Изследванията се концентрират основно върху САЩ и страните от Европейския съюз, като се изследват както възможни причини, така и предприетите до момента мерки за справяне с проблема чрез съответни политики на държавно и наднационално ниво.¹ Изследвани са разнообразни фактори, както социални, така и политически, но особено внимание се обръща на широкия достъп до интернет сайтове и приложения, който естествено довежда до много по-бързо и лесно провеждане на кампании, целящи да повлияят на общественото мнение или на конкретно подбрани групи от хора по определен начин.

¹ За обстоен коментар на видовете политики за борба с популизма виж Тепове, 2020.

3. Изследователски въпрос и използвани понятия

За целите на настоящото изследване са въведени няколко понятия, които да послужат при анализирането на конкретните причини и последици от изложения проблем. На първо място, уповавайки се на дефинициите на Wardle и Derakhshan, под термина „дезинформация“ тук ще се имат предвид всички видове неточна, непълна или лъжлива информация, споделяна в медийното или интернет пространството, независимо от намеренията на разпространителите и последициите. Трябва да се вземе предвид предложеното от тях определение за информация и медиум, „пост-истина“, обхващаща различните видове неточна информация. Те правят разлика между „мизинформация“, където лъжливата информация е споделяна със зловредна цел, и „малинформацията“, където подобни вреди отново са нанесени чрез споделяна непроверена информация, но без това да е умишленото намерение на съставителите или хората, споделящи я (Wardle, Derakhshan, 2017). Акцентът се поставя не върху предпоставките, метода и целите на разпространението ѝ, а върху негативното влияние, което тази информация оказва върху социално-политическия дискурс, и рисковете, които създава за демократичните устои на обществата. Този фактор може да се определи и изследва емпирично, използвайки данни за индекс на свобода на словото, броя идентифицирани фалшиви новини и достигнатия обхват на тяхното разпространение, както и правейки обзор на лъжите или неточните данни, които се използват от политическите кандидати по време на предизборни кампании.

На второ място, под „демократични процеси“ в държавите ще се има предвид най-вече изборният процес, като за неговото анализиране ще се използват критерии като нивата на избирателна активност, както и процентната подкрепа за кандидати, които защитават радикални идеи и политики и/или лансират популистки послания. Други значими фактори за настоящия анализ са степента на доверие в институциите, както и склонността за сътрудничество на гражданското общество при въвеждането и изпълнението на държавните политики. Друг процес, макар и по-трудно измерим количествено, е провеждането на политики, за което е необходимо определено ниво на социална кохезия, за да се постигне консенсус сред обществото за належащите проблеми и начините за решаването им. Като основни показатели гали такъв е налице, или не, могат да бъдат използвани различни критерии, сред които доверието в институциите и работата им, честотата на протести и други форми на обществени прояви, целящи да изразят недоволство от начина на управление.

Не на последно място, говорейки за „популизъм“, тук терминът ще бъде използван във връзка с дезинформацията – а именно фокус върху

все по-лесното привличане на гражданското одобрение от определени политически и обществени фигури или формации по наболели проблеми, именно когато липсва информираност по тях. Пример за това явление е широкообществената убеденост сред европейските граждани, че ЕС има значителна вина за затрудненията при справянето с последиците от COVID кризата през изминалите две години, игнорирайки факта, че компетенциите на Съюза в сферата на здравеопазването са пренебрежително малки (The Guardian, 2020). Други такива необосновани вярвания сред голяма част от обществото са притесненията, че ЕС застрашава или цели да наруши националния суверенитет на държавите членки, което би могло да има негативен ефект върху доверието в институциите на Съюза (Frigot, 2016).

Имайки предвид широкия обхват и на двете явления – дезинформация и популизъм, може да се твърди, че те се наблюдават в различна степен в обществата навсякъде по света. Въпреки това, анализът ще се концентрира върху проблемите, породени от тях, единствено в държавите – членки на Европейския съюз. Този избор се дължи на забележително по-бързия и дори изненадващ възход на популистките настроения в Европа в сравнение с други части на света (Noury & Roland, 2020). От друга страна, целта е да се преценят произхождащите рискове и възможността те да бъдат избегнати.

В опит да се намери отговор на тези въпроси са формулирани две хипотези:

Хипотеза 1: Колкото по-ниско е нивото на информираност сред гражданското общество, толкова по-вероятно е то да излъчва подкрепа за популистки, противоречиви, недоказани или радикални идеи и политики.

Хипотеза 2: Този феномен заплашва трайно европейските демокрации и тяхното ефективно функциониране, тъй като изкривява демократичните процеси и води до уронване на социалната кохезия и демократичните принципи.

В настоящия доклад се цели да се докаже, че тези два феномена – на дезинформация и разпространяващи се сред политическата класа и гражданските общества послания с популистки характер, се превръщат в проблем от чисто медийната и информационна сфера в пречка пред социално-политическите процеси в обществата, изкривявайки и заплашвайки досега изградените традиции и гаранции за защита на демокрацията. За да бъде обяснена взаимовръзката между дезинформацията, или „фалшивите новини“, както се наричат по-често сред широката общественост, трябва първо да се анализира влиянието на социалните мрежи и онлайн медиите върху общественото мнение.

Именно тези два фактора изменят значително начина, по който в днешно време хората достигат до и анализират информация. Като резултат от многократно по-бързо променящата се публична и информационна среда значителна част от европейските граждани получават информация, новини и експертни мнения чрез интернет платформи. Известно е, че контролът върху достоверността при тях е значително по-труден, отколкото при традиционните медии като преса, телевизия и радио. Това се допълва и от факта, че, както сочат данни на Евростат², средно за ЕС през 2021 г. само 23% от гражданите потвърждават, че проверяват истинността на информацията, на която попадат, въпреки че 47% твърдят, че са срещали видимо погвеждаща или грешна информация в последните три месеца преди изследването. Така могат да се изведат две основни характеристики на по-голямата част от информацията, която достига до гражданите днес: (а) непрестанна, често в невъзможен за обхват от крайния потребител гебит, както и (б) непроверена преди споделяне или умишлено погвеждаща. С оглед на тези обстоятелства може да се предполага растящо чувство на несигурност у гражданите за данните, които получават, чиято естествена последица са недоверието и отказът да се полагат все повече усилия при снабдяване с информация. Парадоксът, до който се достига, е коментирани от учени в различни сфери – при умножаващи се неколкостранни източници на информация, за хората става все по-трудно да се ориентират **кое е вярно**, но още повече **кое е важно**, което може да доведе до по-голямо объркване вместо до по-добра информираност.

Имайки това предвид, следва да се обясни начинът, по който хората възприемат информацията, конкретно свързана с политическите процеси – избори, процес по вземане на решения, упражняване на власт, изготвяне и имплементиране на политики. Отказвайки да се информират, или по-скоро чувстввайки се принудени от заливащия ги обем недостоверна информация, за гражданите става значително по-трудно да проследяват как протичат тези политически процеси. Те не могат да се доверят на един източник да представи обективно всички гледни точки, съответно е по-сложно за тях да си създадат обективна представа за събитията, както и да направят преценка за причините и последициите от тях. Известно е, че за правилното протичане на тези процеси е необходимо участието на гражданското общество, което да следи за спазването на познатия още от Русо обществен договор. Проследяването от всеки гражданин на това дали гадена партия е изпълнила своите предизборни обещания, дали следва линията на действие, с която е спечелила гласа на своите избиратели, е многократно

² Statistics | Eurostat (europa.eu)

усложнено. Добавяйки неизбежните ефекти от протичащата от няколко десетилетия глобализация, която способства за участието на все повече интереси във вземането на дадено политическо решение, било то в национален или в международен план, се получава сложната система от взаимовръзки, с която избирателите трябва да са запознати, но за която трябва да обновяват редовно своето разбиране, за да могат да направят своя информиран избор. Например, данни на Евробарометър³ от март 2021 г. сочат, че 57% от европейците са притеснени от възможност за манипулиране на избори чрез кибератаки, 55% смятат, че чуждестранни актьори или престъпни групи могат да влияят скрито върху изборния процес, а 53% са склонни да вярват, че изборните резултати биват погменени по един или друг начин. Значителна част от хората, участвали в изследването (80%), вярват, че правилата, важащи за традиционните медии (преса, телевизия, радио) по време на предизборните кампании и в деня за размисъл трябва да важат и за постове и статии онлайн, като това мнение е равномерно споделяно (около две трети от допитаните граждани) във всяка държава - членка на ЕС.

В този контекст става значително по-лесно за определени лица или формации да използват множеството от информационни потоци в своя полза, като влияят по един или друг начин на общественото мнение. Възползвайки се от чувството за обърканост и несигурност, те се стремят да убедят гражданското общество, че има сериозни проблеми или сриbove в социално-политическата система, които възпрепятстват правилното ѝ функциониране. Тук в научните изследвания се появяват две противоположни тези. Доскоро се защитава тезата, че популистите по дефиниция се стремят да разрушат установения ред и система, именно защото твърдят, че тя не работи добре, но без да предлагат друга алтернатива. Съществува и друга, по-нова теза, която се възприема и в този доклад, че популистите не са „антисистемни“, а напротив, използват твърдението за рушащата се политическа система, за да засилят своите позиции, претендирайки, че са истинските демократи, че връщат демокрацията в ръцете на суверена (Mastropaolo, 2008). Това е възможно, защото популизъмът и демокрацията съдържат два общи елемента, които позволяват тяхното лесно объркване – и двете в основата си съдържат народа и подчертават неговото първостепенно значение (Pasquino, 2008).

Подобни тези могат да прозвучат твърде познато на българския електорат във връзка със скоро появилата се и неприсъстваща преди 2021 г. в Народното събрание партия „Има такъв народ“, която на изборите през месец април направи своя своеобразен парламентарен

³ Democracy in the EU - March 2021 - Eurobarometer survey (europa.eu)

дебют на второ място по гласове, а през юли се издигна до първото. Подобни политически лица и формации в други европейски демокрации, които залагат на популистките послания, но пък постигат изненадващи за социолозите резултати, макар и не винаги печеливши, са партии като Швейцарската народна партия (SPP), Националният фронт (Front National) във Франция, и разбира се, унгарската партия „Фидеш“ на Виктор Орбан, както и полската „Право и справедливост“ (PiS). Също толкова неочаквано във Франция прогнозите за президентските избори показват сериозна подкрепа за радикално десния кандидат Ерик Земур. Макар че едва ли има реален шанс да спечели изборите, самата му поява сред предварителните проучвания служи да илюстрира за пореден път притеснителните тенденции сред европейските държави.

Интересното в този феномен е, че губейки своето доверие в „традиционните“ партии, познати и укрепнали в парламентарната традиция на държавите, избирателите изглеждат не се колебаят да гласуват доверие на непознати формации, които обещават, че ще възстановяват същите тези разколебани устои. Нещо повече, голяма част от тези формации са изключително обвързани с техните лидери. **Избирателите не гласуват доверие на партията, политиките и идеите, които тя защитава, а на лицето, което застава на чело.** Това е един от елементите на по-широкообхватен феномен по упадъка на представителната демокрация, който следва да бъде разгледан по-нататък. Все пак има положителна интерпретация на това явление, погледнато от идеологическа гледна точка. Бързата, обикновено политически необоснована и масова подкрепа за подобни формации показва, че избирателите не са убедени за посоката, в която трябва да се действа политически, и не се доверяват на познатите досега дейтели, но крайната цел все пак остава демокрацията и нейните устои.

При все това рискът от разпространяването и възприемането на подобни популистки послания е двояк. На първо място, по дефиниция популизмът не предлага решения, не предоставя реални инструменти и начини за преодоляване на проблемите, против които се обявява (Pasquino в Albertazzi & McDonnell, 2007). Това е явление, което определено е повече деструктивно, отколкото конструктивно. Разчитайки на послания вместо на реална политическа дейност, законотворчество и реформи, този вид политически актьори бързо губят доверието на избирателите, а впоследствие и тяхната подкрепа (Albertazzi & Mueller, 2013). Именно това е втората опасност от популизма – разочарованието на избирателите от неизпълнените политически обещания може да ги отблъсне от политическия живот. Макар това да не е единствената причина, определено е фактор в намаляващата

избирателна активност в голяма част от държавите от ЕС напоследък. С някои изключения се забелязва цялостна тенденция на все по-малък брой гласове както на парламентарни и президентски избори, така и на местни. Това се случва не само в държавите в Европа, но и на глобално ниво. Тук не могат да се причислят изборите за Европейски парламент, тъй като за тях тенденцията към намаляване на броя гласове е почти константа още от първото им провеждане през 1979 г. Въпреки това трябва да се отбележи паралелната тенденция гражданите да участват все повече в друг тип инициативи, свързани с обществено значими теми като здравеопазване, достъп до образование и борба с дискриминацията по различни белези (Uhlener, 2015). Макар положителна по своята същност и резултати, определено не може да се твърди, че тази дейност може да замести избирателния процес като една от основите, на които се опира представителната демокрация.

По този начин се достига до парадокса, при който от една страна обществото иска да защити или да възстанови функционирането на парламентаризма и демократичните принципи, но разчита все по-малко на официално избраните политически представители да го направят. От друга страна, желанието на гражданите да участват в политическия живот и да заявят мнението си по въпроси от особена важност, също измества центъра си от традиционния за това път, който минава през гласуване към различни видове акции, протести и манифестации. И въпреки възможността гражданското общество по този начин да окаже натиск върху политическата класа, така че тя да приеме, промени или отмени дадено решение, несъмнено този метод не е толкова ефективен, колкото предлага идеалният тип на функциониращата представителна демокрация, където интересите на различните обществени групи са системно и пропорционално защитавани в процеса по вземане на решения от избраните за това депутати. Така се стига до втори елемент от уронването на демократичните традиции, а именно **заменянето на избирателната активност от качествено друг тип изявяване на гражданска позиция, и по-скоро, гражданско недоволство**. Ролята на социалните медии в този процес изглежда не е предпоставена. Те могат да са своеобразен катализатор и опора за развитието на демократичните процеси чрез подпомагане свързването и обединяването на различни социални групи около обща цел (Howard, P., цитиран от Schiffrin, 2017), а също и да намалят ресурсите (време, финансиране, разпространение на информацията), които са необходими за сформирването на протест или гражданска инициатива. От друга страна, има риск чрез тях да се подмени автентичността на социалните искания, измествайки фокуса от социално-политическата обективна истина към твърдения, раз-

пространявани свободно, но по несигурен начин в интернет пространството.

4. Заплаха за демократичните традиции

Изхождайки от така направените твърдения, анализът може да бъде развит още, за да се проследи как спадът в изборителната активност постепенно изменя из основи политическия живот в обществата. Последователно намаляващият брой погадени вотове означава, че гражданите не се идентифицират със и не желаят да гласуват доверие на никоя от предложените на изборите алтернативи за политическо управление на държавата или местната общност. Този проблем е много по-сериозен, отколкото изглежда на пръв поглед, защото значи не само, че политическата класа не отразява нуждите и представите на обществото как трябва да бъдат водени политиката и управлението, но изобщо представлява **изпразване на демокрацията от смисъл, тъй като отнема ключовия елемент на представителността от нея**. Добавяйки тук вече обяснения фактор на разочарование от неизпълнените политически, и най-вече предизборни, обещания, се разбира защо гражданите не само не се доверяват на институциите да защитават интересите им, но са склонни дори да виждат в тях, органите на властта, заплахата както за частния, така и за обществения интерес. Това са обществени представители, които практически не представляват обществото, и действат в името на интереси, които не са избрани да защитават. Логично, реакцията в такава ситуация е недоволство, независимо какви са действията на политическата класа. Не само тя не е избрана от гражданите, но те вече са спрели да се информират по водените политики и реформи, така че се достига до една демократична система, в която гражданското доверие е два пъти снето.

Парадоксът тук се състои в дисонанса между едновременния граждански стремеж към укрепване на демократичните процеси и тяхното отричане. След отказа от информиране и отказа от гласуване следва отказ от сътрудничество в дейността на институциите. Така се стига за втори път, но вече чрез различен път на мотивация, до растящия брой манифестации и протести в държавите. Не само изразяват подкрепа за определен тип политика или се обявяват в защита на права, но целят да демонстрират масово отричане и незачитане на „избраната“ власт. Илюстрация за този тип съпротива на гражданските общества са множеството масови протести в европейските държави, които се случиха след въвеждането на ограничителни мерки вследствие на пандемията от COVID-19. По-ранни изследвания на ООН, публикувани в доклад 108 относно доверието в институциите, общест-

вата, които традиционно се представят по-добре по този критерий, показват по-ниски нива на смъртност от вируса (J. Perry за UN, 2021)⁴. Тази тенденция може да бъде обяснена с по-голямата склонност на гражданите да спазват наложените предписания от правителствата, по този начин ограничавайки последиците от заразата.

Тук се повдига друг значим въпрос: Дали може подобно поведение да бъде наречено „аполитично“, тъй като по своя характер то едновременно може да бъде интерпретирано като отричане на политическия процес, но и негова проява в кулминационна отрицателна форма.

В последните няколко години недоверието изглежда се превръща в преобладаващото чувство, което бележи процесите в социално-политическия живот на държавите. От недоверие към информацията до недоверие в политиците и недоверие в политиките. Вижда се как започва процес на замяна на първоначалната надежда, обзела повечето западни общества, че големите социални и медийни платформи ще спомогнат и разпространят демокрацията, до притеснение, че те самите играят значителна роля в техния упадък (Schiffrin, 2017). Особено в последните три години се наблюдават множество опити на държавите, но най-вече на Европейския съюз, да се ограничи това потенциално негативно влияние чрез въвеждане на различни предпазни механизми или инструменти за контрол и търсене на отговорност от интернет гиганти като Гугъл и Фейсбук. Подобни инициативи засега се оказват сложни за реализиране, именно поради почти неограничения обхват на интернет платформите, тяхното присъствие почти навсякъде по света, както и засега оказващата се като невъзможна организация на контрол и проверка на цялата информация, която се публикува от всеки един потребител. Тази задача се усложнява допълнително от факта, че невярната информация, веднъж публикувана, по никакъв начин не е спряна от възпроизвеждане и многократно споделяне и разпространение, докато голяма част от експертните мнения и научните статии, например, подлежат на авторско право и невинаги могат да бъдат свободно публикувани без изрично позволение на дадения автор или организация. Така се стига до появата на категорично нов тип публична сфера, където именно хората, по-податливи на манипулация, са склонни да разпространяват и следователно да увеличават ефекта от дезинформацията (Bayer, Judit et al., 2019). Тя е различна от традиционните платформи за социално-политически дискурс не само по своя начин на зараждане, който е изключително спонтанен, неофициализиран и не подлежащ на регулиране (поне към момента), но и по своята склонност към експоненциален растеж. Тук е засегнат и друг значителен проблем с онлайн медиите и социалните мрежи, а именно възмож-

⁴ Trust in public institutions: Trends and implications for economic security (un.org)

ността поради техния почти безграничен досег до гражданите, да бъдат използвани като средство за умишлено разпространение на подвеждаща информация чрез заплащане на рекламни кампании, информацията в които не се проверява от въпросните платформи. Именно Фейсбук многократно отказва да предостави информация за това кои политически фигури и по какъв начин се възползват от тази възможност. Опасността от тази липса на контрол може да бъде обяснена, когато се добави и фактът, че въпросните политици всъщност все по-малко се притесняват от изричането и оповестяването на неверни данни. В изследване на платформата „Лъжеш ли?“, създадена като гражданска инициатива по повод изборите за българското Народно събрание и за президент през 2021 г., става ясно, че сред проверените кандидати на избори почти няма политическа формация, чиито представители да не са изrekli невярна и непроверена или умишлено подвеждаща електората информация през времето на предизборните кампании.⁵ Предприети са някои мерки в този аспект чрез поставянето на връзки към информационни страници относно COVID-19 на публикации, свързани с пандемията, в някои от големите онлайн платформи. Подобна стъпка е предприета и от Туитър след президентските избори в САЩ през 2016 г., когато в приложението се появяват известия за непроверена или недоказана официално информация под публикации с политическо съдържание, споделени значителен брой пъти. Въпреки това, тези стъпки не са достатъчни да ограничат влиянието на тези мрежи и практически не подобряват с почти нищо вече започналата промяна на начина, по който гражданите възприемат, участват във и оценяват политическия процес.

5. От дезинформация към постдемокрация

От направения дотук анализ бяха изведени няколко ключови елемента, които в по-голяма или в по-малка степен характеризират политическата среда в западните демократични общества през последното десетилетие. Става въпрос за:

- нарастващ брой граждани, които са практически аполитични, намират се встрани, дори извън политическия живот, поради своя отказ от активно и целенасочено упражняване на граждански контрол и участие в политическите процеси;
- гласуване все повече за лица - водачи вместо за идеология или политическа линия;

⁵ Конкретни данни и класации по брой лъжи или подвеждащи твърдения се намират на сайта на платформата, последно достъпен на 30.12.2021 г. Лъжеш ли? (lazheshli.com)

- лишаването на представителната демокрация от представителност;
- системно недоверие в институциите, предизвикващо прояви на гражданско недоволство;
- несклонност за сътрудничество при изготвянето и прилагането на политики.

Всички тези елементи, добавени един към друг, създават представа за определен тип политическа система, която до голяма степен се доближава до определението на Колин Крауч за *постдемокрация*. По неговата дефиниция постдемократично е това общество, което продължава да си служи с институциите на демокрацията, но в което те се превръщат в своеобразна „черупка“ (Crouch, 2004). Това ще рече, че те са лишени от смисъла и функциите, с които са били натоварени в миналото, и все повече се превръщат във фасада, зад която не стоят устойчиви опори.

Подобно значение се съдържа в широко употребяваното в последните години от българската общественост словосъчетание „фасадна демокрация“ или в термина „backsliding democracy“ или *демокрация в упадък*. Това е особен тип нова опасност за демократичните общества, тъй като доскоро приеманото за неоспоримо допускане, че в либерализацията, модернизацията и демократизацията на държавите може да има само напредък, започва да се развенчава като мит. Наблюдават се все по-чести случаи на „отстъпки“ от постигнатия демократичен напредък в дадени държави, което е особено изненадващо за учените именно в Европа и по-конкретно в държавите - членки на ЕС. Като пример, подкрепящ тази теза, идват споровете на европейските институции с държавите Полша и Унгария, които оспорват примата на европейското право пред националното законодателство, по този начин накърнявайки действието на някои основни достижения на европейската интеграция. Проблеми се открояват и в другите членки, където все по-чести са случаите на скандали, в които са замесени главни политически фигури. Макар подобни ситуации да присъстват винаги в обществения живот на държавите, показателни са характерът на разкритията и обвиненията, които привличат вниманието на обществеността. Все по-често става въпрос за корупционни практики, и то от големи мащаби, за злоупотреба с влияние и власт с цел лично облагодетелстване. Тези случаи дълго време са възприемани като инцидентни или необичайни за западните демокрации и по-често се обвързват и определят почти като ендемични за новите членки от Централна и Източна Европа. Всички тези процеси следва да бъдат детайлно анализирани с цел намирането на решение за тях, защото в

противен случай могат трайно и дори необратимо да засегнат начина на функциониране на демокрацията такава, каквато е позната досега.

5. Ролята на ЕС

Както стана ясно по-горе, описаните дотук тенденции се отнасят с еднаква сила за практически всички общества в световен план, но особено впечатление правят в контекста на демокрациите в Европа, където традиционно се смята, че подобни опасности са по-скоро временни и недотолкова опасни явления. При все това, видно в последните доклади относно състоянието на демокрацията е, че държавите членки по никакъв начин не са изолирани и дори напротив, все по-често са водачи по критериите на тази тенденция. Така например в доклад на Международния институт за демокрация и помощ при изборите (IDEA) от 2021 година⁶, членки на ЕС, сред които Унгария, Полша и Словения, фигурират с държави като Индия, Бразилия и Филипините сред примерите за отстъпление от демократичните принципи от особен интерес, като и тук е изваден на преден план възходът на популистките и нелибералните партии като ключов фактор. Отново там са представени данни за притеснителни практики дори сред демократично избраните правителства, които все повече са склонни да заимстват авторитарни практики в начина си на управление. Загълбочавайки анализа на темата, в доклад на Генералния секретар на Съвета на Европа от 2021 година⁷ се отдава голямо значение на ролята на институциите за укрепването и опазването на демократичните ценности в европейските държави, най-вече чрез реформи в съдебните системи и в законодателния процес, така че да се прекъснат тенденциите за влияние на политически и частни интереси върху тях и в дългосрочен план да се укрепят доверието в дейността на институциите.

Що се отнася до борбата с негативните ефекти от дезинформацията, институциите на Съюза до този момент са въвели няколко подхода на действие, които имат различен успех. На първо място, трябва да се спомене Общият регламент относно защитата на данните (ОРЗД, по-познат като GDPR), който, макар това да не е посочено като негова изрична цел, се смята за един от начините за овладяване на обемите от непроверена и умишлено подвеждаща информация онлайн (Kornbluh, 2018). Чрез него се ограничават възможностите поли-

⁶ The Global State of Democracy 2021: Building Resilience in a Pandemic Era (idea.int)

⁷ A democratic renewal for Europe - Annual Report by the Secretary General of the Council of Europe (coe.int)

мически актьори да се възползват от алгоритъма за таргетиране на реклами, за да разпространяват подвеждаща информация сред предвартелно подбрана за целта група потребители, което би увеличило шанса да се повлияе на мнението на избирателите. В допълнение на това, Европейската комисия (ЕК) предлага през 2018 г. Кодекс за добри практики срещу онлайн дезинформацията, чиито основни цели са „включване на защитни мерки срещу дезинформацията“, „подобряване на контрола над рекламното позициониране с цел намаляване на приходите за разпространителите на дезинформацията“ и „осигуряване на прозрачност относно политическата и тематично ориентираната реклама, също с оглед на това ползвателите да са наясно защо са обект на определена реклама“⁸. В един от годишните доклади, които ЕК публикува относно постигнатия прогрес, се твърди, че той варира значително между отделните страни по Кодекса, сред които се намират и някои от водещите социални мрежи в световен план (Ramment, 2020). Като основни сфери на напредък са посочени добрите практики, които започват да прилагат социалните мрежи, за идентифициране, преупреждаване на потребителите срещу и възпиране от споделяне на подвеждаща информация, както и направените стъпки към подобряване на медийната грамотност сред потребителите. При все това се смята, че има необходимост от повече усилия, що се отнася до оценката на вредите върху социално-политическия дискурс и победението на актьорите в него, както и подсилване на изследователския процес по темата чрез осигуряването на достъп до по-голям обем от данни, касаещи начина на разпространението и усвояването на информацията онлайн. Последното важи с особена сила за т.нар. „интернет гиганти“ като Гугъл, Фейсбук и Твитър, при които все още съществуват известни пречки пред овладяването на дезинформацията.

6. Заключение

От всичко изследвано дотук, става ясно, че дезинформацията несъмнено е процес, оказващ влияние на обществата днес по качествено нов начин. Това е явление, което има качеството само себе си да усилва, бидейки подпомогнато от практически неограничените възможности, обеми информация и потребители на интернет. Така създамата се тенденция, непозната доскоро в човешката история, или поне с такива мащаби, представлява една от съвременните опасности пред обществата навсякъде по света. Въпреки нейната относителна новост, последициите от нея са все по-ясно отличими в личния, но още повече в обществения и най-вече политическия живот на гражданите. Имайки

⁸ Пълният текст на Кодекса е публикуван на всички европейски езици на Code of Practice on Disinformation | Shaping Europe's digital future (europa.eu)

предвид това, следва дезинформацията да бъде назована като проблем, който да бъде изследван, така че да могат да бъдат намерени не само решения за постигнатите досега вреди, но също и превантивни мерки, за да не се разрастват негативните последици за обществата.

Възможни препоръки в тази насока са търсенето или създаването на правни механизми, които да осигуряват регулация по определена степен на публикуваната информация, особено когато става въпрос за новинарски сайтове или публикации на обществени личности и политици. Несъмнено подобна практика изисква значителен ресурс и политическа воля, но е достижима стъпка, в случай че обществото може да постигне консенсус около нуждата от опазване на постигнатите постижения на демокрацията, без това да засяга свободата на словото.

Макар да е невъзможен пълният контрол върху публикациите, поради риск от нарушаване на свободата на словото, възможно е да се създаде механизъм, чрез който на потребителите да бъде оповестявано наличието на невярна или непроверена информация. Друг гостъпен и осъществим метод за справяне с дезинформацията са мащабните информационни кампании, особено когато става въпрос за теми от обществено значение или решения, за чието изпълнение се изисква сериозно одобрение и съгласие от гражданското общество и неправителствения сектор, което значително би подобрило социалната кохезия и повишило успеваемостта на заложените за изпълнение политики. Стъпки в тази насока са направени и авторът на този доклад смята, че това е една от посоките, в които може да бъде постигнат напредък по темата.

Вторият голям проблем, изследван в този доклад, засягаше умножаващата се поява на популистки формации и политици, както и нарастващата подкрепа за тях сред избирателите. Макар този процес да няма за своя изключителна, или дори основна, причина дезинформацията, определено тя е сериозен фактор в задълбочаването на рисковете от него. Противно на това, подобрявайки информираността на гражданите, би се постигнал значителен успех за преодоляване на заплахите от него. В отговор на желанието на гражданите за запазване, укрепване, но също възстановяване на демокрацията, следва да се подходи с такива политически реформи, каквито биха способствали за широкото участие на гражданското общество в процеса по вземане на решения, именно чрез висока избирателна активност, обществени обсъждания и граждански инициативи. Усилията в тази насока способстват за възвръщане на част от доверието в институциите, чиито ниски нива в настоящия момент са в основата на дефицита на легитимност, а впоследствие и на общественото недоволство и съпротива

спрямо управлението. Обръщането на тази опасна за социалната спойка тенденция би гарантирало по-широка подкрепа и за самите партии, както национални, така и европейски, които, получавайки одобрението на избирателите, могат да се стремят в програмите си към предприемане на по-смели и дълбочинни реформи в дългосрочен план.

След всичко изказано дотук, може да се заключи, че съвременните западни демокрации, особено държавите - членки на ЕС, сега повече от всякога трябва да преосмислят социално-политическия път, който следват, и какви са възможните алтернативни изходи за избягване на кризата, която несъмнено ще ги застигне, ако изберат да продължат сегашния курс. Въпреки множеството описани проблеми в този доклад, съществуват различни подходи, които биха могли да бъдат приложени за преодоляване на рисковете и преобръщането на негативните тенденции отново в такива на прогресираща демократизация, либерализация и модернизация на общества.

Използвана литература:

1. Кодекс за добри практики срещу онлайн дезинформацията, Европейска комисия, 2018. Достъпен на 02.01.2021 на Code of Practice on Disinformation | Shaping Europe's digital future (europa.eu)
2. *Лъжеш ли? Лъжеш ли?* - Резултати (lazheshli.com) [14.12.2021]
3. *A democratic renewal for Europe - Annual Report by the Secretary General of the Council of Europe (2021)*, Съвет на Европа, 2021. A democratic renewal for Europe - Annual Report by the Secretary General of the Council of Europe (coe.int) [02.01.2022]
4. Albertazzi, D., & McDonnell, D. (Eds.). (2007). *Twenty-first century populism: The spectre of Western European democracy*. Springer.
5. Albertazzi, D., & Mueller, S. (2013). *Populism and Liberal Democracy: Populists in Government in Austria, Italy, Poland and Switzerland*. *Government and Opposition*, 48(3), 343-371. <https://www.jstor.org/stable/26350298>
6. Bayer, Judit and Bitiukova, Natalija and Bard, Petra and Szakócs, Judit and Alemanno, Alberto and Uszkiewicz, Erik, *Disinformation and Propaganda - Impact on the Functioning of the Rule of Law in the EU and its Member States* (February 1, 2019). European Parliament, LIBE Committee, Policy Department for Citizens' Rights and Constitutional Affairs, 2019, Достъпно на SSRN: <https://ssrn.com/abstract=3409279> или <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3409279>
7. Butler, K. *Coronavirus: Europeans say EU was 'irrelevant' during pandemic*, *The Guardian*, 2020. *Coronavirus: Europeans say EU was 'irrelevant' during pandemic* | European Union | The Guardian [22.12.2021]
8. Crouch, C. *Post-democracy*, Cambridge, Polity Press, 2004.
9. *Democracy in the EU*, Eurobarometer, 2021. *Democracy in the EU - March 2021 - Eurobarometer survey* (europa.eu)

10. Frigot, F. (2016). Europe and sovereignty : Reality , limits and outlook Conference of 29 th September 2016-Report.
11. *How many people verified online information in 2021?*, Eurostat, 2021. How many people verified online information in 2021? - Products Eurostat News - Eurostat (europa.eu) [19.12.2021]
12. IDEA. *The Global State of Democracy 2021: Building Resilience in a Pandemic Era* [The Global State of Democracy 2021: Building Resilience in a Pandemic Era (idea.int)]. 14.12.2021
13. Kornbluh, K. Could Europe's New Data Protection Regulation Curb Online Disinformation?, *Council on Foreign Relations*, 2018. Could Europe's New Data Protection Regulation Curb Online Disinformation? | Council on Foreign Relations (cfr.org)
14. Leininger, A., & Meijers, M. J. (2021). Do Populist Parties Increase Voter Turnout? Evidence From Over 40 Years of Electoral History in 31 European Democracies. *Political Studies*, 69(3), 665-685. <https://doi.org/10.1177/0032321720923257>
15. Noury, A., & Roland, G. (2020). Identity politics and populism in Europe. *Annual Review of Political Science*, 23, 421-439.
16. Pamment, J. (2020). The EU Code of Practice on Disinformation: Briefing Note for the New EU Commission. Washington, DC: Carnegie Endowment for International Peace.
17. Schiffrin, A. (2017). Disinformation and Democracy: The internet transformed protest but did not improve democracy. *Journal of International Affairs*, 71(1), 117-126. <https://www.jstor.org/stable/26494367>
18. Tenove, C. (2020). Protecting Democracy from Disinformation: Normative Threats and Policy Responses. *The International Journal of Press/Politics*, 25(3), 517-537. <https://doi.org/10.1177/1940161220918740>
19. UN. *Trust in public institutions: Trends and implications for economic security* [Trust in public institutions: Trends and implications for economic security | DISD (un.org)]. 02.01.2022
20. Wardle, C., & Derakhshan, H. (2017). Information disorder: Toward an interdisciplinary framework for research and policy making. Council of Europe, 27.

Доведе ли COVID кризата до възход на евроскептичния популизъм?

Радослав Атанасов

Пандемията от COVID-19 катализира цялостна промяна на обществения живот по света. Особено засегната от глобалната промяна е сферата на политиката. Темите за популизма и евроскептицизма са особено актуални през последното десетилетие. Във време на поредното предизвикателство за Европейския съюз (ЕС), техните актуалност и значение са по-важни от всякога.

Изследователският въпрос, който това изследване поставя, е доведе ли COVID-кризата до възход на евроскептичния популизъм?

Докладът ще има тесен обхват, защото във фокуса на изследването ще бъдат единствено проявите на евроскептичен популизъм и неговата връзка с пандемията. Обект на изследване ще бъдат емоционалните възприятия – чувствата. Те са важен фактор, който влияе върху популизма. Ще бъдат проследени само някои от причините, които водят до популизъм и неговата връзка с евроскептицизма. Последно, ще бъде изследвано разпространението на самото явление.

Въз основа на дефинициите (Taggart & Szczerbiak, 2002) за „твъррг“ и „мек“ евроскептицизъм, в доклада ще бъде използвана дефиницията за него като критика, противопоставяне, негативно отношение към траекторията и политиките на ЕС или към базисната идея за европейска интеграция към днешна дата.

За целите на този доклад, за определение на популизъм, ще бъде използвано това, предоставено от (Mudde, 2004). Той определя популизма като „идеология, която смята, че обществото е разпределено в две антагонистични групи, „чистите хора“ срещу „корумпирания елит“ и която твърди, че политиката трябва да бъде израз на общата воля на хората“. От друга страна, (Betz, 1994) определя популизма като реторика, която инструментализира обществените чувства на безпокойство и разочарование.

Тема за съществуването на връзката между популизма и евро-скептичните настроения е обсъждана широко в научната литература и публичното пространство (Taggart & Pirro, 2018; Bertoncini & Koenig, 2014; Müller, 2014; Csehi & Zgut, 2020; Kaniok & Havlík, 2016; Kneuer, 2018). Има различни виждания за интензивността на тази връзка. Популизъмът е *thin-centered ideology* (Mudde & Kaltwasser, 2013). Това означава, че той не съществува в чиста форма, а трябва да се „прикачи“ към някоя друга идеология в зависимост от политическия контекст в дадена страна.

От друга страна, евроскептицизмът е нещо по-конкретно: противопоставяне на европейската интеграция и/или сегашното функциониране на ЕС. С други думи, докато популизъмът се отнася до по-абстрактна морална интерпретация на политическия свят, евроскептицизмът включва нагласи и позиции по конкретен въпрос (европейска интеграция) (Roudijn & van Kassel, 2019). Следователно, не всеки вид популизъм е задължително антиевропейски.

На практика популистите имат много причини да използват евроскептицизма. Първо, те са склонни да не харесват привидно сложните и непрозрачни европейски процеси на вземане на решения, които пречат на прякото изпълнение на народната воля. ЕС също може лесно да се тълкува като организация, ръководена от елита, която е галеч от обикновените граждани. Второ, популистките партии са фокусирани предимно върху вътрешни проблеми. Евроинтеграцията е второстепенен въпрос. Евроскептицизмът е на първо място средство за дистанцирането от проевропейския политически установеност на национално ниво (*ibid.*). Трето, в Европа евроскептично настроените популистки политически актьори се намират в периферията на политическия спектър – те са предимно радикално леви или десни (Roudijn & Akkerman, 2017). Те също са тези, които е по-вероятно да използват и антиелитни нагласи. (Polk et al., 2017)

Двете явления имат две ключови прилики. Първо, и евроскептицизмът, и популизъмът си служат с антиелитарни идеи (Kneuer, 2018). Втората е, че и двете бележат успехи по време на криза (Pirro et al, 2018; Stavrakis et al, 2018). Заради това двете идеологии често се проявяват заедно. Използвайки констатацията на Kaniok & Havlík, по-вероятно е евроскептиците да са популисти, отколкото популистите – евроскептици.

Вземайки предвид втората, според някои изследователи, най-голяма реципрочност между двете явления има в ситуация на криза (Taggart & Pirro, 2018; Kneuer, 2018; Csehi & Zgut, 2020). Според Taggart & Pirro, (2018), способността им да печелят от моменти на (реална или предполагаема) криза инстинктивно ги прави потенциални бенефициенти

от конкретните събития. Концепцията за криза включва избор между категорични алтернативи и по този начин изисква действие. Чрез своя разбираем политически мироглед евроскептиците и популистите успяват да гадат отговор най-бързо, от гледна точка на необходимостта да се спасят „чистите“ хора от алчен и корумпиран елит (Laclau, 2005).

Левите популисти се фокусират предимно върху социално-икономическите въпроси и се противопоставят на привилегированите елити и агентите на неолиберализма, които действат срещу интересите на икономически потиснатите хора. Десните евроскептични популисти не харесват ЕС (и националните елити) заради ролята им в подпомагането на националния суверенитет и култура (Roudijn & van Kassel, 2019).

Мигрантската криза и кризата с върховенството на закона са причините за възхода и оставането на власт на евроскептичните популисти в Унгария и Полша. С бежанската криза естеството на конфликтната линия между „хората“ и „елита“ става все повече и повече базирано на идентичността. Популистката рамка, използваща антагонизма между „народа“ и „елита“ във връзка с въпроса за демокрацията, става по-очевидна в конфликта между Полша и ЕС за върховенството на правото (Csehi & Zgut, 2020).

Докаато социокултурните проблеми подхранват десния популизъм, то в южноевропейските страни икономическите последици от кризата през 2008 г. засилват левия популизъм (Кнеуер, 2018). Движения като Подемос и Сириза възникнаха точно в контекста на икономическите трудности. В Гърция Сириза успява да стане изразител на различни хетерогенни реакции и емоции срещу остеритетните мерки, наложени от ЕС в един лъв, евроскептичен, популистски субект (Stavrakis et al., 2018).

Връзката между евроскептичния популизъм и кризите са негативните емоции. Supply-side популистите разчитат на тревожността, озлоблението и ниското доверие в институциите. Всички тези фактори бележат връх по време на криза. Обикновено и тези гласоподаватели, които са по-склонни да гласуват за популистки партии, са по-тежко засегнати от последиците от различните кризи.

„Може да се заключи, че непосредствените икономически кризи сами по себе си пораждаат фундаментални исторически събития; те могат просто да създадат терен, по-благоприятен за разпространението на определени начини на мисъл и определени начини за поставяне и разрешаване на въпроси, включващи цялото последващо развитие на националния живот“ (Gramsci, 1971). Един от начините за разрешаване на тези въпроси често е популизмът. Кризата е негова вътрешна ха-

рактеристика. Популистите си служат с кризите, за да капитализират политически успехи чрез разпространение на чувството за криза и радикално опростяване на политическите процедури и институции (Moffitt, 2015a). Но не само като реакция на съществуваща криза, популистките политически актьори конструират конкретни „истории за неуспехи“ в съответствие с настроенията на хората и ги трансформират във възприемана криза (Moffitt, 2015b). Успехът на популистките партии зависи от способността да „политизират“ кризи от гледна точка на необходимостта от спасяване на „чистите“ хора от алчен и корумпиран елит. Този елит печели от различните кризи, като налага технократични решения, които са неблагоприятни за хората и – в случая на Европейския съюз – липсва ясна демократична подкрепа. Освен това елитът може да се е възползвал от икономическата криза и увеличаването на неравенството, като по този начин „народът“ обегнява още повече (Caiani & Graziano, 2019).

Тук са важни не само финансовите кризи, а кризите на представителството. Популизмът е политическа стратегия за привличане на масови избиратели, където представителните институции са слаби (още една причина за наличието на тесни връзки между популизъм и евроскептицизъм – винаги значимият дебат за „демократичния дефицит в ЕС“ – бел. авт.) или дискредитирани и където различни форми на социално изключване или политическа маргинализация оставят гражданите да бъдат отчуждени от такива институции (Roberts, 2015). По този начин привлекателността на популисткия дискурс е в способността му да свързва призови против елита и естаблишмента с „политическата мобилизация на изключените и отчуждените“ (ibid.).

Кризата на представителната демокрация се характеризира с липса на доверие в демократичните институции и традиционните партии. Заради това и множество популистки политически актьори се опитват да преминат отвъд дефиницията за политическа партия. Те често се самоназовават като движения. Икономическите кризи увеличават политическото недоволство към представителни институции (Caiani & Graziano, 2019). Според Golder (2016) глобализацията и постиндустриализацията водят до спад в класовото гласуване и партизанската идентификация. Те водят до засилено политическо отчуждение сред определени слоеве от населението и намалено доверие в политическия елит.

Конфликтите по чувствителните оси на парите и политиката често се съпътстват от негативни емоции. Финансовата несигурност и неравенство, чувството за отчужденост и липсата на представителство водят до негативни психологически ефекти. Ще бъдат изследвани и възможностите дали събраните по време на пандемията

негативни емоции се насочват към ЕС и неговата роля като „плаващо означаемо“.

Въз основа на анализа на литература по темата, авторът на това изследване предполага, че поради COVID-кризата и вече съществуващата криза на политическото представителство, негативните чувства доведоха до повече евроскептичен популизъм сред европейските граждани.

Литературата идентифицира два основни фактора, които оказват влияние върху развитието на популизма и евроскептицизма, а именно подкрепата за популистки евроскептични партии (т.нар. supply side) и обществената нагласа, която изисква тези платформи (т.нар. demand side) (Guiso et al., 2017).

За да идентифицираме факторите, които влияят върху подкрепата на евроскептичните партии, ще анализираме резултатите от парламентарните избори, проведени по време на пандемията в Европа. Те са тези в Румъния през 2020 г., парламентарните избори в Германия и Чехия през 2021 г. и последните парламентарни избори в България през 2021 г.

В Румъния Алиансът за обединението на румънците (AUR) бележи възход по време на парламентарните избори през декември 2020 г. (Dolea, 2021), като взема изненадващите 9% от гласовете. AUR се позиционират твърдо против носенето на маски, мерките и ограниченията, както и задължителните ваксини. Нещо повече, през октомври 2020-а партията организира масови протести в Букурещ (ibid.). През 2022 година Румъния навлиза в четвъртата вълна на пандемията с катастрофално подкрано обществено доверие, в резултат на което отсъстват мерки и ограничения, няма достатъчно ваксинирано население и напълно разделено общество (Dascalu et al, 2021). В този случай виждаме връзката между два от ключовите фактора – политическа подкрепа и обществено мнение.

Резултатите от изборите в Германия, проведени през септември 2021 г., показват, че основната евроскептична и популистка партия в Германия – Алтернатива за Германия (AfD), губи позиции на изборите през 2021 г. спрямо резултата си от 2017 г. AfD категорично се противопоставя на ограничителни мерки, носене на маски в училищата, мерки за наблюдение, задължително ваксиниране и цялостно ограничаване на свободата (AfD Wahlprogramm, 2021). Дискурсът на партията е съсредоточен върху предприетите от канцлера Ангела Меркел мерки, обвинявайки я в авторитарно поведение (Karavasilis, 2020) От април 2020 г. продължават протестите против мерките на правителството за справянето с кризата. Връзката между AfD и протестиращите е сложна. Само 10% от протестиращите са гласували за AfD (Grande et

al, 2021). Въпреки това, някои политици от AfD подкрепят демонстрациите. На тях присъстват твърде разнородни социални групи, за да се направи профил на протестиращите (ibid.).

В Чехия наблюдаваме подобна ситуация като тази в Германия. Главната евроскептична популистка партия – Свобода и пряка демокрация (SPD), отбелязва 1% загуба на електорат. SPD също е скептична към епидемиологичните мерки, защото смята, че те нарушават основните права на гражданите и са пагубни за икономиката (SPD Volební program, 2021). В същото време, има хиляди протестиращи против мерките в Прага.

България видя влизането на една нова партия в парламента на последните избори, която изповядва евроскептични, популистки (Платформа за управление, 2021) и антилокдаун идеи. Възраждане получава почти 5% подкрепа. Партията също така подкрепя протестите против ваксините и ограничителните мерки. Определено съществува връзка между възхода на евроскептичния популизъм и пандемията в България.

Освен COVID-скептицизма, евроскептицизма и популизма тези партии са в дясно на политическото пространство и имат известни съответствия в идеологиите си. Те са социално консервативни националисти, настроени против миграцията, но дотук свършват общите характеристики между четирите. Тези партии са разнородни по своята същност и имат различия в своите мнения по икономическа и външна политика. AfD възниква като отговор на мигрантската криза, а главната цел на SPD е пряката демокрация. Въпреки това AUR и Възраждане си приличат по две линии – и двете искат национално обединение (AUR иска обединение на Румъния и Молдова, а Възраждане – на България с Република Северна Македония) и стават популярни покрай пандемията, като печелят подкрепа чрез опозиция на COVID-мерките. Може да се заключи, че като основен фактор за тяхната популярност е ниското доверие в националните институции и правителства. Съответно, по-високото недоверие води до по-висока съпротива срещу мерките и ваксините.

Това не са специфично балкански феномени. Ако евроскептичният популизъм не е във възход, то поне той е много по-забележим през пандемията. Погледът върху по-общата ситуация в Европа подкрепя това твърдение. Протести има из цяла Европа. Но протестите против мерките също не са сигурен начин за измерване на евроскептичния популизъм, заради разнообразието на участващите и различните реакции (някои искат по-строги мерки, а други са за по-леки) на популистките партии. Адресати на недоволството обикновено са националните правителства, а не Европейският съюз. Заради това, трябва

да се вземе предвид, че обхватът на изследването е сравнително ограничен. Проблем е също така генерализирането на средностатистическия протестиращ. Протестиращите в Нидерландия и в Германия са изключително разнообразни (Liedenbaum, 2020; Grande et al, 2021).

Крайнодесните евроскептични популисти в Испания – Vox, организират множество протести в различни градове в Испания през май 2020 г. (Gerbaudo, 2020). Партията обвинява правителството, че ерозира демокрацията и са дълбоко критични към всякакви мерки (Eklundh, 2020). От друга страна, управляващите леви популисти използват страха на хората и подкрепят мерките (ibid.).

Vlaams Belang и PVDA-PTB, главните популистки актьори на белгийската политическа сцена, са активна опозиция на правителството, което те смятат за некомпетентно (De Cleen & Goyvaerts, 2020). VB особено се опитват да капитализират успехи от кризата, като използват антимигрантска реторика (ibid.).

Във Франция Националният фронт (RN) на Льо Пен и La France insoumise (FI) са главните популистки партии, съответно от дясно и от ляво. И двете партии критикуват действията на правителството, като RN смятат, че мерките не са достатъчно строги. И двете партии споделят мнението, че пандемията показва провалите на неолиберализма, потвърждава нуждата от възстановяване на загубения френски суверенитет, разкрива авторитарните тенденции на либерализма и подчертава провала на ЕС. При добри резултати на идните избори за президент на Меланшон или Льо Пен, то определено ще видим нарастване на евроскептичния популизъм в една от най-важните страни в Европа. Евроскептицизмът на Меланшон е лев, защото той разчита на опозицията „немска Европа“ срещу „латинска Европа с искрени европейци“.

Пандемията увеличава недоверието в глобализацията и изостря социалните и политически различия (Chazel, 2020). В Унгария, където популизмът е на власт, а не в опозиция, Fidesz предлага закон, предоставящ на правителството извънредни правомощия без каквото и да е времево ограничение. Гласуването изисква 4/5 мнозинство, което, предвидимо, нямаше. Орбан на практика създава конфликт между правителство и опозиция – правителството защитава законодателството за извънредни ситуации заради „националното единство“, а опозицията се определя като глобална, антинационална мрежа, която не е нужна, за да се справи Унгария с кризата (Kim, 2020).

Интересна е ситуацията в Италия, където нараства мек евроскептицизмът. Той се дължи на липса на солидарност от ЕС, когато Италия е изключително засегната от заразата (Brunazzo & Mascitelli, 2020; Манусси, 2020). Въпреки това, изследване (Baute & de Ruijter, 2021) показ-

ва, че повечето евроскептично настроени граждани предпочитат всяка гържава сама да се справя с пандемията, заради това Италия е изключение от правилото. Салвини, лидерът на популистката Lega Nord (LN), политизира кризата, като намеква, че мигрантите са виновни за избухването на вируса. Евроскептицизмът е налице, тъй като LN смятат, че Европейският стабилизационен механизъм води до установяване на диктатура в страната. Друга популистка партия, Движение „5 звезди“ (M5S) използва военната реторика, като народът е опрличен на герои на фронтовата линия срещу заговорническите елити в институциите на ЕС и „пестеливата четворка“. Популистките актьори, както на власт, така и в опозиция, могат да се възползват от неизбежния страх, който пандемията генерира, като използват емоционални и драматични апели, за да атакуват други партии и наднационални институции. Освен това, в ситуация, в която научните разногласия са нормални, популистките актьори могат лесно да обвинят елитите в некомпетентност, непрозрачност и манипулация (Mancini, 2020).

В Нидерландия PVV на Герт Вилдерс и FvD на Тиери Боге се противопоставят на правителството заради недостатъчно строгите според тях мерки. Когато ЕС обяви плана за спасителен фонд за гържавите членки, засегнати от кризата, PVV и FvD се връщат към позната вече евроскептична реторика (Akkerman, 2020).

Всички тези явления категорично потвърждават присъствието на връзката между COVID и популизма и централното място, което той заема в публичния дебат, но не и неговият политически успех. COVID-кризата определено дава нови полета за дискурс на евроскептичните популисти, чиито теми обикновено са свързани с имиграция и идентичност. Това мобилизиране може да не се материализира задължително в политически успехи, но придобитата забележимост и актуалност на дебата отварят множество врати за популистка реторика. Едно изследване показва, че ако гражданите в Германия възприемат отговора на ЕС на пандемията като недобър, то подкрепата им за членство в ЕС намалява. Положителните послания за реакцията на ЕС на пандемията, обаче, не покачват обществената подкрепа. Пандемията предлага повече възможности на противниците на европейската интеграция, отколкото на привържениците на ЕС (Ringlerova & Vytzek, 2021). Това се дължи на факта, че в популистката реторика се срещат засилени изрази както на отрицателен, така и на положителен ефект в сравнение с преобладаващата политическа комуникация (Power & Obradović, 2020). Това предполага още по-голяма видимост и изостряне на евроскептичната полемика, имайки предвид, че популистките партии в опозиция политизират проблема (Bobba & Hubé, 2021). В контекста на масовата дезинформация и разпространението на

конспиративни теории по интернет днес, този въпрос може да стане още по-належащ в бъдеще (Vériter et al, 2020).

Всичко това навежда на мисълта, че макар преките връзки между пандемията и популизма и евроскептицизма да не са ясни и безусловни, то трябва има по-задълбочено изследване по въпроса. Въпреки че пандемията и свързаните с нея ограничения и ваксинационни кампании да водят до някакво мобилизиране на антиваксъри и хора, които искат положението да се върне обратно преди пандемията, протестиращите са в голяма степен просто шумно малцинство, което прави дебата по-звучен. Тенърва трябва да се изследват вторичните последици от Covid, които биха могли да захранят евроскептични и популистки нагласи в бъдеще.

Първо, ще бъде анализирано дали популизмът и евроскептицизмът са по-тясно свързани с антиелитизма или по-общите чувства на тревожност в контекста на криза. Макар че има множество фактори, които влияят, ще изследвам причините за емоциите и чувствата, които подхранват популизма. Комбинирани с вече съществуваща отчужденост и липса на доверие в западните либерално-демократични институции, последиците от пандемията само ги интензифицират. Ще бъде разгледано и защо популизмът, събирайки тези емоции, често води до обвинения в ЕС и дали това е така в случая на корона-кризата, или причините са други.

Кризите дестабилизируют съществуващите идентификации и дискурси и в същото време предизвикват нови конструкции (Stavrakis et al., 2018). Социалните проблеми са разказани като криза, приписвана на действието на враг (политическият Друг, обикновено олигархията), което едновременно предизвиква радикалното изграждане на народа (ibid.). Т.е. създаването на чистия народ се случва само чрез отричане на Другия – врагът на народа. Създава се въображаемият конфликт „ние срещу тях“.

Изхождайки от това и от определението на Mudde, разбираме, че няма как да се състави „чист народ“ без антагонистичния Друг. Като възплъщение на не-демократичния Друг могат да бъдат мислени експертите вирусолози. Въпреки това информацията от съвместния доклад, редактиран от Stavrakis &, Katsambekis (2020), разкрива, че дихотомията „експерти срещу популисти“ е напълно погрешна в контекста на продължаващата криза. Популистите нямат обща позиция срещу експертите, а експертите често имат ярко различаващи се позиции. Например в Гърция популистката лява Сириза подкрепя строгите мерки, наложени от правителството в началото на пандемията (Galapourou, 2020). Имайки това предвид, става ясно че опозицията „народ-технокрация“ не е водещият фактор за учестената употреба на ев-

роскептическия популистски дискурс по време на пандемията. Следователно трябва да се погледне по-отблизо как влияят емоционалните измерения върху феномена.

Безспорно пандемията доведе до огромно неравенство в разпределенията на богатата в глобален мащаб. В отличен анализ Haralampiev (2021) доказва, чрез методите на статистиката, че едрият капитал, с помощта на правителствата, може да извлече огромни икономически ползи от противоепидемичните мерки. Първо, едрият капитал има гостатъчно ресурси да издържи на по-ниското търсене. Второ, ползите, които той има, са в две посоки: дребните и средни предприятия фалират, което уронва конкуренцията, а фалиралите предприятия освобождават работна ръка при намалено търсене, което води до понижаване на цената на работната сила. Едрият капитал си осигурява предимства и на пазарите на производствени ресурси, където намаленото търсене при запазено предлагане оказва натиск към намаляване на цените на производствените ресурси, и на пазарите на крайните продукти и услуги, където намаленото предлагане при запазено търсене оказва натиск към увеличаване на цените на крайните продукти и услуги. Харалампиев завършва анализа си със заключението, че многогодишни извънредни противоепидемични мерки „привикват“ наемната работна сила към по-ниско ниво на потребление. По време на извънредните противоепидемични мерки и след това, в продължение на десетилетия, наемният работник приема за „морални“ новите, силно ощетяващи го пропорции в разпределението на новосъздадената стойност (ibid.). Работната сила се превръща в прекариат, а богатите стават по-богати – това има съответните емоционални последици.

Поради три причини се съсредоточавам върху емоциите. Първо, тяхната изменчивост, която може да обясни флукуацията на популистките нагласи (Purdy et al, 2021). Второ, защото както търсенето, така и предлагането на популизма проявяват екстремна емоционалност (Müller, 2016). Последно, защото психологическото въздействие от възприеманата загуба (чувството, че са измамени от глобализацията (Golder, 2016) и предадени от собствения политически елит, които би трябвало да представляват (Rhodes-Purdy, 2021) извежда на преден план емоциите, които са свързани със собствената или друга социална група (Power & Obradović, 2020) – гняв и озлобление.

Първото поле на анализ са икономическите ефекти от пандемията. Главните ефекти от нея са изостряне на неравенството и несигурност. Несигурността води до страх, който е допълнително засилен от масмедийите. Той е породен предимно от негативните въздействия върху бюджетите на домакинствата (Trnka & Lorencova, 2020). Въпреки това, чувството на страх, предизвикано от икономическата криза, не е свързано с популизма (Rico et al, 2017). Много по-важна роля

играе неравенството. Икономическите тревоги може да накарат хората да поставят под съмнение основните морални ценности на своето общество, тъй като те смятат, че вредата, причинена от икономическите трудности, е неравномерно и несправедливо разпределена или обслужвана от политическата система (Rhodes-Purdy et al, 2021).

Икономическите кризи влияят негативно предимно на по-бедните социални класи. Маргинализираните социални слоеве се отличават с по-малко социален престиж и по-нисък социален статус. Той се постига или чрез социален престиж, или чрез ориентация към обществена доминация. Обикновено индивидите, които се стремят да придобият статус чрез доминация, нямат достатъчно социален престиж. Стратегиите за постигане на статус, основани на престижа, включват култивирането на таланти и умения (или пари – бел. авт.), които са ценни за другите. Тези индивиди се опитват да постигнат по-висок социален статус чрез насилие. Точно те са по-склонни да бъдат политически недоволни (Petersen et al, 2020). Чувството за неравенство засилва гнева, породен от несправедливостта. Неравенството, от своя страна, води до повече конфликти на всяка стъпка от социалната стълбица. Това води до още по-ожесточена конкуренция за придобиване на социален статус. Тъй като съревнованието за статуса се засилва, груповата конкуренция става все по-важна. Членовете на групата може да подчертаят груповите различия, което само по себе си ще направи рационалния обмен на аргументи в публичното пространство по-малко вероятен (ibid.).

И все пак, ситуацията с пандемията е различна. Вирусът не може да бъде обвинен. Той не е умишлено заговорническо злодеяние против народа. Гневът на популистите се нуждае от адресат, върху който да се стовари вината (Rico et al, 2017). Заради това често на прицел са управляващите. Симбиозата на съществуващите хронични проблеми на представителната демокрация, заедно с налагането на строги локдаун мерки, води до социо-политическите измерения на неудовлетвореността.

Съществуващата криза на традиционните партии (главният инструмент на представителството) и цялостната западна либерална демокрация водят до отчуждение. Маргинализираните групи губят доверие в тези институции, което води до липса на тяхната легитимност. Това отново води до главните популистки емоции – гняв, злоба и язвителност. Когато нелегитимни институции решат да въведат строги ограничителни мерки (подобен е случаят в България – неизбраното служебно правителство взема решения – бел. авт.), гневът се превръща в протест. Антилокдаун протестите изразяват ясен негативен отговор към приетите от правителството мерки (Gerbaudo,

2020). Това обаче отново подчертава, че евроскептичните популистки партии и гласоподаватели насочват гнева си не към ЕС, а към националните правителства.

Евроскептичните популисти имат разнородни реакции към пандемията. Някои искат по-строги мерки, а други смятат мерките за проява на авторитаризъм. Някои се обявяват против експертите, а други ги подкрепят. В изключително редки случаи гневът е насочен към наднационалните институции в контекста на Covid. Тези актьори в голямата си част, независимо дали леви или десни, имат своите собствени позиции, обосновани от вътрешнополитическите обстоятелства в отделната страна. Това потвърждава по-ранното твърдение, че евроинтеграцията и европейската идентичност са вторични характеристики на популистите. Противопоставянето срещу ЕС обикновено се свързва с вътрешни, а не с европейски проблеми.

Дори да имаше повече обвинения срещу ЕС, те биха били напълно безпочвени. В евроскептичната популистка полемика ЕС често е изобразяван като нелегитимен бюрократичен елит. За множество евроскептици ЕС е т.нар. „плаващо означаво“. В семиотиката на Сосюр има два главни елемента – означаващо – формата, която приема гаден знак (ЕС в нашия случай – бел. авт.) и означаемо – понятието, което представлява. То е идеационният елемент. Плаващото или още празно означаво се дефинира като означаемо с неясно, силно променливо, неопределено или несъществуващо означаващо (Chandler, 1994). Пример за това е как фискално консервативните популисти упрекват елитите на Брюксел за свръхрегулиране на икономиката, а техните колеги отляво обвиняват отново Брюксел в умишлено изостряне на социалното неравенство чрез икономическа дерегулация (Aslanidis, 2020). Така че „плаващото“ измерение става най-видимо в периоди на криза, когато символната система трябва да бъде радикално преработена (Laclau, 2005). Завършвайки с Грамши, кризата „се състои именно във факта, че старото умира, а новото не може да се роди“ (Gramsci, 1971). Какво ще бъде новороденото, зависи от нагласите на гласоподавателите.

В заключение, може да се твърди, че хипотезата е едва частично доказана. Популистките евроскептици се възползват от видимостта и значимостта на дебата около пандемията, но те не се материализират задължително в политически успех. Няма много критицизъм към наднационалните институции на Съюза поради факта, че самият той има изключително малко представена компетентност в полето на здравната политика. Но възможността за възход на евроскептичния популизъм поради видимостта на дебата стои. Не трябва да се забравя, че когато темите са чувствителни, актуални и значими, популистите винаги ще имат предимство пред непопулистките актьори. Също така не трябва да се забравя, че популистите може да не

дават върното предписане за справяне с бедите, но винаги показват истински симптоми на проблема – в случая на COVID-кризата, това са нарастващият авторитаризъм, всяването на страх, социално и икономическо неравенство и кризата на модела на западната либерална представителна демокрация. Популизъмът е симптом на по-дълбоки проблеми, а не самата болест. Въпрос за бъдещо изследване би бил дали може да има градивен критицизъм към траекторията и политиките на ЕС или към базисната идея за европейска интеграция и идентичност, без използването на популистка реторика и „плаващи означавани“.

Използвана литература:

1. Akkerman, T. (2020). The Netherlands. Populism and the Pandemic: A Collaborative Report. https://www.researchgate.net/publication/342205771_Populism_and_the_Pandemic_A_Collaborative_Report, Retrieved January 4, 2022
2. Aslanidis, P. (2020). The social psychology of populism. In *Mapping Populism* (pp. 166-175). Routledge.
3. Baute, S., & De Ruijter, A. (2021). EU health solidarity in times of crisis: explaining public preferences towards EU risk pooling for medicines. *Journal of European Public Policy*, 1-23.
4. Bertoncini, Y., & Koenig, N. (2014). Euro-scepticism Or Europhobia: Voice Vs. Exit? (Vol. 121). *Notre Europe*.
5. Betz, H. G. (1994). *Radical right-wing populism in Western Europe*. Springer.
6. Bobba, G., & Hubé, N. (2021). Between mitigation and dramatization: The effect of the COVID-19 crisis on populists' discourses and strategies.
7. Brunazzo, M., & Mascitelli, B. (2020). At the origin of Italian Euro-scepticism. *Australian and New Zealand Journal of European Studies*, 12(2).
8. Caiani, M., & Graziano, P. (2019). Understanding varieties of populism in times of crises. *West European Politics*, 42(6), 1141-1158.
9. Chandler, D. (1994). *Semiotics for beginners*
10. Chazel, L. (2020). France. Populism and the Pandemic: A Collaborative Report. https://www.researchgate.net/publication/342205771_Populism_and_the_Pandemic_A_Collaborative_Report, Retrieved January 4, 2022
11. Csehi, R., & Zgut, E. (2021). 'We won't let Brussels dictate us': Euro-sceptic populism in Hungary and Poland. *European Politics and Society*, 22(1), 53-68.
12. Dascalu, S. et al. (2021). COVID-19 in Romania: What Went Wrong? In *Frontiers in Public Health* (Vol. 9). Frontiers Media SA. <https://doi.org/10.3389/fpubh.2021.813941>
13. De Cleen, B. & Goyvaerts, J. (2020). Belgium. Populism and the Pandemic: A Collaborative Report. https://www.researchgate.net/publication/342205771_Populism_and_the_Pandemic_A_Collaborative_Report, Retrieved January 4, 2022

14. Dolea, A. (2021). Transnational diaspora diplomacy, emotions and COVID-19: the Romanian diaspora in the UK. *Place Branding and Public Diplomacy*, 1-3.
15. Eklundh, E. (2020). Spain. Populism and the Pandemic: A Collaborative Report. https://www.researchgate.net/publication/342205771_Populism_and_the_Pandemic_A_Collaborative_Report, Retrieved January 4, 2022
16. Galanopoulos, A. (2020). Greece. Populism and the Pandemic: A Collaborative Report. https://www.researchgate.net/publication/342205771_Populism_and_the_Pandemic_A_Collaborative_Report, Retrieved January 4, 2022
17. Gerbaudo, P. (2020). The pandemic crowd. *Journal of International Affairs*, 73(2), 61-76.
18. Golder, M. (2016). Far right parties in Europe. *Annual Review of Political Science*, 19, 477-497.
19. Gramsci, A. (1971) *Selections from the Prison Notebooks of Antonio Gramsci*. London: Lawrence and Wishart.
20. Grande, E., Hutter, S., Hunger, S., & Kanol, E. (2021). Alles Covidioten? Politische Potenziale des Corona-Protests in Deutschland (No. ZZ 2021-601). *WZB Discussion Paper*.
21. Guiso, L., Herrera, H., Morelli, M., & Sonno, T. (2017). *Demand and supply of populism*. London, UK: Centre for Economic Policy Research.
22. Харалампиев, К. (2020). За страха от грешката от втори род. Сп. „Реторика и комуникация“, <https://rhetoric.bg/за-страха-от-грешката-от-втори-род>, Retrieved January 4, 2022
23. Kaniok, P., & Havlík, V. (2016). Populism and euroscepticism in the Czech Republic: Meeting friends or passing by?. *Romanian J. Eur. Aff.*, 16, 20.
24. Karavasilis, L. (2020). Germany. Populism and the Pandemic: A Collaborative Report. https://www.researchgate.net/publication/342205771_Populism_and_the_Pandemic_A_Collaborative_Report, Retrieved January 4, 2022
25. Stavrakakis, Y., & Katsambeckis, G. (2020). Populism and the pandemic: A collaborative report.
26. Kim, S. (2020). Hungary. Populism and the Pandemic: A Collaborative Report. https://www.researchgate.net/publication/342205771_Populism_and_the_Pandemic_A_Collaborative_Report, Retrieved January 4, 2022
27. Kneuer, M. (2019). The tandem of populism and Euroscepticism: a comparative perspective in the light of the European crises. *Contemporary Social Science*, 14(1), 26-42.
28. Laclau, E. (2005). *On populist reason*. Verso.
29. Liedenbaum, M. J. I. (2021). Differences between public order policing responses to corona protests and to regular protests in Rotterdam (Bachelor's thesis, University of Twente).
30. Manucci, L. (2020). Italy. Populism and the Pandemic: A Collaborative Report. https://www.researchgate.net/publication/342205771_Populism_and_the_Pandemic_A_Collaborative_Report, Retrieved January 4, 2022

31. Moffitt, B. (2015a). How to perform crisis: A model for understanding the key role of crisis in contemporary populism. *Government and Opposition*, 50(2), 189-217.
32. Moffitt, Benjamin (2015b). *The Global Rise of Populism*. Stanford. Stanford University Press.
33. Mudde, C. (2004). The populist zeitgeist. *Government and opposition*, 39(4), 541-563.
34. Mudde, C., & Kaltwasser, C. K. (2013). Populism. In M. Freeden, L. T. Sargent, & M. Stears (Eds.), *The Oxford Handbook of Political Ideologies* (pp. 541-563).
35. Müller, J. W. (2014). The people must be extracted from within the people. *Constellations*, 21(4), 483-493.
36. Müller, J. W. (2016). *What is populism?*. University of Pennsylvania Press.
37. Petersen, M. B., Osmundsen, M., & Bor, A. (2021). Beyond Populism: The Psychology of Status-Seeking and Extreme Political Discontent. In *The Psychology of Populism* (pp. 62-80). Routledge.
38. Pirro, A. L., & Taggart, P. (2018). The populist politics of Euroscepticism in times of crisis: A framework for analysis. *Politics*, 38(3), 253-262.
39. Pirro, A. L., Taggart, P., & Van Kessel, S. (2018). The populist politics of Euroscepticism in times of crisis: Comparative conclusions. *Politics*, 38(3), 378-390
40. Obradović, S., Power, S. A., & Sheehy-Skeffington, J. (2020). Understanding the psychological appeal of populism. *Current Opinion in Psychology*, 35, 125-131.
41. Polk, J., Rovny, J., Bakker, R., Edwards, E., Hooghe, L., Jolly, S., ... & Steenbergen, M. (2017). Explaining the salience of anti-elitism and reducing political corruption for political parties in Europe with the 2014 Chapel Hill Expert Survey data. *Research & Politics*, 4(1), 1-9.
42. Programm für Deutschland. (2021). [www.afd.de](https://www.afd.de/uploads/sites/111/2018/01/Programm_AfD_Druck_Online_190118.pdf). https://www.afd.de/wp-content/uploads/sites/111/2018/01/Programm_AfD_Druck_Online_190118.pdf
43. Rhodes-Purdy, M., Navarre, R., & Utych, S. M. (2021). Populist psychology: economics, culture, and emotions. *The Journal of Politics*, 83(4), 1559-1572.
44. Rico, G., Guinjoan, M., & Anduiza, E. (2017). The emotional underpinnings of populism: How anger and fear affect populist attitudes. *Swiss Political Science Review*, 23(4), 444-461.
45. Ringlerova, Z., Republic, C., & Bytzeck, E. A Research Note: The Impact of the Framing of the EU's Response to the COVID-19 Pandemic on Public Support for the EU in Germany.
46. Roberts, K. M. (2015). Populism, political mobilizations, and crises of political representation. *The promise and perils of populism: Global perspectives*, 140-158.
47. Rooduijn, M., & Akkerman, T. (2017). Flank attacks: Populism and left-right radicalism in Western Europe. *Party Politics*, 23(3), 193-204.
48. Rooduijn, M., & van Kessel, S. (2019). Populism and Euroscepticism in the European Union. In *Oxford Research Encyclopedia of Politics*.

49. SPD, (2021). Volební program. <https://2021.programydvoleb.cz/strana/svoboda-a-prima-demokracie---spd/volebni-program>, Retrieved January 4, 2022
50. Stavrakakis, Y., Katsambekis, G., Kioupkiolis, A., Nikisianis, N., & Siomos, T. (2018). Populism, anti-populism and crisis. *Contemporary Political Theory*, 17(1), 4-27.
51. Taggart, P., & Szczerbiak, A. (2002). The party politics of Euroscepticism in EU member and candidate states (pp. 7-8). Brighton: Sussex European Institute.
52. Trnka, R., & Lorencova, R. (2020). Fear, anger, and media-induced trauma during the outbreak of COVID-19 in the Czech Republic. *Psychological trauma: theory, research, practice, and policy*, 12(5), 546.
53. Vériter, S. L., Bjola, C., & Koops, J. A. (2020). Tackling COVID-19 disinformation: internal and external challenges for the European union. *The Hague Journal of Diplomacy*, 15(4), 569-582.

Стратегическата автономия в отбранителната политика на ЕС

Георги Дончев

Стратегическата автономия е концепция, чрез която част от политическите коментатори, анализатори и държавници осмислят бъдещата външнополитическа и отбранителна роля на Европейския съюз. Докладът ще разгледа темата за стратегическата автономия, защото тя е много актуална, тъй като е основополагаща за водещия се дебат по бъдещето на европейската сигурност, отбрана и геополитическа позиция и ще отговори на изследователския въпрос: Как се развива стратегическата автономия в сектора на отбраната?

През последните десетилетия след края на Студената война и разпада на СССР, средата във и около Европейския съюз (ЕС) се променя значително. Повечето европейски страни намаляват грастично разходите си за отбрана и смятат, че мирът най-после се е установил на европейския континент. По време на войната с тероризма след 2001 г. европейските страни преориентират погледа си от опасността от конвенционална война на територията на Европа към участието си в експедиционни операции по борба с тероризма и мироопазване в страни в Близкия изток като Ирак и Афганистан. Анексирането на украинската територия на Кримския полуостров от страна на Руската федерация и подкрепата ѝ за сепаратизма в източните региони Донбас и Луганск през 2014 г. води до своеобразно стратегическо „пробуждане“ поради проявяването на насилствена промяна на граници на европейския континент – нещо, което е смятано за неприемливо от страна на европейските и западни страни. Избирането на Доналд Тръмп за президент на САЩ и водената от него администрация във Вашингтон също се проявява като голямо предизвикателство пред европейците и подлага под съмнение надеждността на трансатлантическия алианс и дали Америка би се притекла на помощ на европейските държави, или ще предпочете да преследва тясно националния си интерес и изоляционизма.

В този контекст през 2017 г. френският президент Еманюел Макрон представя концепция за „стратегически суверенитет“ на Европа като геополитическа сила на световната сцена. Тя включва редица елементи като влияние на световната сцена в разнообразни сектори, дигитализацията, създаването на европейски „шампиони“, отбраната. С това се започва все по-разгорещен общоевропейски дебат за бъдещето на цялостната външна политика на ЕС и необходимостта от нейната промяна. В този контекст на дебат се намира и концепцията за стратегическа автономия, която да е основната посока за развитието в сектора на отбраната.

За да се отговори на въпроса „Как се развива стратегическата автономия в сектора на отбраната“, е редно да се обясни какво точно означава „стратегическа автономия“. За първи път вариант на концепцията се използва на конференцията в Сен Мало – Франция, през 1998 г. под формата на „Европейски капацитет за автономно действие, подкрепено от сериозни военни сили, възможностите за решение за използването им и готовността да се направи това“. Има много и различни визии за това какво точно представлява стратегическата автономия в наши дни и те са обвързани с различните виждания на авторите и политиците в областта на външната политика, отбраната, търговията и т.н. Някои дефинират стратегическата автономия като способност да се действа независимо от външни сили, други – като създаване на условия за възможност за реагиране, когато са засегнати особено важни европейски интереси, дори когато съюзните трети страни нямат намерение да се включат в операциите. Някои автори описват различни видове автономия: от автономията като свобода от зависимостта от САЩ до автономията като инструмент за осигуряване на свобода на действие. Най-общото разбиране за концепцията е, че тя представлява възможност за поставяне на собствените приоритети и извършването на собствени решения в сферата на външната политика и политиката по отбрана, междуременно изграждайки институции, политики и материална основа за постигането на това, било то самостоятелно или с подкрепата на трети страни. Тъй като в изследователската литература и обществено-политическото пространство се споменава за стратегическата автономия под различни форми, простиращи се от европейската политика за опазване на околната среда, търговската политика, енергийната политика до външната политика на ЕС и други, е редно да се отбележи, че в рамките на тази публикация ще се разгледа разбирането за стратегическа автономия в рамките на политиката по отбрана.

Основният проблем, който ще се анализира, е как концепцията за стратегическа автономия влияе на развитието на европейската поли-

тика по отбрана и ще се анализира хипотезата, че благодарение на концепцията за стратегическата автономия се засилва европейската отбранителна политика.

Преди това е редно да се уточни, че европейската отбранителна политика има различни измерения. Едно от тях е Общата политика по сигурност и отбрана, уточнена в Договорите на ЕС и въведена още през 1998 г. През годините в рамките на тази политика се създават европейските бойни групи и се провеждат множество мисии зад граница. Другият и най-основен аспект на европейската отбрана е НАТО (North Atlantic Treaty Organization). Северноатлантическият пакт, състоящ се към днешна дата от 30 държави: САЩ, Канада, Турция и 27 други европейски страни. Тъй като НАТО е организация, в която водеща роля има САЩ, за ЕС е особено трудно да гарантира сигурността си без помощта на американците. Тази зависимост е и причина за голямото притеснение в Европа, когато редица американски администрации проявяват изолационистки тенденции, най-ясно изразени по времето на мандата на Доналд Тръмп, който започва през 2016 г. и е причина за активизиране на дискусиите за стратегическата автономия на европейската отбрана. Последвалите действия като отказа на президента Тръмп да препотвърди подкрепата си за член 5 на договора на НАТО за колективна отбрана през 2017 г., опитите му да изтегли войски, базирани в Германия, допринасят за притесненията на европейските лидери и са причина за вземане на конкретни мерки към постигане на стратегическа автономия в отбранителната политика. Тези притеснения водят до това през 2016 г. Европейската служба за външна политика да представи на Европейския съвет Глобалната стратегия на ЕС, която споменава „стратегическа автономия“ и има за цел да „презареде“ Общата политика за отбрана и сигурност. Тя е в състояние на стагнация от началото на века, заради неизпълнение на ангажименти като Хелзинкската цел, която през 1999 г. предвижда европейски сили за бързо реагиране да съществуват още през 2003 г.

В рамките на този доклад ще се разгледа развитието на отбранителната политика на ЕС само в периода след 2016 г., когато се развива и съвременната концепция за стратегическа автономия и ще се проследи как тя се отразява на отбраната на Съюза.

След „възраждането“ на европейската политика по отбрана чрез концепцията за стратегическата автономия има конкретни стъпки, предприети от институциите и държавите - членки на ЕС, насочени към засилването на капацитета на Европа в сферата на отбраната и сигурността. Първата и основна промяна, предприета от ЕС, е създаването на Permanent Structured Cooperation (PESCO) – постоянно структурирано сътрудничество в отбранителната политика между

25 страни от ЕС. С въвеждането на PESCO се прави опит да се засили Общата политика по сигурност и отбрана на ЕС с цел изграждане на стратегическата автономия на ЕС чрез много общи проекти, които целят да създадат капацитет за действие. Множеството проекти в рамките на PESCO се простират от интеграцията на военната промишленост на ЕС, разработването на нов тип европейски боен кораб и сухопътен грон, та до създаването на така наречения „военен Шенген“ в ЕС за по-бързо дислоциране на войски в случай на криза и много други.

Друг пробив в развитието на европейската отбранителна политика от този период е създаването на Европейския фонд за отбрана (European Defence Fund), който има за цел финансирането на иновации и нови технологии за сигурност. Фондът е предложен от председателя на Европейската комисия Жан Клод Юнкер през 2016 г. и започва да функционира през 2017 г. В началото фондът разполага със сравнително малка сума от 25 млн. евро за технологии и проучвания, но през 2018 г. ЕК предлага от бюджета на ЕС за периода 2021-2027 г. 13 млрд. евро да бъдат отделени за фонда. Поради пандемията и промени при окончателното одобряване на бюджета крайната стойност на Европейския фонд за отбрана е 8 млрд. евро.

Същевременно с PESCO и Европейския фонд за отбрана се създава и Европейски оперативен военен щаб, и координиран годишен мониторинг на отбраната, с което се получава вълна от позитивни развития за европейската отбранителна политика, получили се благодарение на идеята за стратегическа автономия.

Въпреки тях пред европейската отбрана все още има много предизвикателства, някои от които се коренят в стари проблеми. Някои от тях са ниското ниво на инвестиции в отбрана от страна на някои страни, най-показателен пример за което е Германия, която инвестира едва 1,53% от своя БВП в отбраната, въпреки договорените 2% за всички страни в НАТО.

Връзката с НАТО е основна критика пред идеята за стратегическа автономия на европейската отбрана, защото критиците на концепцията виждат в стратегически автономна Европа отслабване на трансатлантическия съюз със САЩ и дублиране на функции с НАТО, при положение че само ЕС все още няма нужните способности да поеме отговорностите на алианса. Много от страните, които се опасяват от потенциален избор между ЕС и НАТО, са в Източна и Централна Европа като Полша и Балтийските страни, които са скептически към каквото и да е отслабване на НАТО с оглед на руската заплаха. В отговор на това се появяват редица идеи, свързани с изграждането на стратегически автономна Европа в рамките на НАТО, без да се

създава конфликт между двете страни и да се използва максимално потенциалът на организациите.

Въпреки пречките пред европейската отбранителна политика, много от които са дългосрочни проблеми и трудно биха се решили за кратък период, то с оглед на аргументите, представлящи взети мерки, водещи до напредъка на европейската отбрана, осигурявайки по-способна да защити себе си и интересите си Европа, може да се потвърди хипотезата, че идеята за стратегическа автономия води до засилването на отбранителната политика на Съюза.

В заключение може да се отговори на изследователския въпрос „Как се развива стратегическата автономия в сектора на отбраната?“. Отговорът ще бъде, че постигането на стратегическата автономия в отбранителния сектор с всяка изминала година става все по-консенсусна позиция на ЕС. В последните 5-6 години определено може да се отчете създаването на много инициативи и вземането на много мерки за засилване на стратегическата автономия и способностите на ЕС да провежда по-силна отбранителна политика на своя територия или в региона. Въпреки това въобще не може да се приеме, че процесът по изграждане на стратегическа автономия е завършен и пред отбранителната политика на ЕС все още стоят много предизвикателства, свързани със структурни проблеми при вземането на решения във връзка с външната политика и отбраната. Такива проблеми са необходимостта еднородието при вземането на решения и ниското ниво на амбиция у някои страни, в сравнение с много високо ниво на амбиция и способности у други. Все пак е редно да се заключи, че по всичко личи, че стратегическата автономия е посоката, по която ще се развива европейската отбрана в бъдеще. Това става ясно и от факта, че всички основни сили в Европа като например президентът на Франция Еманоел Макрон, италианският премиер Марио Драги и новото немско правителство, начело с Олаф Шолц, както и председателите на ЕК и Европейския съвет Урсула Фон дер Лайен и Шарл Мишел споделят визията. Скорошни действия от американска страна като опита на администрацията на Джо Байдън да преориентира вниманието си към Азия, договора AUCUS между САЩ, Обединеното кралство и Австралия, както и изтеглянето от Афганистан през лятото на 2021 г. продължават притесненията на европейците за зависимостта от САЩ и водят до все по-разпространени изказвания в подкрепа на стратегическа автономия в отбранителната политика. Става ясно, че развитието по линията на стратегическата автономия води до създаване на нови способности и структури в рамките на европейската отбранителна политика, с които тя става по-силна.

Използвана литература:

1. Järvenpää, Pauli; Major, Claudia; Sakkov, Sven (october 2019), European Strategic Autonomy. Operationalising a Buzzword, стр. IV, стр. 2
2. Simone Tagliapietra, Letter: 'Strategic autonomy' is now an EU catchphrase, (<https://www.bruegel.org/2021/03/letter-strategic-autonomy-is-now-an-eu-catchphrase/>)
3. Lippert, B., Ondarza, N. v., & Perthes, V. (march 2019), European strategic autonomy: actors, issues, conflicts of interests, стр. 5
4. Alice Billon-Galland and Adam Thomson, (may 2018), European Strategic Autonomy: Stop Talking, Start Planning, стр. 2
5. Jérôme Legrand, Обща политика за сигурност и отбрана (<https://www.europarl.europa.eu/factsheets/bg/sheet/>)
6. Jolyon Howorth, (2019), Strategic Autonomy - Why It's Not About Europe Going it Alone, стр. 9, стр. 11
7. Jolyon Howorth (2017) For a True European Defence Union, стр. 5-6
8. Niklas Nováky, Permanent Structured Cooperation: engines ignited, but not yet lift-off (<https://www.martenscentre.eu/article-author/niklas-novaky/>)
9. Rosa Balfour, After Trump, the EU Stands between Transatlanticism and Strategic Autonomy (<https://www.gmfus.org/news/after-trump-eu-stands-between-transatlanticism-and-strategic-autonomy>)
10. European Commission, COMMUNICATION FROM THE COMMISSION TO THE EUROPEAN PARLIAMENT, THE EUROPEAN COUNCIL, THE COUNCIL, THE EUROPEAN ECONOMIC AND SOCIAL COMMITTEE AND THE COMMITTEE OF THE REGIONS, (https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/about_the_european_commission/eu_budget/1_en_act_part1_v9.pdf)
11. European external action service, Permanent Structured Cooperation on defence could be launched by end 2017, (https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage_en/31832/Permanent%20Structured%20Cooperation%20on%20defence%20could%20be%20launched%20by%20end%202017)
12. Daniel Fiott, (July 2021), European sovereignty - strategy and interdependence, стр. 7
13. Daniel Fiott, (ноември 2018), Strategic autonomy: towards 'European sovereignty' in defence?, стр. 2-7
14. RALUCA CSERNATONI, BRUNO OLIVEIRA MARTINS, The European Defense Fund: Key Issues and Controversies (<https://carnegieeurope.eu/2019/03/01/european-defense-fund-key-issues-and-controversies-pub-79982>)
15. Roland Freudenstein, Donald J. Biden? How Europe's Indignation Reveals as Much About Us as About America, (<https://www.martenscentre.eu/blog/donald-j-biden-how-europes-indignation-reveals-as-much-about-us-as-about-america/>)
16. Constantine Arvanitopoulos, Transatlantic Relations After AUKUS, (<https://www.martenscentre.eu/blog/transatlantic-relations-after-aukus/>)
17. NATO, Funding NATO, (https://www.nato.int/cps/ru/natohq/topics_67655.htm?selectedLocale=en)

Мигрантските потоци към Европа – предизвикателствата пред ЕС относно интегрирането на гражданите на трети страни в европейското пространство

Стефка Пенкова

Миграцията като един напълно естествен процес от развитието на човешката история винаги ще бъде актуален, но и доста противоречив спрямо перспективата на самите граждани на трети страни, от една страна, и тази на приемащите ги страни – от друга. Европа като най-привлекателна крайна дестинация за дългосрочно установяване спрямо обхвата на многобройни международни харти и договори за правата на човека, насърчава хуманизма и задълбочената интеграция на гражданите на трети страни в социума на европейското пространство. Европейският съюз, изграден и функциониращ на базата на основополагащите си ценности срещу расизма, концентрационните лагери, геноцида, расовата дискриминация и потисничеството се изправя пред все по-заплетен набор от предизвикателства с различен характер, който всеки следващ поток от мигранти носи.

Самият проблем е обвързан с много политически обременености, които определят нарастващата интензивност по темата, откъдето се оформят и двете полюсни твърдения „за“ или „против“ миграцията и последващата интеграция на съответните граждани от трети страни. Според Hampshire (2013): *„Проблемът не може да бъде разбран, без да се вземат предвид сложността и противоречията, поради които ефективната и съгласувана миграционна политика е толкова трудна за постигане.“*

От една по-икономически насочена гледна точка мигрантите са решението на проблема със застаряващото население в много от европейските страни. Виждането, че те ще станат двигатели на икономическия растеж и това ще доведе до увеличено благосъстояние на стра-

ните от Европейския съюз, води и до опозиционната страна на развилния се проблем, а именно – увеличаването на разходите за социално подпомагане, всеобщо развилото се безпокойство по отношение на обществената сигурност и местната безработица, а в по-крайни случаи дори се отбелязва като негатив и възможността за ерозия на културната идентичност на отделните европейски страни.

В основата на всеки проблем стоят набор от предпоставки, които предопределят и естеството на самия проблем. *„Основните права, както ни учи опитът, никога не падат от небето, а се утвърждават само когато натискът на изключените пред портите на включените стане неугържим.“* (Ferrajoli, 2020) В случая с масовите миграционни потоци може да се посочи, че отнемането на основните човешки права, негодната среда за съществуване (още по-малко за живеене), включваща войните, мизерията, глада, бедността, липсата на чиста вода и жизненоважни лекарства, цялостното опустошаване на околната среда и не на последно място – социалното неравенство, са сред първопричините за нарастващата миграция. Също така според Европейската програма за миграцията: *„Глобализацията и революцията в областта на комуникациите създадоха възможности и повишиха очакванията.“* (ЕК, 2015). Тъй като на международно ниво в правото не е обобщен общобалиден термин за значението на думата „мигрант“, то според Женевската конвенция от 1951 г., която е фундаменталният международен документ, отнасящ се до закрилата на бежанците, бежанец е *„човек, който не може или не желае да се върне в своята държава на произход, поради основателен страх от преследване заради раса, религия, националност, членство в определена социална група или политически възглед“*. Международната организация за миграция (ИОМ) определя дефиницията за мигриращо лице по следния начин: *„лице, което се отдалечава от своето обичайно местопребиване, независимо дали в рамките на държава или отвъд международна граница, временно или постоянно, и по различни причини.“*¹ Тъй като не е обособен един обобщен термин, в различните изследователски проучвания между авторите спрямо проблемите и различните политики за справяне с миграцията се открояват още много определения, най-често натоварени със следните значения: *„Миграцията означава постоянно или временно напускане на постоянното местоживееие от страна на човек, група или дори цяло общество и преместването им на друго място. Често е обичайно новото място на пребиваване да се характеризира със значителното културно разнообразие на местното общество.“* (Kraszewski, 2003).

¹ В допълнение на посочената дефиниция може да се добави, че: *„Терминът включва редица добре дефинирани правни категории хора, като работници мигранти; лица, чиито конкретни видове движения са законово дефинирани, като например контрабандни мигранти; както и тези, чиито статут или средства за придвижване не са конкретно определени от международното право, като международни студенти.“*

Друг аспект от правилното интерпретиране на основния проблем е внимателно да се използват и разграничават термините „мигрант“ и „бежанец“. Опасността при неправилно тълкуване може да се отрази в посоката, в която установените политики за предоставяне на убежище насочват обхвата на действията си. Потребността от закрила е първото нещо, което най-сигурно гарантира правото за даване на убежище на съответно лице. По тази причина политиките за предоставяне на убежище и закрила могат да станат основното средство, с което да се управляват нормите за контрол върху миграцията. Това, което трябва да се вземе основно предвид, са различните фактори, които принуждават хората да мигрират. Мотивите, правният статут на засегнатите или продължителността, за която се предприема цялостното мигриране, са първопричините, заради които мигрантите се разделят в няколко основни категории. Според Съвета на Европа видовете миграция са:

- *мигранти за временна заетост (наречени още гостуващи работници);*
- *мигранти с големи умения и бизнес мигранти: професионалисти, които се местят в рамките на международните пазари на транснационалните корпорации и МО;*
- *нерегловни мигранти (без необходимите документи и разрешителни за влизане);*
- *принудителни мигранти: бежанци или хора, които са принудени да се преместят в резултат на външни фактори (въоръжени конфликти или екологични бедствия);*
- *членове на семейства (присъединяващи се към вече мигрирали техни близки);*
- *завърнали се мигранти: завърнали се в тяхната страна на произход хора, които са прекарвали известен период в друга държава.²*

Мигрантите се стремят към Стария континент по всевъзможни начини с цел да избягат от политическите репресии, бедността и войните, за да се съберат със семейството си или просто в търсене на образование, знания и бизнес възможности, като търсят законни или незаконни пътища, а рискуването на всичко с цената дори на живота им обуславя смъртоносните избори, които се правят в търсене на първично осигурените ценности, които европейските демокрации са постановили и утвърдили в множество правни актове в европейското пространство.

² В сайта на Съвета на Европа се посочва, че „изразът „мигрант“ се използва в широкия смисъл и включва всички хора, които са напуснали домовете си за по-дълъг период от време. Въпреки това, когато е необходимо, е направено и разграничение. Думата „миграция“ също се използва със значение на международна миграция.“

Интензивната миграция към Европа е сред водещите противоречиви въпроси между страните - членки на Съюза, от април 2015 г., когато пет лодки с близо 2000 мигранти на борда потъват в Средиземно море на път за Европа. При повече от 1200 загинали души тогава Европа става трудно достижимия рай за бягащите от смърт и репресии хора. Този феномен се превръща в криза заради бързо нарастващия брой на пристигащи в Европейския съюз имигранти, които са не само бежанци, но и икономически мигранти. Големият им брой е резултат от свалянето на диктаторските режими и избухването на „Арабската пролет“³, както и от множество продължаващи конфликти в страните от Северна Африка и Близкия изток. Това кратковременно нарастване на броя на мигрантите в някои отделни страни от ЕС като Италия и Гърция, които са географски маршрути по пътя на мигрантите, от една страна, насочва вниманието на институциите на Европейския съюз към проблема, който изисква да се предприемат конкретни действия за стабилизиране на ситуацията. От друга страна, обаче, въпреки факта, че според Европейската програма за миграцията (2015) *„ЕС носи правно и морално задължение да закриля нуждаещите се, като държавите от ЕС са отговорни за разглеждането на молбите за убежище и за взимането на решение кой да се ползва от закрила“*, отделните страни членки се открояват с различните си нагласи спрямо посоката на развитие на имиграционната политика в европейското пространство, тъй като дори самият престой на бежанците натовазва социалната инфраструктура и финансовата система на всяка приемаща страна.

Настоящият доклад има за цел да се фокусира върху обективен отговор на изследователския въпрос, целящ чрез емпирични данни и изследвания, подкрепени с експертни мнения на изследователи в сферата и коментари от европейски лидери, да се посочат предизвикателствата пред приемащите европейски нации, в които гражданите на трети страни могат да се интегрират. Направеното изследване се стреми да докаже двете обосновани хипотези, спрямо които – от една страна, колкото повече мигранти се насочват към точно определени европейски страни, толкова повече се увеличава неравномерното разпределение на мигрантските потоци (хипотеза 1). От друга страна, колкото повече ксенофобия и расизъм има в ЕС, толкова

³ Поредицата от протести в различни страни от Близкия изток и Северна Африка. Протестите, започнали през декември 2010 г. в Тунис, на 14 януари 2011 г. довеждат до позорното бягство от страната на президента Зин Абидин Бен Али. През януари гражданското недоволство се прехвърля и в Египет, където под натиска на протестиращите на 11 февруари дългогодишният едноличен лидер на страната Хосни Мубарак подава оставка. В различен мащаб протести започват и в много други съседни страни като Мароко, Йордания, Бахрейн, Либия, Сирия, Йемен и обхващат почти целия обхват на арабските страни.

повече се увеличава политическото и социалното разделение на обществено и междуправителствено ниво (хипотеза 2).

Множеството проблеми, пред които са изправени страните членки и институциите на ЕС, в някои случаи водят до нарушаване на основни човешки права, което от своя страна е несъвместимо с установените демократични принципи, заложили още в първичното право на Съюза. Следователно за ЕС е необходимо да се подобрят съществуващите политики по отношение на мигрантските вълни, като по този начин се предотврати ерозията на ядрото на европейската идентичност и устои, както и потенциалното вътрешно разделение между самите страни членки по съответния въпрос.

Както показва историята на европейските държави още преди формирането на Европейския съюз, разногласията и различните гледни точки на всяка страна са в основата на всеки поставен проблем, който изисква единно и съгласувано решение. Това твърдение може да се докаже и потвърди с постоянно настъпващите мигрантски вълни към Европа, което всъщност поставя въпроса за недостатъчно стабилната координация между отделните страни.

Мигрантската политика е силно чувствителна и антагонистична тема в самото си ядро. Европейските институции приемат ролята на арбитър в ситуацията и поставени на средата между отделните интереси на по-големите и по-малките страни членки, както и спрямо отговорностите, които ЕС има в международен план, се обуславят множество разнопосочни (и по-често негативни) нагласи спрямо притока на мигранти към Европа. Както се посочва и в документа за Европейската програма за миграцията *„Трудно е да отстояваме нашите международни ангажменти и ценности, докато гарантираме сигурността на нашите граници и същевременно създаваме подходящи условия за социално сближаване и икономически просперитет в Европа.“*

Разделението, което въпросът за мигрантските потоци поражда, е основано и често аргументирано с неравномерното разпределение на пристигащите мигранти в европейските страни. Спрямо този фактор се гради и първата хипотеза, която има за цел да докаже, че колкото повече мигранти се насочват към точно определени европейски страни, толкова повече се увеличава неравномерното разпределение на мигрантските потоци.

На първо място, негативното отношение към гражданите на трети страни се свързва с допълнителен натиск върху финансовата система и нарушаване на устройството на уредбата на социалната политика. Необходимостта от значително количество финансови ресурси за медицинска помощ на дошлите, настаняване и приемане, издръжка спрямо основните човешки потребности, подсиуряване на ред, сигур-

ност и защита на местата за настаняване, в които са разположени – всички тези дейности изискват на първо място финансови възможности за едно успешно осигуряване на първоначално справяне с многобройните мигрантски потоци.

На второ място, липсата на една обща европейска позиция по въпроса с потока от прииждаци граждани на трети страни довежда до отделен самостоятелно обособен отговор на европейските страни, което съевременно, като резултат, рефлектира във вътрешните отношенията на страните членки.

На 31.08.2015 г. на редовната си лятна пресконференция германският канцлер Ангела Меркел заявява едностранно: *„Държавите са длъжни да си поделят отговорността за бежанците, търсещи убежище. Универсалните граждански права досега бяха тясно свързани с историята на Европа. Те са и един от импулсите за създаването на ЕС. Ако Европа се провали в решаването на бежанския проблем, нейната обвързаност с гражданските права ще се разкъса, тя ще бъде разрушена - и Европа ще престане да бъде това, което си представяме.“* Самият акт на едностранно взето решение за приветстване на мигрантите отприщва нови конфликти и създава (условно) разделителна линия между най-отворената към мигрантите страна – Германия, и по-скептично настроените страни от Вишеградската четворка. През 2016 г. лидерът на полската центристка партия „Новочесна“ Ришард Петру излиза със становището, че *„твърде много бежанци бяха приети в Европа и проблемът трябва да бъде решен в основата си чрез запечатване на границите и приемане само на бежанци, а не на всички мигранти“*.

Степената на предизвиканото недоволство както сред отделните политически личности, така и в гражданското общество на национално и международно ниво се засилва най-вече поради неравномерното разпределение на потока от чуждестранни граждани от трети страни. По данни на Международната организация за миграция след САЩ, Германия е втората предпочитана страна, към която се стремят да се устроят мигрантите, като родените в чужбина се увеличават от 8,9 милиона през 2000 г. до близо 16 милиона през 2020 г. (ИОМ, 2021). Този дисбаланс по отношение на приемащите страни и тези, които се явяват само като „временни спирки“⁴ по пътя на мигранта, прегопределят недоволството на по-големите и развити страни, които са

⁴ Страните, които са с особено важно географско значение за мигрантите, се обобщават с термина транзитни. От гледна точка на самите мигранти, тези страни са от основно значение поради тяхното местоположение на картата. Спрямо изявените желания за установяване в определена европейска страна мигрантите се стремят към стабилни и вече развити икономики, като вътрешните политики и обществената нагласа спрямо гражданите на трети страни са останалите два определящи фактора, които разделят страните на транзитни и имиграционни.

най-желаните крайни дестинации, включващи Германия, Франция, Швеция, Дания и Обединеното кралство спрямо по-малките, които са само транзитни маршрути на географската карта. Реалната задача за по-задълбочена интеграция на тези граждани на трети страни се прехвърля основно на приемащите държави, към които се насочват мигрантите, което се явява като предпоставка за неразбирателството между европейските държави.

Практическото прилагане на „Стокхолмската програма“ (Европейски съвет, 2009) е едно от потенциалните решения за улесняване на преразпределението на мигрантските потоци и причина за самите мигранти да се установят в някоя неопределена европейска страна. По силата на съответната програма приемащата страна е правово обвързана да предложи гарантирана сигурност и закрила на гражданите, без да има търсене на „по-добра алтернатива“ или конкретна страна за крайна дестинация. Преминавайки през различни транзитни страни като Гърция, Италия, Малта и няколко основни географски маршрута през балканските страни, за предпочитани крайни дестинации се установяват Германия, Швеция или Обединеното кралство. Феномен, който убедително доказва тезата, че неравномерното разпределение на мигрантите създава конфликти между европейските страни, тъй като *„Малко от хората, които се качват на лодки, за да прекосят Средиземно море, имат тази цел да – достигнат до Европейския съюз“*. Vanchio (2021).

В дългосрочна перспектива, обаче, интеграцията на гражданите на трети страни е сред изключително действащите права в компетентностите на правителствата на националните държави. Предложената помощ в начален план не гарантира трайно установяване в съответната страна, но тъй като европейските институции не са оправомощени да определят интеграционната политика, могат да съдействат единствено чрез даване на препоръки и/или финансиране на определени проекти.

От своя страна, Европейската комисия – като институцията, на товарена със задължението да предложи решение на проблема – представя в Програмата за миграция от 2015 г. квотна схема за презаселване, предлагаща 20 000 места за бежанци. Обхващаща всички страни членки, съгласно поставените от Комисията критерии за разпределение⁵, основният проблем, който се явява в случая с квотната схема е,

⁵ Според Приложението от Европейската програма за миграция критериите за разпределение се определят спрямо БВП, размер на населението, процент на безработицата и минали статистики за търсещите убежище и презаселените бежанци на съответната страна. Схемата взема предвид и вече положените на доброволна основа усилия от държавите членки като в помощ ЕС ще отпусне от бюджета си специално допълнително финансиране от 50 милиона евро за 2015 и 2016 г.

че няма конкретна формула, по която справедливо да се разпредели огромният брой от хора, търсещи закрила, работа или желаещи трайно установяване в европейска страна, което също е причина за обособеното разделение между по-големите и по-малките страни.

От друга страна, предложенията за преразпределение на бюджета на ЕС и намаляване на финансирането на някои фондове, подпомагащи по-слабо развитите страни от Съюза, с цел приемане и интегриране на имигрантите е неблагоприятно за тези по-бавно развиващи се страни членки (като в случая България може да се причисли към прилежащите, тъй като страната ни е главно нетен реципиент на съответните средства). Според проф. Анна Мантарова три важни категории се обуславят от произтичащите проблеми и рискове като резултат от присъствието на бежанци в европейските страни – разход на материални ресурси, заплахата за личната и обществена сигурност, заплахата за националната идентичност.

Неконтролируемите потоци от имигранти и бежанци се отразяват негативно и на отношенията между държавите, през които мигрантите се придвижват към Западна Европа. Разминаването в провежданите политики, противоречието между интересите и очакванията рефлектират в упреци на недоволство и разклачено доверие, разменени между Република Северна Македония и Гърция, Сърбия, Унгария и Хърватия, както и с другите им съседни страни на север.

Като продължаващи причини за ескалиращото напрежение както от страна на постоянните мигрантски потоци, така и във вътрешните устои на ЕС според проф. Анна Мантарова може да се посочи *„недостатъчно активното участие (пряко или косвено) на всички европейски правителства през началния период на дестабилизацията на много страни от Близкия изток и Северна Африка⁶, когато ключов процес за овладяването на зараждащия се проблем е бил вземането на решения“*. (Мантарова, 2018).

Като най-сериозни последици от несъгласуваната политика за мигрантите на всички европейски страни и неравномерно разпределената численост могат да се посочат редица кризи в институционален, дипломатически и социален план. През втората половина на 2015 г., когато масовизацията на бежанските потоци достига връхната си точка, част от националното, а и от международното право не се прилагат, което по същество е институционална криза. *„На практика се стопира функционирането на няколко системи на ЕС –*

⁶ Началото на явлението от протести в края на 2010 и началото на 2011 г., наречено „арабска пролет“, от където започват масовите бежански вълни и дестабилизация на държавната уредба в много страни от Близкия изток и Северна Африка.

Фронтекс, Дъблинският регламент, Шенген. След временното въвеждане на граничен контрол в страни от Шенгенското пространство (Австрия, Дания, Германия, Швеция и Норвегия) дори се заговори за отмяна на Шенгенското споразумение и възстановяване на контрола по границите, докато ЕС не съумее да опази външните си граници.“ (Мантарова, 2018)

В заключение към първата поставена хипотеза може да се твърди, че тя се потвърждава, тъй като посочените аргументи подкрепят тезата, че неравномерното разпределение на мигрантските потоци са една от основните причини, заради които страните членки си противоречат.

Втората хипотеза има за цел да докаже с аналитични данни, че колкото повече ксенофобия и расизъм има в ЕС, толкова повече ще се увеличава политическото и социалното разделение.

На първо място, изграждането на отделните национални миграционни политики е в същността си един непрекъснато действащ процес, влияещ се от множество външни и вътрешни фактори. Изменящото се законодателство на ЕС, непрестанните миграционни потоци, обхватът, капацитетът и отговорността на съответните административни институции (както в национален, така и в наднационален аспект) са само част от тях. Цялостната нагласа на обществата в националните държави към мигрантите, обаче, е фактор, който не винаги е изведен на преден план поради антагонистичното си естество. Гражданското общество се явява измерител за ефективността на резултатите от интеграционните процеси и спомагащ фактор за оформяне на релевантна посока на политиките за миграцията.

Изготвянето на нова политика за справяне с миграционните потоци е от решаващо значение за намирането на решение на предизвикателствата, поставени пред Европа. Икономическите и демографските предизвикателства в дългосрочен план, пред които е изправен ЕС, са свързани неразривно със застаряващото население и нарастващата зависимост от висококвалифицирани работници. Според Европейската програма за миграцията: *„... без миграция населението на ЕС в трудоспособна възраст ще намалее със 17,5 милиона души през следващото десетилетие.“*

В световно очертания модел на пазарна икономика Европейският съюз се конкурира с останалата част от световните икономики. Привличането на работници с необходими качества и умения спрямо нуждите на пазара е от изключителна важност за бъдещото развитие както на по-големите, така и на по-малко развитите европейски икономики. По посочени данни в Европейската програма за миграцията: *„Очаква се промените в уменията, изисквани от ЕС между 2012 г. и*

2025 г., да доведат до рязко покачване на дела на работните места за по-образовани хора (с 23 %).“ (Descy, 2014).

Отчетеният недостиг на достатъчно квалифицирани кадри в основни сектори като здравеопазването, науката, инженерството и технологиите поставя въпроса дали мигрантите биха били решението на проблема. За успешното интегриране в днешния пазар на труда, обаче, предпоставки се явяват преодоляването на множество културни и социални различия между обществата на приемащите и пристигащите страни, предразсъдъците по отношение на съответните различия и оформянето на ксенофобски нагласи сред местното европейско население, както и дискриминацията най-вече спрямо религиозни възгледи и външно отличаващи белези.

Субективните възприятия и оценки на миграционните потоци от гледна точка на общественото мнение е важен фактор за степента на вписването на мигрантите в европейските общества. Представената информация за общественото формиране нагласи, събрана и представена тук, е в рамките на емпиричното социологическо изследване „Социални аспекти на съвременните миграционни процеси“⁷. Спрямо изследването, основните целеви групи, които са в по-голяма степен безпокойни и оформящи крайно негативни ксенофобски възгледи, са *„хора в по-неблагоприятно положение, изправени пред трудности в живота си, а може би и поради това – по-податливи на внушения и стереотипи. Същевременно са и групи, които в някакъв смисъл са конкуренти на бежанците при разпределение на ресурс, на който те разчитат и който има съществено значение за тях и жизнената им ситуация“*.

През януари 2016 г. европейските медии разпространяват шокиращи истории за множество сексуални посегателства, случили се в навечерието на Нова година в германския град Кьолн. Твърденията, че съответните нарушения са извършени от „мургави мигранти“, бързо започва да се използва в аргументите на журналисти и политически фигури в контекста на проблема с мигрантските потоци в Европа. По тази причина разпространението на неверни данни по случаите (че в преобладаващото си мнозинство арабските и мюсюлманските мъже са отговорни за сексуалното насилие) са подкрепяни най-вече от десни националисти, които допринасят за обществения урлах.

⁷ Изследването е в рамките на проект „Социална среда и девиации: устойчиви зависимости и ситуативни влияния. Социални девиации в контекста на съвременните миграционни процеси“, финансиран от ФНИ. Провеждането му е в периода края на ноември и началото на декември 2017 г. Изследването паралелно е извършено в два района, където има установени центрове за бежанци - гр. Харманли и кв. „Враждебна“ в гр. София. Интервюираните са около 200 души, като информацията е събрана чрез полустандартизирано интервю, провеждано в дома на допитаните хора.

Значението на медиите и тяхното отношение към проблема също трябва да се отбележи, тъй като различният характер по отношение на преобладаващите теми в тяхното отразяване е важен информационен източник, който въздейства на гражданското общество. Ако се направи сравнение спрямо някои национални медии в европейските страни, хуманитарните теми са извеждани на преген план най-вече в италианското пространство, докато темите, засягащи сигурността и заплахите (включващи и тези, които се отнасят за социалната система и културната идентичност) са най-широко обсъждани в Обединеното кралство и Испания. Цялостно, шведската преса е с най-положителни възгледи към мигрантите (и в частност бежанците), докато Обединеното кралство е в противоположната крайност – с най-негативните нагласи⁸.

Масовото задържане на много от мигрантите и търсещите убежище още по външните граници на ЕС, както и посрещането им от страна на европейските общества е далеч от това, което е заложено в текстовете на основните правни актове за защита на човешките права. *„Ксенофобската и расистката реторика не само се засилва, но и придобива политическо, а за съжаление и социално признание“* (United Nations, 2016). Камо резултат, чрез установяването на еврокентични и националистически движения, разклащащи стълбовете на първичното право на Съюза и го определена степен водещи до поставянето под въпрос на вътрешното сближаване на самите държави членки, се оказва и необратимо за формирането на перспективата на европейските жители.

В много европейски статистики за регистрирани престъпления не се открива достатъчно съдържателна информация, която да дава основания за подкрепа на различно разпространените твърдения относно извършени провинения от граждани на трети страни. Според резултатите от изследването *„Социални аспекти на съвременните миграционни процеси“* голяма част от анкетираните подкрепят твърдението, че нивата на посегателства сред населението на места със значително струпуване на бежански потоци растат. От целевите групи сред напълно съгласните са *младите (46,8%) и възрастните – над 60 години (34,5%), хората с основно образование (39,8), неудовлетворените от живота си (43,9%), с лошо материално положение (43,8%), живеещите*

⁸ Обединеното кралство е специален случай, тъй като дискурсът за миграцията е силно свързан с референдума за членството на Обединеното кралство в ЕС. Анализите по темата за миграцията показват, че обществената нагласа е била негативно оформена, без да се прави разлика между европейски граждани, работещи в ЕС, и бежанци, кандидатстващи за убежище. Резултати показват, че отчетите за напредък спрямо справянето с мигрантските потоци задълбочава антиевропейските и антимигрантските настроения, като по този начин самият проблем се превръща във фон за аргументи за излизане от ЕС.

в селища с почти само християнско население, тези, които определят състоянието на престъпността като много тежък проблем в обществото ни и нямат доверие в полицията (41,2%). (Мантарова, 2018)

От друга страна, заплахата за здравето като по-чувствителен въпрос измежду поляризираното обществено мнение и по-малко установения риск от етнически дисбаланс и упадък на националната идентичност са продължаващите аспекти на притесненията, засягащи обществения ред и сигурност. Твърдението, че бежанците разпространяват болести е подкрепяно най-вече в районните центрове с бежански лагери, където спрямо резултатите „напълно съгласни с него са 60,9% при 45,0% в страната, а по-скоро съгласни – съответно 17,8% и 29,1%.“ (Мантарова, 2018). В защита на поставения въпрос са хората, за които здравословното състояние е най-тежък личен проблем (53,6%), малко по-често жените (48,3%), младите (57,3%), с лошо (53,8%) и задоволено (52,6%) материално положение и слаба удовлетвореност от живота си като цяло (Мантарова, 2018).

Застъпващи се за твърдението относно културната ерозия спрямо ганните от изследването „са най-често младите (35,7%), с основно образование (39,1%), живеещите в селата (39,5%), в селища с почти само християнско население (36,0%) и по равно християнско и мюсюлманско население (36,4%)“ (Мантарова, 2018).

Потенциалните рискове от разпространението на тероризъм и съответно на групировки с подобни идеологии са действителни за приемащите страни в Европа. Въпросът за сигурността е изначално противоречив в историята на ЕС, а чрез създалата се ситуация с мигрантските потоци въпросът придобива нови равнища и аспекти. Сигурността на обществото като цяло и тази на отделния индивид валидират риска освен бежанците, които наистина имат нужда от закрила, в приемащите страни да навлязат радикализирани мюсюлмани и бойци на разностранни групировки.

Расовата идентичност също се оформя като едн по-съществен проблем. Присъствието на граждани от трети страни преди пристигането на масовите потоци от мигранти в Европа и в частност в по-малките европейски страни като Полша и Унгария не е една постоянстваща тенденция. В тези общества миграцията се възприема с по-неблагоклонно отношение от страна на местното население. „Нещо повече, хората от Африка особено се сблъскват с трудности при интегрирането си в полското общество, тъй като техните расови различия са видими.“ (Zabek, 2009) От друга страна, в по-всеобхватните държави като Германия, Франция и Испания приемането на чужденци е по-приемливо от страна на гражданите поради историческия контекст, в който тези страни изначално са по-отворени към чужденци.

Европейският съюз е една от най-силно желаните крайни дестинации на мигрантите. Съюзът е създаден, функциониращ и впоследствие въплъщаващ и насърчаващ мира, разбирателството и човешкото достойнство в едно пространство на взаимно уважение на основните човешки права. Противоречивите реакции на гражданите от приемащите страни, основани на или опровергаващи най-чувствителните въпроси, поради които се натрупва вътрешно обособеното напрежение, от една страна, засяга същността на Европейския съюз като организация. От друга – очертава строго разделителна линия по различни критерии като географска големина, икономическо състояние, социална структура, културна диференциация и обрисова една европейска карта, разделена на отделни политически и социални принципи. Както кратко коментира сложността на създалата се ситуация, германският канцлер Ангела Меркел: „Онова, което продължавам да мисля, че е грешно, е, че някои казват: Не желаем мюсюлмани в страната си **независимо дали са в хуманитарна нужда или не.** Ще продължим да обсъждаме това.“⁹

В заключение към втората поставена хипотеза може да се постанови, че тя се потвърждава, тъй като посочените аргументи подкрепят тезата, че нарастващите ксенофобски и расистки възгледи спрямо мигрантските потоци са сред основните причини, заради които държавите - членки на ЕС, си противоречат.

За целите на тази изследователска работа бяха проучени предпоставките и определящите фактори, които като обект на настоящия доклад са изложени, разгледани и обосновани в две хипотези. От една страна, колкото повече мигранти се насочват към точно определени европейски страни, толкова повече се увеличава неравномерното разпределение на мигрантските потоци (хипотеза 1). От друга страна, колкото повече ксенофобия и расизъм има в ЕС, толкова повече се увеличава политическото и социалното разделение на обществено и междуправителствено ниво (хипотеза 2).

Като обобщение, в рамките на настоящото изследване може да се твърди, че в исторически план Европа е претърпяла по-масови и неконтролируеми мигрантски вълни (при това във време, когато отделните страни не са имали достатъчно средства и възможности, за да посрещнат напълно предизвикателството). По последно публикувани данни от годишния Доклад за световната миграция (2021): „Европа и Азия са приели съответно около 87 и 86 милиона международни мигранти – което представлява 61% от световния международен мигрантски фонд.“

⁹ Политиката на Ангела Меркел относно мигрантите (и в частност бежанците) е, че не трябва да им бъде отказван достъп до европейското пространство единствено заради тяхната религиозна база, тъй като по този начин се нарушават основно установените европейски демократични принципи.

Както вече бе споменато в удобната част на изготвения доклад, първопричините за миграцията към Европа са част от по-мащабни проблеми в глобален план, за които ЕС търси решения от самото си установяване. Настоящият поток от мигранти, които пренасят различни култури, религии, ценностно-нормативни системи и цялостно водещи различен начин на живот, засяга много чувствителни въпроси на национално и наднационално ниво, като също оформя позициите, спрямо които както отделните страни, така и техните граждани се ангажират пряко, за да се намери едно удовлетворяващо решение на предизвикателствата на съответния проблем. Спрямо Европейската програма за миграцията (2015): „Трябва да си дадем сметка, че миграцията е една от основните области, в които активната и ангажирана външна политика на ЕС е от пряко значение за гражданите на ЕС.“

Въз основа на направения анализ на данните можем да заключим, че двете хипотези, представени в изготвения доклад, обосновават поставеното твърдение, че едни от най-трудните предизвикателства пред ЕС относно интегрирането на гражданите на трети страни в европейското пространство са неравномерното разпределение на тези граждани в различните европейски държави и ксенофобските и расовите обществени възгледи, които разделят Съюза, както в международен, така и в национален аспект. Поради динамичността и множеството обективни или субективни фактори и обстоятелства, които определят посоката на развитие на поставения проблем, се очаква продължаващо развитие на съответния казус, което е повод за изготвянето на други, свързани с темата, предстоящи изследвания.

Използвана литература:

1. Baláž, V., & Nežinský, E., & Williams, A. (2021). *Terrorism, migrant crisis and attitudes towards immigrants from outside of the European Union*. Population, Space and Place.
2. Banchio, P. (2021). *Refugee and Forced Migrant Crisis: A European Problem*. Published at Rivista Giurisprudenza e Diritto Comparato.
3. Barlai, M., & Fähnrich, B., & Griessler, C., & Rhomberg, M. (2017). *The Migrant Crisis: European Perspectives and National Discourses*. Мюнстер: эLit Verlag
4. Berry, M., & Garcia-Blanco, I., & Moore, K. (2016). *Press coverage of the refugee and migrant crisis in the EU: a content analysis of five European countries. [Project Report]*. Geneva: United Nations High Commissioner for Refugees. Available at [<http://www.unhcr.org/56bb369c9.html>]. January 2022.
5. Danewid, I. (2021). *Policing the (migrant) crisis: Stuart Hall and the defence of whiteness*. Available at [<https://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/0967010621994074>]. January 2022.
6. Descy, P. (2014). *Projected labour market imbalances in Europe: Policy challenges in meeting the Europe 2020 employment targets*. OECD/European Union, Matching Economic Migration with Labour Market Needs.

7. Ferrajoli, L. (2020). *Le politiche contro i migranti tra disumanità e illegalità, ius migrandi*. Trent'anni di politiche e legislazione sull'immigrazione in Italia.
8. Grigonis, S. (2017). *EU in the Face of Migrant Crisis: Reasons for Ineffective Human Rights Protection*. International Comparative Jurisprudence.
9. Hampshire, J. (2013). *The Politics of Immigration: Contradictions of the Liberal State*. Cambridge: Polity Press.
10. IOM. (2021). *World migration report*. Available at [<https://worldmigrationreport.iom.int/wmr-2022-interactive/>]. January 2022.
11. IOM. *Definition of „Migrant“*. Available at [<https://www.iom.int/about-migration>]. January 2022.
12. Kobierecka, A., & Kobierecki, M., & Los, R., & Rulski, M. (2017). *Migration as a Political and Public Phenomenon: The Case of Poland*. The V4 Towards Migration Challenges in Europe. An Analysis and Recommendations.
13. Kraszewski, P. (2003). *Typologia migracji*. Migracja - Europa - Polska, eds W.J. Burszta, J. Serwanmski, Poznanm, p. 11
14. United nations, (2016). *Report of the Secretary-General of the United Nations*. General Assembly. Available at [<https://www.acnur.org/fileadmin/Documentos/BDL/2016/10614.pdf>]. January 2022.
15. Ząbek, M. (2009). *Africans in Poland. Race Relations in Contemporary Polish Society*. International Journal of Sociology, Vol. 39, No. 3, p. 68-69.
16. Андреев, А. (2015). *Меркел: „Съчувствайте на бежанците!“*. Дойче Веле. Available at [<https://www.dw.com/bg/>]. January 2022.
17. Върховен комисариат за бежанците на ООН - България. *Конвенцията за бежанците от 1951 г.* Available at [<https://www.unhcr.org/about-us.html>]. January 2022.
18. Европейска комисия. *Европейска програма за миграция*. Available at [<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/BG/TXT/PDF/?uri=CELEX:52015DC0240&from=EL>], January 2022.
19. Европейски съвет. *Стокхолмска програма*. 10-11 декември 2009 г., док.17024/09 Приложение, стр. 55 Available at [<https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2010:115:0001:0038:bg:PDF>]. January 2022.
20. Мантарова, А. (2018). *Бежанската криза: Национални проекции на глобален проблем*. Философски алтернативи, бр.2
21. Станкова, С. (2020). *Бежанските движения към България в периода 2011-2015 г. (Комуникационни ситуации и медийни практики)*. София: УИ „Св. Климент Охридски“
22. Съвет на Европа. *Миграция*. Available at [<https://www.coe.int/bg/web/compass/migration>]. January 2022.
23. Тайдигсман, М. (2021). *Европа може само да спечели от мигрантите*. Дойче Веле. Available at [<https://www.dw.com/bg/>]. January 2022.
24. Ташкова, В. (2016). *Меркел критикува страните в ЕС, които не желаят да приемат мюсюлмански бежанци*. Darik news. Available at [<https://dariknews.bg/novini/sviat/merkel-kritikuva-stranite-v-es-koito-ne-zhelaqt-da-priemat-myusyulmanski-bezhanci-1602079>]. January 2022.
25. Шварц, Р., (2016). *България и Румъния: между Шенген и бежанците*. Дойче Веле Available at [<https://www.dw.com/bg/>]. January 2022.

ЦИФРОВИЗАЦИЯ И ИЗКУСТВЕН ИНТЕЛЕКТ

(До)изграждането на цифровия единен пазар – ключът към утвърждаването на Европейския съюз като лидер в световната цифрова икономика?

Лилия Георева

В епохата, белязана от разгара на технологичните промени, процесите на цифровизация търпят все по-бързи и качествени промени, при това непосредствено близо до гражданите, чието ежедневие те фундаментално са трансформирали и продължават да моделират – все повече хора пазаруват онлайн, за което свидетелстват и постоянно нарастващите средно с около 1 трилион долара годишно печалби от електронна търговия на дребно, възлезли на 4,28 трилиона долара през 2020 г. (Statista, 2021), а цифровите приложения и платформи улесняват комуникацията, работата и особено съществено – обмена и обработката на информация. В този контекст ускорената цифровизация на икономиката и в частност изкуственият интелект имат потенциала да променят из основи процесите на производство и бизнеса.

Цифровата трансформация, обаче, не само предоставя продукти и услуги, но и обуславя необходимостта от разработването на нови гъвкави механизми, способни да отговорят на модерните предизвикателства. Поради това и цифровата икономика заляга като ключовото първо направление – „Единен пазар, иновации и цифрови технологии“ в Многогодишната финансова рамка 2021-2027 г. и Фонда за възстановяване Next Generation EU, които предвиждат 149.51 милиарда евро за области като цифрова трансформация, стратегическа инфраструктура и единния пазар, тъй като те ще бъдат от ключово значение за постигане на социоекономически растеж, справяне с общите предизвикателства и стимулирането на конкурентоспособността на предприятията, включително на малките и средните (Европейска комисия, 2021).

При тези обстоятелства възниква въпросът дали за пълноценното развитие на информационното общество и на цифровата икономика в Европейския съюз (ЕС) четирите основни свободи трябва да бъдат актуализирани, за да съответстват на икономическата динамика на 21-ви век чрез своеобразно въвеждане на „петама свобода“ (Potocnik, 2007) – свободата на движение на знания и иновации, намираща пряк израз в изграждането на цифров единен пазар (ЦЕП) за ЕС, който да подсили базирано на знанието бъдеще (knowledge based society) за Съюза. „Истината е, че макар и да сме се променили, останалата част от света се е променила дори по-бързо“ – това заключение на Комисията „Делор“ от 1993 г., визиращо глобализацията и нарастващото влияние на сектора на информационните и комуникационните технологии, остава актуално, тъй както и в стратегията „Европа 2020“ Комисията определя, че „докато нашите предприятия продължават да са изправени пред всекидневната действителност на разпокъсаност и разминаващи се правила, техните конкуренти от Китай, САЩ и Япония черпят пълни сили от своите големи вътрешни пазари.“ (Европейска комисия, 2010).

Създаденият още през 1994 г. план за действие „Пътят на Европа в информационното общество“, редом с проекта предшественик на цифровия единен пазар (Maircut, 2017) за „Единното информационно пространство“ от 1993 г. обуславят ранните проицателни амбиции на Съюза в контекста на нарастващата глобална конкуренция да създаде либерализирано пространство, характеризирано от елиминирането на ограничения от техническо, правно и социоекономическо естество за движение на информация, чрез което Европейският съюз да се превърне в най-конкурентоспособната и динамична икономика в света, основана на знанието, способна на устойчив икономически растеж с повече и по-добри работни места и по-силна социална кохезия (Европейски парламент, 2000).

Днес в ситуацията на продължаващо натрупване и въздействие на гореизредените фактори Европейският съюз се „стреми да стане модел за подражание в световен мащаб по отношение на цифровата икономика“ (Европейска комисия, 2020), като основната стъпка към това е (до)изграждането на единния цифров пазар като двигател на модерното дигитално икономическо развитие. Поради естеството на Съюза, обаче, възникват въпросите до каква степен и по какъв начин би могъл да бъде осъществен проектът за подобен, наистина единен пазар и какви биха били неговите шансове за утвърждаване като икономически лидер на световната сцена.

Като централен за този доклад стои изследователският въпрос **„Как (до)изграждането на цифровия единен пазар за Европа**

ще повлияе на целта на Съюза да се утвърди като лидер в световната онлайн търговия?“. На доказване подлежи хипотезата, че **цифровият единен пазар (ЦЕП) ще издигне ЕС като водещ икономически и политически актьор в световен мащаб.**

Основният изследователски подход се базира на теоретичен сравнителен анализ и използване на емпирични данни и прогнози за развитието на цифровите икономики на ЕС и други страни лидери (в частност - САЩ) в аспекта на геоблокирането и онлайн търговията.

На първо място, трябва да бъде изяснена същността на цифровия пазар, както и неговата фактическа, настояща степен на развитие. Спрямо единния пазар ЦЕП може да се възприема и като огледален, но и като допълващ неговите функции чрез осъществяване на идентични дейности в цифровата среда, характеризирани отново от базисните пазарни принципи - търсене и предлагане. Европейският случай, обаче, е белязан от парадоксалния проблем на съчетаването на понятията „цифров“ и „единен“ (Mărcuț, 2017) – в смятаната за едно абстрактно цяло цифрова среда, ЦЕП е фрагментиран в степен, в каквата е трудно да се обуслови силна единна европейска онлайн търговска политика. Въпреки приобщаващата природа на интернет, европейското пространство продължава да съществува фрагментирано на 27 (28 в момента на приемане на Стратегията за цифров единен пазар 2015 г.) национални цифрови пазари, разделени от електронни бариери, главните от които геоблокирането, различните правни уредби на правата за интелектуална собственост и изключването на различни социални групи от информационното общество в зависимост от националната ситуация. Отключването на социално-икономическия потенциал на интернет все още се осъществява главно на национално равнище вместо на европейско, което ограничава както потенциала на всяка една отделна икономика на държава членка, така и на самия Съюз за „договяване“ на цифровите лидери. Това показва и статистика на Европейската комисия от 2015 г., в която се посочва, че едва 4% от цифровия пазар се състои от трансграничните услуги на ЕС, за сметка на което отделните страни членки попадат в останалите 42%, доминирани от лидерството на САЩ от 54% (Европейска комисия, 2015).

С оглед на нуждите от премахване на териториалната сегментация в цифровото икономическо пространство през 2015 г. Европейската комисия изготвя „Стратегия за цифров единен пазар за Европа“ (СЦЕП), целяща изграждането на цифров пазар, гарантиращ свободното движение на стоки, хора, услуги и капитал, безпроблемен достъп до онлайн дейности в условията на лоялна конкуренция и високо равнище на защита на личните данни и на данните на потребителите, независимо

от тяхната националност или мястото им на пребиваване (Европейска комисия, 2015). За да се постигне целта 28-те национални пазара да преминат към един-единствен, Стратегията определя развитието по 3 приоритетни стълба – (1) По-добър достъп на потребителите и бизнесът до онлайн стоки и услуги в Европа; (2) Създаване на подходящи условия за успешното развитие на цифрови мрежи и услуги и (3) Максимизиране на потенциала за растеж на нашата европейска цифрова икономика (Европейска комисия, 2015), целите по които следва да се постигат чрез създаване на общи европейски правила за защита на данните; включване на по-амбициозни цели в текущата реформа на правилата в областта на далекосъобщенията; модернизирани на правилата за авторското право и за защита на потребителите при онлайн и цифрови покупки (Юнкер, 2015).

Още при създаването си обаче, паралелно с предвидените трудности от трансграничен характер, стратегията се сблъсква и с разминаващите се възгледи на бизнеса и обикновенния потребител относно степента и посоката на правна регулация. Лицензирането на правата за разпространение на цифрова информация на национална вместо на общоевропейска основа предпоставя пасивно участие на потребителя поради несигурността спрямо неговите права и правната защита, която може да получи при трансгранични онлайн поръчки. По този аспект Европейският съюз е поставен пред предизвикателство, което го „гърпа назад“ в сравнение с неговите конкуренти като САЩ и Китай, чиито отворени цифрови канали позволяват неограничен достъп до съдържание, ясно определен в общонационална правна рамка (Brotman, 2016).

Като друго предизвикателство пред успешното изпълняване на Стратегията се утвърждава вътрешното разделение в гържавите членки по различни социални групи спрямо тяхната възраст (при групата над 55 години се регистрира най-ниско потребление на интернет услуги – едва 33% ежедневно, като дялът на хората, които никога не са използвали интернет възлиза на 40% (Statista, 2016)), доходи и образование, както и разделението на гържави членки на групи като Скандинавската (Дания, Финландия, Швеция) и Югоизточната (България, Гърция, Румъния), при развитието на чиито информационни общества се очертава разделителна линия между силно развити и в контраст – изоставащи гържави, които трябва да бъдат обединени в общ хомогенен пазар – условие, при което заплахата от протекционистични мерки от страна на по-слабо конкурентоспособните гържави заплашва блокирането на определени етапи, предвидени в СЦЕП, при което Стратегията може да се превърне в задълбочаващ разделение фактор.

При провеждане на обществена консултация Европейската комисия е подкрепена относно принципа за купуване и получаване на достъп до онлайн услуги от всяка страна членка по еднакви принципи. Реализирането на тази цел, обаче, е белязано от различните виждания на потребителите и предприятията – първите определят геоблокирането като значителна пречка за достъп до цифрово съдържание, включително и чрез приложения и абонаменти, докато вторите, доколкото осъзнават блокирането на достъп като бариера за разгръщане на пазарния си потенциал, се позовават на своите опасения относно последиците върху авторското право и несъразмерните разходи за доставка на физически стоки между държавите при пълно отблокиране на достъп до сайтове, услуги и информация. Порожденият от това въпрос за правно определяне на „обосновано“ и „необосновано“ геоблокиране (Brotman, 2016) допълнително усложнява постигането на консенсус между двете групи. Ако потребителите подкрепят пълна либерализация на цифровия пазар чрез свеждане на геоблокирането до минимум и при това допускането на случаи на обосновано такова като тесни изключения, то за бизнеса определянето на географски обхват на дейността трябва да остане свободно решение на доставчиците, без те да бъдат принуждавани от национални или наднационални изисквания.

Във връзка с онлайн търговията още в зората на ЦЕП се очертава тревожната тенденция, която по-късно в доклада ще бъде проследена и до 2021 г., а именно – ограничаването на онлайн търговията до националните граници, породено от липсата на обща правна рамка, както и от фактори от практическо естество като високите цени и дългите срокове на доставка, трудностите при връщане и групи бариери (езикови, свързани с цифровата грамотност на гражданите). Според статистически данни през 2015 г. 88% от онлайн продажбите на територията на Съюза са реализирани именно чрез сайтове на собствената държава, в сравнение с едва 30% поръчки от сайтове в групи страни членки (Eurostat, 2015).

Определяно като „един от най-големите и най-осезаеми успехи на ЕС“ (Съвет на Европейския съюз, 2017), премахването на таксите за роуминг през 2017 г. е сред основните постижения към изграждането на единно и устойчиво европейско цифрово общество, достъпно за всички граждани на Съюза. Реформата е направена освен в интерес на гражданите, осигуряваща им ползване на мобилни услуги в ежедневието спрямо групи страни членки, така и в интерес на мобилните оператори, които получават 2 години срок за адаптиране. С оглед на резултатите, изразяващи се в улеснени контакти при работа, обучение и т.н., в края на 2021 г. е взето решение таксите на роуминг услуги („роуминг

като у дома“) да останат премахнати за още 10 години (Европейска комисия, 2021).

Друга стъпка е предприета през 2018 г. с Предложението за регламент за преодоляване на блокирането на географски принцип и на други форми на дискриминация въз основа на националността, мястото на пребиваване или мястото на установяване на клиентите в рамките на вътрешния пазар. Регламентът предвижда борбата с дискриминацията на клиенти и дружества спрямо достъпността на цените (но не и тяхната диференциация) и условията на продажба или плащане на стоки и услуги в други държави членки в три случая – стоки, които се доставят в държава членка, в която търговецът предлага доставка; услуги по електронен път (напр. облачни); и услуги, които се получават от клиента в държавата, в която търговецът извършва дейност.

Забраната за блокирането или ограничаването на достъпа до уебсайтове за електронна търговия и избягването на ограниченията на пасивните продажби в контекста на справедливата конкуренция са други аспекти, целящи все по-тясно обвързване между търговците и клиентите, независимо от местоположението. Към това не възниква задължение към търговците да доставят стоки, извън държавите, в които сами определят да осъществяват тази дейност. Така се очертават две основни трудности пред ЦЕП – от една страна, услугите, предоставяни чрез достъп и право на ползване на защитено с авторско право съдържание, остават извън тази регулация. От друга страна, въпреки че удовлетворява желанието на бизнеса за развиване на собствената дейност, свободата на определяне на страни за доставка отразява все още съществуващата цифрова фрагментация на национална основа (Съвет на Европейския съюз, 2018).

Същата година е приет и Регламентът относно услугите за трансгранична доставка на колетни пратки, стимулиращ електронната търговия, предоставяйки на участниците в ЦЕП възможността за сравняване на цените на колетите (от което ще се възползват в най-голяма степен търговците на гребно). В тази връзка чл. 24 предвижда „посочените тарифи следва да бъдат публикувани от Комисията на специален уебсайт, който е неутрален и не е търговски по своята същност“ (Европейски парламент и Съвет на ЕС, 2018), което е постигнато чрез създаването на онлайн инструмента за калкулиране на цените „Public tariffs on cross-border parcel delivery services“ в страницата на Комисията. Регламентът предвижда също и мониторингов механизъм за проследяване на нередности (Съвет на ЕС, 2018).

По-тясното регулиране на трансграничното движение на нелични данни в рамките на ЕС е уредено в Регламента относно рамка за сбо-

богното движение на нелични данни в Европейския съюз. С изключение на данни, засягащи обществената сигурност, чрез регламента се налага забрана върху „изисквания в правото на държавите членки за локализиране на данни в определен географски район или територия за целите на обработването им“ (чл.4 от регламента) с цел трансграничен обмен и ползване на данните за развитие и изграждане на автономни системи и изкуствения интелект, ключови за ЦЕП. Именно воден от амбицията за издигане на иновационния потенциал и изравняването му до този на лидери като САЩ и Китай, Съюзът предвижда чрез чл.30 определянето на „подробната информация и оперативните изисквания за пренасянето на данни“ от участниците на пазара чрез саморегулиране, „насърчавано, подпомагано и наблюдавано от Комисията, под формата на кодекси за поведение на равнището на Съюза“.

В контекста на гореизложеното остава актуален въпросът, достатъчно стабилна основа за развитието на ЦЕП ли дава походът „стъпка по стъпка“ и каква би могла да бъде алтернативата. Някои учени, сред които и икономистът Паул Луциан (2018), защитават позицията, че с оглед постигане на крайните цели на стратегията, цялата европейска конструкция, предвидена в учредителните договори (членове 4, 26, 27, 114, 115 от ДФЕС, уреждащи функцията на единния пазар, на които се основава и ЦЕП, както и членове 101 и 102 относно конкуренцията), трябва да бъде реформирана.

Днес в Европейския съюз оперират над 10 хил. платформи (над 90% от които МСП), като през 2020 г. 18% от тях извършват онлайн поръчки, при което едва 8% – с трансгранична доставка. В страните членки се наблюдава разделение на процентния дял на тези фирми, като в Латвия, България и Гърция той не надхвърля 10%, а в Дания, Ирландия и Швеция надвишава 30%.

Базирайки се на реформите в правната рамка, емпиричните данни за развитието на ЦЕП очертават съществуващите за доизграждането му предизвикателства и задават курса на политиките за преодоляването им. Според статистическите проучвания на Евростат в периода след приемане на стратегията (2015, 2017, 2020), практически съществуващ като мозайка от национални цифрови пазари, ЦЕП не се развива с предвидените темпове в областта на електронната търговия – при онлайн поръчките, направени в Европейския съюз в периода 2015-2020 г., се наблюдават слаби процентни изменения на дяловете на направени онлайн поръчки от национални бизнеси и от търговци от други страни на Европейския съюз. Спрямо количеството на поръчки от национални търговци, възлизащо на 90% от общо направените онлайн поръчки, е налице тенденция за бавен спад с 3% през 2017 г., като повишението с 1% през 2020 г. (и съответно понижаването на поръч-

ките от други страни членки с 4% през 2020 г.) се обяснява със затрудненията в сухопътните вериги за доставки (особено при автомобилния транспорт, осъществяващ 75% от товарните превози), изразяващи се в забрани и ограничения за влизане в определени държави членки, което довежда, от една страна, до отказа на редица търговци да предлагат трансграничната услуга, и от друга – до дълги срокове на доставка и недоволство сред клиентите (Европейска комисия, 2020). Независимо от влиянието на пандемията от Covid-19, обаче, в годишния Доклад за развитие на европейската цифрова търговия (2021) се очертават три основни тези относно феномена на застои на процеса на „отваряне“ на националните цифрови пазари към един общ.

На първо място, председателят на Асоциацията за електронна търговия на Хърватия Марсел Майсън подчертава естествената тенденция най-голямата част от трансграничните онлайн поръчки в страната да се осъществяват от страни като Сърбия, Босна и Херцеговина и Черна гора поради сходството в езиците. Според едно от последните проучвания на многоезицието в електронната среда на ЕС, 82% от търговците осъществяват своята дейност само на един език, 11% – на два, и едва 2% предоставят услугите си на 5 или повече езика. Спрямо този вид незапознат геоблокиране на езикова основа събирането на Big data за разработването на интелигентни езикови технологии, способни да намалят (или да премахнат изцяло) разходите за превод и езикова поддръжка, ще позволи на 1 милиард потребители, говорещи поне един от официалните езици на ЕС, да се възползват от предлаганите услуги в единния цифров пазар.

Именно заради специализацията на европейските компании в сферата на езиковите технологии (LT) учени прозират възможността Съюзът да се превърне в лидер при разработването на преводчески софтуери за домейни (пазарни и по-тясно – туристически) и на речеви технологии от вида „Текст-в-реч“ и „Реч-в-текст“, които да осигурят достъп и на хора с увреждания до цифровите услуги. Това следва да се постигне чрез развиването на трансезична облачна услуга за автоматично речево и писмено превеждане на европейски езици, разработка на интелигентни асистенти (подобни на Siri), които да са способни на самообучение на базата на събраната информация и да функционират за улеснението на ежедневни дейности чрез осигуряване на вербална и невербална комуникация (META Technology Council, 2012). Въпреки тези предпоставки, обаче, САЩ продължава да бъде лидер в сферата, а сравнено с Индия, в която при 22 официални езика има засилено финансиране на процесите за развитие на подобни технологии, в ЕС фрагментацията на национален принцип продължава да бъде пречка за хомогенното развитие на LT (виж Таблица 1).

Таблица 1

	отлично	добро	задоволително	фрагментирано	слабо
Машинен превод	-	английски	френски, испански	датски, немски, унгарски, италиански, полски, румънски	български, хърватски, чешки, датски, естонски, фински, гръцки, ирландски, латвийски, литовски, португалски, словашки, словенски, шведски, малтийски
Синтез на реч	-	английски	чешки, датски, фински, френски, немски, италиански, португалски, испански	български, датски, естонски, гръцки, ирландски, унгарски, полски, словашки, словенски, шведски	хърватски, латвийски, литовски, румънски, малтийски
Автоматичен анализ на текстове	-	английски	датски, френски, немски, италиански, испански	български, чешки, датски, фински, гръцки, унгарски, полски, португалски, румънски, словашки, словенски, шведски	хърватски, естонски, ирландски, латвийски, литовски, малтийски

	отлично	добро	задоволително	фрагментирано	слабо
Общи езикови ресурси	-	английски	чешки, датски, френски, унгарски, немски, италиански, португалски, испански, полски, шведски	български, хърватски, датски, естонски, фински, гръцки, португалски, румънски, словашки, словенски	ирландски, латвийски, литовски, малтийски

Източник: META Technology Council

Майсън, както и колегите му от Малта и Румъния, поставят и проблема за високите такси и дългото време на доставка, както и затрудненията на логистичните услуги при трансгранична дейност. През 2019 г. оборотът на европейския пазар на колетни пратки надхвърля 70 млрд. евро, като пандемията довежда до ескалация на онлайн търговията, изразяваща се в достигащ 43% ръст на пратките през втората половина на 2020 г. В тези условия първият Доклад относно Регламентта за преодоляване на необоснованото геоблокиране (2020) установява, че поради липсата на тясна регулация и задължения редица търговци продължават да не предлагат доставка за потребители извън страната членка, в която е регистрирана фирмата – едва един от трима граждани на Съюза успява да направи успешна трансгранична онлайн поръчка. Ето защо и над 50% от гражданите споделят, че са разочаровани от поръчките от сайтове на други страни членки (дори такива, които предлагат чуждоезикови версии), тъй като процесът спира в последния етап, когато трябва да бъде извършена доставката. Друг проблем е свързан със средните трансгранични тарифи, начислявани от националните доставчици на универсални пощенски услуги през 2021 г., вариращи около два до девет пъти по-скъпо от вътрешните. В периода на кризата от Covid-19 трансграничните тарифи за неуниверсални услуги претърпяват рязко увеличение, достигащо 30 пъти в Малта (Европейска комисия, 2021). Значителният ръст на пратките от трети страни и по-специално от югоизточна Азия представлява поредно предизвикателство за доставчиците от Европейския съюз. Като следствие от несъобразените с действителните пощенските разходи за доставка в страната членка, получените от националните доставчици на универсални пощенски услуги „възнаграждения“ от изпращащия доставчик в страната на осъществяване на поръчката, изкривяват пазара в сектора на електронната търговия

и позволяват на търговци от трети страни да се възползват от пониски такси за доставка, оцелявайки най-силно малките и средни предприятия (МСП) в ЕС. В този контекст Световният пощенски съюз преразглежда системата за възнаграждения през 2019 година и въвежда ставка за възнагражденията, която да бъде определена едностранно от получаващия оператор на универсалната услуга. Стъпка, предприета от Съюза 2021 г. с цел предотвратяване на пазарното изкривяване и създаването на равни условия за доставчиците на гребно, е отмяната на освобождаването от ДДС за стоки под 22 евро. При тенденцията за навлизане на международни експресни и логистични оператори на международни платформи за онлайн търговия на гребно в страни като Австрия, Франция, Германия, Италия и Испания, Европейската комисия (2021) стига до заключението, че бързината и удобството на доставката са се подобрили многократно, при което и технологиите за проследяване на колетни пратки са станали по-надеждни.

Като трета основна причина за продължаващата фрагментация е посочена липсата на знания и умения за работа с информационни и комуникационни технологии, намиращи пряк израз в недоверието на гражданите към онлайн бизнеса. По отношение на дяла от образовани граждани е налице силна диференциация между страните членки, съпътствана от бавните темпове на нарастване на броя на населението с базова цифрова грамотност – от 55% през 2019 г. до едва 56% през 2021 г. по данни на индекса DESI (2021). Наблюдава се и обвързаност между дяла от населението с базовата грамотност и предприятията, осигуряващи обучение на персонала си в сектора, и извършването на онлайн поръчки – най-малко онлайн поръчки са направени в намиращите се на дъното на двете класации Румъния и България (малко над 30 точки по индекса за цифрова грамотност и малко над 5% по индекса за предприятията), а най-голямо количество – във Финландия и Швеция (над 60 точки по първия и над 33% по втория индекс). На тези данни отговарят и други фактори като достъпът до интернет и изграждането на широколенцова инфраструктура, като по показателя „свързаност“ стойностите на страните членки варират от над 70 до под 40. Тази диференциация спрямо фактори, предразполагащи населението към по-засилено използване на интернет и неговите услуги, обуславя още една предпоставка за трудностите пред преодоляването на фрагментацията.

В усилията си да постигне цифров икономически растеж на базата на свободна конкуренция и равни условия за всички играчи, ЕС се налага като значима световна сила за предотвратяването на злоупотребата с господстващо положение на големите ИТ компании (т.н. „Big Tech“ или „GAFAM“ - Google (Alphabet), Amazon, Facebook (Meta), Apple, Micro-

soft), провеждайки редица антитръстови разследвания и дела срещу тях с цел възстановяване на цифровата екосистема.

Amazon като пазарна платформа с двойна природа, оперираща на принципа на победенческото таргетиране, доколкото създава директни „мостове“ между потребителите и доставчиците, използва създадената от него среда да се конкурира като търговец на гребно с останалите участници. През 2019 г. е установено, че компанията именно в качеството си на доставчик предоставя достъп на свои служители до непублични данни, събрани при дейността на трети търговци, като например брой на поръчаните и изпратените продукти, на посещенията на определени оферти, данни, свързани с потребителските претенции, и т.н. с цел използването им за калибриране на приоритизирани собствени продукти в ущърб на другите участници в платформата. Друга посока на разследването е свързана със затруднения на останалите продавачи да представят продуктите си на потребители с абонамент за услугата Prime. В момента Комисията продължава второто си разследване от 2020 г., като при доказване на нарушенията, наложената глоба може да стигне 10% от световния оборот на Amazon. Друго разследване срещу голяма платформа доставчик е започнато след оплакване от страна на конкурентната компания „Nextcloud Hub“ срещу Microsoft за обвързването на услугата „OneDrive“ с операционната система „Microsoft Windows“, нарушаващо конкуренцията в сферата на облачните услуги (Европейска комисия, 2020).

Apple Industries Inc. срещу шведската музикалната стрийминг платформа Spotify Technology SA. представлява друг антитръстов случай, при който провинението на Apple се изразява в загължаването на други доставчици на услуги да използват собствената система на компанията за заплащане (IAP), ограничавайки по този начин възможността им при отказ пълноценно да предлагат услугите си на потребители на Apple (Европейска комисия, 2021).

Въпреки предприетите мерки на правна основа тенденцията за зависимост на европейската онлайн търговия именно от Amazon и Apple, чийто оборот за 2020 г. възлиза сумарно на 38 млрд. и надвишава оборота от 34 млрд. на останалите 8 базирани в ЕС компании от 10-те най-големи онлайн търговци в Съюза (Retail-Index, 2021), продължава да бъде проблематична.

Решението по дело T-612/17 Google & Alphabet срещу ЕК от 27 юни 2017 г., с което е постановена рекордната глоба в размер на 2.42 млрд. евро, е оспорено от Google 2021 г., при което Общият съд отхвърля почти изцяло претенциите на виновните страни за премахване или намаляване на глобата. Като платформа агрегатор (Parker, 2020), Google чрез функциите си за „обхождане на интернет“, категоризиране

и организирани на информационните ресурси, улеснява взаимодействието между доставчиците и клиентите, предоставяйки на вторите безплатни услуги благодарение на принципа им за генерирането на печалби чрез сделки с рекламодатели. В тази връзка осъждането на двете компании се основава на нарушение на конкуренцията, изразяващо се в пренасочване на потребителския трафик чрез по-благоприятно показване и позициониране на свои продукти посредством събраната чрез тези функции информация. Случаят издига ролята на Европейския съюз в световен мащаб като „пазител“ на законосъобразното протичане на пазарната динамика в средата на цифровия единен пазар (Общ съд на ЕС, 2021).

Подходите на тримата лидери при развитието на цифровите им пазари се различава по своята същност – в САЩ развитието е на базата на платформения капитализъм, в Кина – на паноптично общество за контрол, докато целта на ЕС е превръщането на информацията в глобална система, върху която гражданите да осъществяват контрол. Макар и до момента СЦЕП да не показва бързо темпо на настигане на стойностите на конкурентните пазари, то според прогнозите за развитие на цифровата търговия до 2025 г. подходът на Съюза ще започне да се доказва като успешен в дългосрочен план, доколкото онлайн търговията ще се увеличи с 42%, 7% повече отколкото в Северна Америка и едва 6% по-малко отколкото в Кина (Statista, 2020).

През 2020 година Европейската комисия представя амбициозен план за регулиране на онлайн платформите, гарантиращ на новите участници на пазара справедлива конкуренция с големите цифрови играчи („пазачи на информационния вход“). Създаденото предложение за регулаторна рамка под името „Законодателен акт за цифровите пазари“ цели ограничаване на търговската свобода на онлайн платформите, за да се предотврати струпването на влияние върху големите компании, което от своя страна да насърчи конкуренцията и засилените иновации. Описаните по-горе случаи, както и редица други повдигат въпроса доколко законодателната рамка на Съюза в областта на конкуренцията е достатъчно актуална и в каква степен отговаря на предизвикателствата на онлайн средите. Регламентът предвижда големите платформи да бъдат регулирани *ex ante*, вместо *ex post* с цел установяване на предварително приети победенчески граници за платформите спрямо потребителя (Европейски парламент, 2019).

Относно злоупотребата с господстващо положение Комисията обсъжда три важни аспекта, които трябва да бъдат взети предвид в регулацията – дисбалансът при процесите на договаряне между големите онлайн платформи и на по-малките им конкуренти в контекста на зависимостта на последните; трудностите, които стартовете на компанията срещат при предлагане алтернативни продукти и услуги на

пазара; използването на господстващо положение на големите компании за разширяване на пазарната им мощ. Създаването на нови анти-тръстови инструменти като алтернатива на съществуващото, критикувано като тромаво, анти-тръстово правопрilagане, обаче, среща трудностите на регулиране на динамичната цифрова среда.

Законодателният пакет (Законодателният акт за цифровите пазари и Законодателният акт за цифровите услуги) ще наградя регламента P2B (platform-to-business) от юли 2020 година, чрез който са установени твърде общи задължения за прозрачност за платформите. Новият подход за предварително наблюдение следва да спомогне за засилена публична намеса и мониторинг на пазарите и от страна на гражданите, което да предотврати нарушения на конкуренцията. Въпреки това възникват много въпроси около възможните нежелани последици от приемането на Закона в първата предложена редакция, във връзка с които четири мозъчни тръста изготвят анализ, съгласяващ насоки за изменения на предложения акт.

На първо място се поставят критериите за определяне на компаниите пазачи, тъй като реалното господстващо положение може да се докаже единствено в пространството на собствената им платформа. В това пространство възниква и проблемът за осъждането на определени бизнес практики, които Законът за цифровите пазари категорично забранява, въпреки емпиричното доказване, че те не съставляват антиконкурентно поведение и допринасят за по-добро качество на крайните услуги и на бизнес потребителите на платформата. Част от последиците, които анализът посочва, са: намалената достъпност до определени услуги за европейските потребители; възможността тези реформи да благоприятстват платформи извън европейската юрисдикция (преди всичко в Азия); изкривяване на конкуренцията; нарушаване на потока от инвестиции след като стимулът на малките нарастващи компании да се слоят с по-големи ще намалее заради забраната за оформяне на големи пазачи; усложняване на работата за малките доставчици и разработчици. Задължителното отбягване на платформите за всички продавачи и разработчици може да създаде риск за неблагоприятен подбор, тъй като големите платформи могат да бъдат набоднени от нискокачествени партньори, което ще доведе не само до упадък на платформата, но и до намаляване на качеството на услугите. Законното ограничение за създаване на обвързващи условия на платформата ще навреди и на всички партньори, които, принудени да се приспособят към новите правила, ще трябва да се изправят срещу извъневропейски конкуренти, които могат свободно да заобикалят (ИПИ, 2021).

Законът за цифровите пазари представлява още едно конкурентно поле между Европейския съюз и САЩ, тъй като през 2021 година в Ща-

тите бяха приети Актовете за американския избор и онлайн иновациите, както и за повишаване на съвместимостта и конкуренцията чрез осигуряване на възможност за комутация на услуги. Проучване на Йейлския университет разглежда американските актове в сравнение с европейското предложение в контекста на създадения 2021 г. Съвет за търговията и технологиите между Европейския съюз и САЩ, който при съгласуване на правните рамки при двата цифрови пазарни лидера ще постигне общи по-големи нива на растеж. От една страна, в проучването се посочва, че Законът за цифровите пазари представя много по-слабо гъвкави и ограничаващи критерии, под които могат да попаднат предприятия, чието развитие да бъде повлияно в негативен аспект, въпреки че не представляват фактически пазители на входове (The Tobin Center for Economic Policy at Yale, 2021). Относно определянето на основни и платформени услуги в предложението на Европейската комисия се посочват осем категории, съответно в американското предложение съществуват едва три, но за сметка на това изчерпателно и конкретно разработени. В законодателния акт на САЩ рекламните и облачните услуги, както и операционните системи не са включени като отделна категория, което се основава на разбирането, че голяма част от платформите предоставят безплатни услуги на базата на поведенческото таргетиране. В този контекст подходът на Европейския съюз дава възможност за по-целесъобразно определяне на различните услуги, застрашаващи правилното функциониране на цифровата екосистема. През 2022 г. предстоят преговори между Парламента и Съвета относно законопроекта, при които ще бъдат взети предвид насоките от специалисти в областта.

В заключение може да се направи изводът, че в процеса на разширяване на цифровия си икономически капацитет чрез целесъобразното изграждане на цифров единен пазар, ЕС се сблъсква с пазарната фрагментацията на национален принцип, възпрепятстваща хомогенното развитие и разпространение на технологичните иновации в процесите на трансграничната търговия. Въпреки това изложената в началото на доклада теза се доказва като вярна, както от прогнозите за нарастване на онлайн търговията, благодарение на предлагащия отговор на различните бариери (езикови различия, високи такси на пощенските услуги, липса на базово образование в сферата) за всички звена във веригата широкообхватен подход, така и от COVID пандемията, при която въпреки критиката спрямо ефективността на приетите „стъпка по стъпка“ актове, малкото свиване на онлайн трансграничната търговия в екстремните условия на криза показва устойчивостта на изградените механизми.

За поддържането на равновесието в онлайн екосистемата Съюзът се утвърждава и като световен авторитет в борбата срещу

несправедливата конкуренция на пазара. При това потенциалът за развитие на езиковите технологии предпоставя възможността за изграждане на приобщаващ пазар за различни социални групи. Така именно видяното като главно предизвикателство пред доизграждането на ЦЕП постигане на „единство в многообразието“ в цифрова среда се очертава като един от ключовете към изграждането на уникален европейски подход за неговото развитие.

Използвана литература:

1. Amsterdam University of Applied Sciences & CMI HvA. (2021). 2021-European-E-commerce-Report-light-version.
2. Boyer, R. (2021). Platform capitalism: a socio-economic analysis. Oxford University Press and the Society for the Advancement of Socio-Economics.
3. Brotman, S. (2016). The European Union's Digital Single Market Strategy: A conflict between government's desire for certainty and rapid marketplace innovation?. Center for Technology Innovation at Brookings.
4. CORDIS. Make 'knowledge' a fifth Community freedom, says Potocnik at Green Paper launch. [<https://cordis.europa.eu/article/id/27454-make-knowledge-a-fifth-community-freedom-says-potocnik-at-green-paper-launch>]. 5 April 2007.
5. Commission of the European Communities (1993). Growth, competitiveness, employment. The challenges and ways forward in the 21st century. White Paper.
6. Dreier, T. (2015). Thoughts on revising the limitations on copyright under Directive 2001/29 в Journal of Intellectual Property Law & Practice, Volume 11, Issue 2, February 2016, Pages 138-146.
7. European Commission (2020). Antitrust: Commission sends Statement of Objections to Amazon for the use of non-public independent seller data and opens second investigation into its e-commerce business practices.
8. European Commission (2021). Antitrust: Commission sends Statement of Objections to Apple on App Store rules for music streaming providers.
9. European Commission (2021). The EU's 2021-2027 long-term Budget and Next GenerationEU: Facts and Figures. [pp.15]
10. European Parliament (2000). Lisbon European Council. 23 and 24 March 2000. Presidency Conclusions.
11. European Parliament (2020). Regulating digital gatekeepers. Background on the future digital markets act
12. European commission (2020). Geo-blocking regulation: an assessment of its impact on the EU Digital Single Market.
13. European commission (2021). Digital Economy and Society Index (DESI) 2021. [pp. 20-23, 63-65]

14. European commission (2021). Report From the Commission to the European Parliament, the Council and the European Economic and Social Committee on the application and implementation of Regulation (EU) 2018/644 on cross-border parcel delivery services.
15. Eurostat (2015). National and cross-border purchases by e-shoppers, EU-28, 2012 and 2015 (% of individuals who bought or ordered goods or services over the internet for private in the previous 12 months). [[https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=File:National_and_cross-border_purchases_by_e-shoppers,_EU-28,_2012_and_2015_\(%25_of_individuals_who_bought_or_ordered_goods_or_services_over_the_internet_for_private_in_the_previous_12_months\).png](https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=File:National_and_cross-border_purchases_by_e-shoppers,_EU-28,_2012_and_2015_(%25_of_individuals_who_bought_or_ordered_goods_or_services_over_the_internet_for_private_in_the_previous_12_months).png)]
16. Eurostat (2017). National and cross-border purchases by e-shoppers, EU-28, 2012 and 2017 (% of individuals who bought or ordered goods or services over the internet for private use in the previous 12 months). [[https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=File:National_and_cross-border_purchases_by_e-shoppers,_EU-28,_2012_and_2017_\(%25_of_individuals_who_bought_or_ordered_goods_or_services_over_the_internet_for_private_use_in_the_previous_12_months\).png](https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=File:National_and_cross-border_purchases_by_e-shoppers,_EU-28,_2012_and_2017_(%25_of_individuals_who_bought_or_ordered_goods_or_services_over_the_internet_for_private_use_in_the_previous_12_months).png)]
17. Eurostat. Archive:E-commerce statistics for individuals - 2015 edition [https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Archive:E-commerce_statistics_for_individuals_-_2015_edition&oldid=318191]
18. Fransio, G. (2017). Reforming Intermediary Liability in the Platform Economy: A European Digital Single Market Strategy. *Northwestern University Law Review*. [Vol. 112]
19. General Court of the European Union (2021). The General Court largely dismisses Google's action against the decision of the Commission finding that Google abused its dominant position by favouring its own comparison shopping service over competing comparison shopping services.
20. Low, Fulin. (2021). European SMEs stand up to Microsoft, urging the EU to open antitrust investigation, *European Digital SME Alliance*
21. Lucian, P. (2018). A Few Considerations Regarding The Strategy For The Digital Single Market. Sibiu. Romania, Lucian Blaga University.
22. META Technology Council (2012). Strategic Research Agenda for Multilingual Europe 2020.
23. Mărcuț, M. (2017). *Crystalizing the EU Digital Policy An Exploration into the Digital Single Market*. Romania, Springer International Publishing. [pp.75-105]
24. Parker, G. (2019). *Digital Platforms and Antitrust* в Brousseau, E & Glachant. J (2019). *The Oxford Handbook of Institutions of International Economic Governance and Market Regulation*. Oxford University Press.
25. Petropoulos, G. (2021). Economic and Business Dimensions A European Union Approach to Regulating Big Tech Considering a new regulatory proposal for addressing digital market competition concerns в *Communications of the ACM*, Volume 64
26. Reda, J. (2019). The text of Article 13 and the EU Copyright Directive has just been finalised. [<https://juliareda.eu/2019/02/eu-copyright-final-text/>]

27. Romanchuk, S. & Racheva, S. (2016). Legal Perspectives And Obstacles For Unified Digital Contract Rules Of Online Sales In The European Union Within The Digital Single Market Strategy Context.
28. Statista (2016). Could you tell me to what extent you use the internet? [<https://www.statista.com/statistics/453689/europe-internet-usage-frequency-by-age/>]. April 2017.
29. Statista (2021) Retail e-commerce sales worldwide. from 2014 to 2024 [<https://www.statista.com/statistics/379046/worldwide-retail-e-commerce-sales/#statistic-Container>]. 7 July 2021.
30. Statista (2021). Where E-Commerce is Growing Fastest. [<https://www.statista.com/chart/22729/e-commerce-sales-growth-by-region/>]
31. The Tobin Center for Economic Policy at Yale. (2021). Digital Regulation Project: International Coherence in Digital Platform Regulation: An Economic Perspective on the US and EU Proposals
32. Veraart Research Group B.V. (2020). Top 100 E-Commerce Retailers in Europe
33. Европейска комисия (2010). ЕВРОПА 2020 Стратегия за интелигентен, устойчив и приобщаващ растеж. [pp.24]
34. Европейска комисия (2015). Защо се нуждаем от единен цифров пазар?
35. Европейска комисия (2015). Предложение за регламент на Европейския парламент и на Съвета за осигуряване на трансграничната преносимост на услугите за онлайн съдържание в рамките на вътрешния пазар
36. Европейска комисия (2015). Стратегия за цифров единен пазар за Европа.
37. Европейска комисия (2016). Предложение за директива на Европейския парламент и на Съвета относно авторското право в цифровия единен пазар.
38. Европейска комисия (2020). Изграждане на цифровото бъдеще на Европа.
39. Европейска комисия (2020). Предложение за Регламент на Европейския парламент и на Съвета относно достъпни и справедливи пазари в цифровия сектор (Законодателен акт за цифровите пазари).
40. Европейска комисия (2020). Съобщение на Комисията относно прилагането на зелените ленти за преминаване, предвидени в Насоките за мерки за управление на границите с цел опазване на здравето и гарантиране на наличността на стоки и основни услуги.
41. Европейска комисия (2021). Комисията приветства политическото споразумение, което гарантира, че пътуващите в ЕС могат да продължат да се ползват от безплатен роуминг.
42. Европейски парламент & Съвет на Европейския съюз (2018). Регламент за създаване на единен цифров възел за предоставяне на достъп до информация, до процедури и до услуги за оказване на помощ и решаване на проблеми.
43. Европейски парламент & Съвет на Европейския съюз (2018). Регламент относно рамка за свободното движение на нелични данни в Европейския съюз.

44. Европейски парламент & Съвет на Европейския съюз (2019). Директива (ЕС) 2019/790 на Европейския парламент и на Съвета от 17 април 2019 година относно авторското право и сродните му права в цифровия единен пазар и за изменение на директиви 96/9/ЕО и 2001/29/ЕО. Официален вестник на Европейския съюз
45. Европейски парламент и Съвет на Европейския съюз (2018). Регламент относно услугите за трансгранична доставка на колетни пратки.
46. ИПИ (2021). Икономически анализ на Закона за цифровите пазари.
47. Съвет на ЕС (2018). Засилен трансграничен достъп до онлайн съдържание: ЕС приема нови правила.
48. Съвет на Европейския съюз (2017). End of roaming charges in the EU: Joint statement by the European Parliament, the Council and the Commission.
49. Съвет на Европейския съюз (2017). Геоблокиране: Съветът прие регламент за премахването на пречките пред електронната търговия
50. Съвет на Европейския съюз (2018). Съветът приема правила за трансграничната доставка на колетни пратки, за да стимулира електронната търговия.

Интелигентните градове в Европейския съюз

Валентин Александров

В модерността развитието на градските среди води до просперитет на общността. Именно това е една от причините, поради които населението все повече избира за свое местоположение големия град, където социалното развитие и личностният успех са по-достъпни. Местните власти са изправени пред необходимостта да гарантират на гражданите висококачествен живот и услуги, отговарящи на нарастващите им очаквания. Към 2021 г. градското население на континента Европа е около 75% (Statista, 2021), но се предвижда нивото на урбанизация да нарасне до 83% през 2050 г. (Европейска комисия). Очаква се над 26 глобални града да станат интелигентни през 2025 г., като над половината от тях ще бъдат в Европа и Северна Америка (Glasmeie & Christopherson, 2015).

Технологиите имат важна роля в перспективните виждания за града на бъдещето (Angelidou, 2015). Постоянното пренаселване („възходящата урбанизация“) е един от сериозните проблеми пред проектантите на градове, които ще трябва да преосмислят начините за устойчиво предоставяне на основни градски услуги на жителите (Glasmeie & Christopherson, 2015). Друг основен проблем е COVID-19 – докладът ще постави акцент върху вероятното въздействие, което настоящата пандемия ще окаже върху развитието и политиките, свързани с интелигентните градове (Kunzmann, 2020).

Изследователският въпрос в настоящия доклад има за цел да изясни какво точно представляват интелигентните градове и по какъв начин те влияят върху икономическото развитие на Европейския съюз (ЕС) чрез емпирични изследвания и официални документи на институциите на ЕС. Също така, в методологията се посочват основните характеристики, елементи и показатели на един интелигентен град.

За да очертаем една възбращаема рамка за това какво представлява интелигентният град, трябва да се изследват дигитализацията, цифровизацията, обществените нагласи и готовността на население-

нието да се справя с технологичния напредък. Влиянието на цифровото разделение (между различните социални слоеве) върху внедряването на интелигентни градове се разглежда като обществен проблем (Baltas, 2019). Това е във връзка с факта, че човешкият капитал е от решаващо значение за конкурентоспособността на градовете. Според някои автори наличието на творческа класа, качеството на градската среда, нивото на образование, достъпът до и възможността за използването на информационни и комуникационни технологии (ИКТ) са положително свързани с богатството на градовете (Caragliu et al., 2011).

Концепцията за „интелигентен град“ е разработена с цел насърчаване на устойчивото му развитие. Европейската комисия (ЕК) предлага интегриран подход за свързване на политиките и ресурсите на европейско, национално, регионално и местно равнище, за да се постигнат интелигентните градски решения (Russo et al., 2014). Инициативите в Съюза са насочени към подобряване на живота на гражданите, като същевременно основното предизвикателство пред ЕС в областта на устойчивото развитие през следващото десетилетие е да преодолее социалните неравенства. Чрез рамката за финансиране на интелигентните градове ЕК следва принципите на ефективност, устойчивост и свобода на избора при замислянето и изпълнението на проектите (Cardullo & Kitchin, 2018). ЕС се ангажира да се стреми към зелена и приобщаваща икономика – за да постигне икономически растеж и доминираща позиция на световния пазар, Съюзът и гържавите членки в него се ангажират да изпълнят 17-те цели в „Програмата на ООН до 2030 г.“¹ (United Nations, 2015) за устойчиво развитие в Европа (преду тази програма ЕС следва първоначално Лисабонската стратегия, а след това Стратегията „Европа 2020“). В тези програми е поставен силен акцент върху интелигентния растеж, който се постигна главно чрез преминаване на градовете към цифровизирани и дигитализирани, за да се превърнат в интелигентни. Ще си поставим ограничения в настоящето изследване – образованието, енергетиката и климатичните промени (цели 4, 7 и 13), които несъмнено са част от интелигентния град (Mazza, 2021), са цел на групо изследване. Ще се съсредоточим върху някои от останалите цели, които също водят до просперитет на интелигентния град и жителите в него (цели 8, 9, 11, 16).

Поставянето на обществата ни на устойчив път е споделена отговорност и са необходими действия от всички участници, включи-

¹ От английски: „Agenda 2030“ - включва 17 цели за устойчиво развитие, а най-свързаните с настоящата тема за „интелигентен град“ са цели 4, 7, 8, 9, 11, 13 и 16 - съответно за: качествено и достъпно образование; осигуряване на достъпна и „чиста“ енергия; устойчив икономически растеж и висока степен на заетост; устойчива индустриализация и инфраструктура и насърчаване на иновациите; безопасност и сигурност в градската среда; смекчаване на последиците от климатичните промени; мир, справедливост и приобщаващи общества с ефективни и отговорни институции.

телно публичните органи, гражданското общество, частния сектор, академичните среди и всеки гражданин (ЕК), за да се постигне качествено и ефективно развитие. Един от най-важните проекти в Съюза е „Европейското партньорство за иновации в областта на интелигентните градове и общности“ на ЕК. Той се основа на технологиите, тъй като те намаляват въздействието на изменението на климата и допринасят за създаването на работни места в ИТ-индустрията, като насърчават иновациите и следователно има растеж на икономиката (Tantau, & Şanta, 2021).

„Пазарът на интелигентните градове в ЕС“² е друг проект, който има за цел да обедини градовете, индустриите, малките и средните предприятия, инвеститорите, банките, изследователите и останалите участници. Техните общи задачи са да подобрят качеството на живот на гражданите, да повишат конкурентоспособността на европейските градове и индустрията, както и да постигнат европейски цели в областта на енергетиката и климата. Пазарът има за цел да осигури платформа, чрез която градовете и заинтересованите страни могат да си сътрудничат, а същевременно EIP-SCC изследва начините на управление, ролите и функциите, които се очакват от интелигентните граждани (Cardullo & Kitchin, 2018). „Това може да се случи, когато се предоставят: практически знания, възможности за изграждане на капацитет, достъп до финансиране на интелигентни технологии, намиране на партньори за създаване на европейски пазар на интелигентни градове, както и превръщането им в най-пригодните за живеене места в света, като по този начин практически се подкрепят цели, свързани с „Градската програма за ЕС“ (ЕК). Операциите на този пазар са целево структурирани и са насочени към обмен на знания, подкрепа за изграждане на капацитет и внедряване, възпроизвеждане и награждане на решения за интелигентните градове. На фона на кризата с COVID-19, глобалният пазар за интелигентни градове, оценен на 740 милиарда щатски долара през 2020 г., се очаква да достигне размер от 2,5 трилиона щатски долара до 2026 г. (GlobeNewsWire, 2021).

Нарастването на значението на цифровизацията и дигитализацията могат да се анализират като фактор на европейската интеграция, а по-широкото сътрудничество между тях може да създаде нови решения за развиващите се региони в ЕС (Rothe et al., 2018). В настоящия доклад обект на изследване ще бъдат две хипотези. Според някои автори (хипотеза 1) колкото по-голяма степен на цифровизация и дигитализация има един интелигентен град, толкова повече предпоставки

² От английски: „Marketplace of the European Innovation Partnership on Smart Cities and Communities“ (EIP-SCC) - инициатива на ЕК, основана през 2012 г. Превод на български език: „Пазар на Европейското партньорство за иновации за интелигентни градове и общности“.

за икономическото му развитие ще бъдат налични (Kunzmann, 2020; Rothe et al., 2018; Mazza, 2021). Други изследователи твърдят, че (хипотеза 2) колкото повече гражданското общество си сътрудничи и участва в процеса на вземане на решения за интелигентните градове, толкова по-проспериращи ще са тези градове (Albino et al., 2015; Caragliu & Del Bo, n.d.; Russo et al., 2014).

Според някои изследователи не съществува общоприето определение за „интелигентен град“ (Angelidou, 2015). Въпреки това, институциите в ЕС развиват политика, свързана с тях, следователно е редно да изясним каква е концепцията за интелигентния град. Според Angelidou: *„концептуален модел за градско развитие, основан на подобреното използване на човешкия, социалния и технологичния капитал, тоест мултидисциплинарна област, която постоянно се формира от напредъка в технологиите и градското развитие“*. Според ЕК интелигентният град е *„място, където традиционните мрежи и услуги стават по-ефективни с използването на цифрови решения в полза на жителите и бизнеса“*. Други автори твърдят, че градската зона следва да бъде *„инструментализирана, взаимосвързана и умна“*. Инструментализирана се отнася до възможността за *„улавяне и интегриране на живи данни от реалния свят чрез използване на сензори, измервателни уреди и лични устройства“*. Взаимосвързана означава *„интегрирането на тези данни в компютърна платформа, която позволява комуникацията на такава информация между различните градски служби“*. Умна се отнася до *„включването на комплексни аналитични, моделиращи, оптимизиращи и визуализиращи услуги за вземане на по-добри оперативни решения“*. В допълнение, *„иновативен град на знанието“* се отнася до способността на града да повишава иновациите си въз основа на знаещ и креативен човешки капитал. Albino et al. обсъждат концепцията за интелигентен град, като я свързват с три категории – технология, хора и общност. Именно взаимодействието между трите субекта представлява комбинация от *„образование и обучение, култура и изкуство и бизнес и търговия със социални, културни и икономически предприятия, като по този начин се постига икономически просперитет“*.

Следва да се спомене и един от най-важните фактори в развитието на интелигентните градове – единната общност, в която гражданите следва да разбират *„концепцията за интелигентни общини – гражданите и институциите работят в партньорство, за да трансформират своята среда“*. Това означава, че общността на един интелигентен град трябва да изпитва желание да участва и да насърчава (интелигентния) икономически растеж (Albino et al., 2015). Разбира се, не трябва да се забравя и развитието на поколенията в този град – според Glasmeie & Christopherson той привлича със способността си да предлага услуги, които подкрепят възможностите за растеж, изграждат

икономическа стойност и създават конкурентна диференциация. Mazza доказва това твърдение, като допълва, че *„най-бързи темпове на растеж се постигат в градове, в които се предлага висок дял на образована работна ръка, като се приема, че иновациите се движат от предприемачи и изискват все по-квалифицирана работна ръка“*. Следователно, необходимо е управляващите да гарантират, че има достатъчно местни възможности, за да задържат гражданите ангажирани.

Обобщено – един град е интелигентен, когато *„инвестициите в човешкия и социалния капитал и модерната цифрова инфраструктура³ създават устойчив икономически растеж и високо качество на живот, при разумно управление на природните ресурси чрез управление с участието на всички“* (Kola-Bezka et al., 2016). Това означава, че се използват иновациите в съвременните ИКТ с цел подобряване ефективността на най-важните елементи на градската и социалната инфраструктура и на обществените услуги. Имайки предвид тази визия, ЕС инвестира в научни изследвания и иновации в областта на ИКТ и разработва стратегически политики за подобряване качеството на живот на гражданите и за превръщане на градовете в по-устойчиви с цел повишаване на икономическото развитие на държавите членки на Съюза (ЕК). През 2014 г. Европейският парламент награжда това определение с твърдението, че интелигентният град се състои *„не само от компоненти, но и от хора. Ето защо осигуряването на участието на гражданите и съответните заинтересовани страни в интелигентния град е друг фактор за успех“* (Mazza, 2021).

През последните години се появила редица предизвикателства в икономиките и нуждите на градовете – първо, урбанизацията, която поставя огромни препятствия пред градските икономики по отношение на ресурсната ефективност и социалната устойчивост. Вторият проблем е свързан с изменението на климата. На трето място, в ерата на глобалното движение на стоки, хора и информация, съществуващата конкуренция между градовете става все по-интензивна.

Като цяло правителствата следва да предлагат подобро и адаптирани услуги, за да привлекат и поддържат жизненоважни ресурси, а местната власт да е връзката между изпълнителната власт и гражданското общество. Например висококачественият и ефективен обществен транспорт, който отговаря на икономическите нужди и

³ Например: по-интелигентни градски транспортни мрежи, по-ефективни начини за осветление и отопление на сградите, по-интерактивна и отзивчива градска администрация, по-безопасни обществени пространства и други.

свързва работната сила с работните места, се счита за ключов елемент за растежа на градовете (Angelidou, 2015), тоест трябва да се избират решенията, които ще доведат до дългосрочен положителен ефект.

Европейският икономически и социален комитет (ЕИСК) предлага на европейските институции и националните правителства да определят интегриран модел за устойчиво развитие на интелигентните градове, който да се характеризира чрез 6 основни стълба (Официален вестник на Европейския съюз, 2015):

1. наличие на технологии и инструменти за енергийна ефективност и интегрирането на възобновяеми енергийни източници;
2. разпространение на технологични платформи и платформи за свързване, които позволяват създаването на нови системи за цифрови услуги, благодарение на ИКТ и телекомуникационни инфраструктури;
3. развитие на нови екосистеми за цифрови услуги за подобряване качеството на живот на гражданите и на производствените процеси на предприятията;
4. проекти за подобряване на инфраструктурите и ново проектиране на градската среда с цел повишаване на икономическата стойност на благата, но и на възприеманата от ползвателите стойност;
5. планове за придобиване и приспособяване на цифровите умения на граждани, предприятия и публичен сектор с цел осигуряване на пълното използване на нововъведенията от възможно най-голям брой потребители;
6. планове за финансова и икономическа устойчивост на инвестициите, основаващи се върху възвръщаемост от услугите и операции за повишаване на ефективността, както и начини на споделяне на ползите между инвеститори, разработчици на интелигентни решения и потребители.

Чрез взаимодействие между тези стълбове може да се постигне максимално въздействие на проектите по отношение на растежа на икономиката, заетостта и качеството на живот. В „Програмата на ЕС за градовете“ партньорите разработват заедно планове за действие с цел: приемане на по-добри закони (без да води до ненужна административна тежест за засегнатите предприятия и организации), подобряване на програмите за финансиране (улесняват се градските власти да кандидатстват за финансиране по всички програми

на Европейския съюз), обмен и защита на знания (данни, проучвания, добри практики) (ЕК).

Следва да се отбележи, че разработването на стратегиите е тясно свързано с финансовото планиране на ЕС, тъй като водещите инициативи не разполагат със собствен бюджет и реализацията им зависи от ефективната координация и управление на различни финансови ресурси както на европейско, така и на местно равнище. В този контекст Европейската комисия прие предложения в новата многогодишна финансова рамка (МФР 2021-2027 г.), в чийто бюджет за изпълнение на „Програма 2030“ ключова роля имат оперативни и финансови инструменти. Например целта за *„подобряване на достъпа до и качеството на ИКТ“* е пряко свързана с *„Програмата в областта на цифровите технологии“*: разработване на лесен достъп до онлайн обучение (e-Learning), преподаване (e-Education), администрация (e-Government) и здравеопазване (e-health).

Икономическите ресурси за периода 2021-2027 г. са свързани не само с МФР, но и с плана „Next Generation EU“. Например, чрез кохезионната политика и фондовете, свързани с нея, някои от които ЕФРР, ФСП и ЕСФ⁴, Европейският съюз осигурява средства в размер на близо 378 милиарда евро за всички гържави членки. Други нови и засилени приоритети са *„Механизъмът за свързване на Европа“* – 33 милиарда евро общо за транспорт, енергетика и цифровия сектор; *„Хоризонт Европа“* – осигурени средства на стойност близо 95,5 милиарда евро и програма *„Цифрова Европа“* – близо 7,5 милиарда евро, като част от тях са свързани и с *„политиката за научни изследвания и иновации“* (ЕК, 2020).

За да е възможен цялостен анализ, докладът ще се основе на общоприето определение за интелигентен град – град, притежаващ добри резултати по шест компонента (представени в таблица 1) и *„изграден върху „интелигентната“ комбинация от способности и дейности на самоопределящи се, независими и осъзнати граждани“* (Mazza, 2021). Изследвайки тези шест оси, Caragliu & Del Bo стигат до заключението, че един град е интелигентен, когато *„инвестициите в човешкия и социалния капитал, транспорта и комуникационна инфраструктура стимулират устойчив икономически растеж и високо качество на живот, при разумно управление на природните ресурси чрез управление с широко участие на гражданското общество“* (също така, привлекателността на даден град се увеличава и спрямо по-високия БВП на населението, времето за пътуване и разходите в него).

⁴ Европейски фонд за регионално развитие (ЕФРР), Фонд за справедлив преход (ФСП) и Европейски социален фонд плюс (ЕСФ+)

Компоненти на интелигентния град	Аспекти от градски живот	Показатели, отговарящи на градските среди
1. Интелигентна икономика	Индустрия	1. Публични разходи за научноизследователска дейност и образование 2. БВП на глава от населението в града 3. Нива на безработица 4. Наличие на електронен бизнес и търговия
2. Интелигентни хора	Образование	1. Процент от населението със средно образование 2. Процент от населението, владеещо чужди езици 3. Процент от гражданите, имащи високо индивидуално ниво на компютърни и цифрови знания 4. Брой университети
3. Интелигентно (електронно) управление/ правителство	Електронна демокрация	Авторите считат, че тези два компонента имат множество общи показатели. Поради това в този раздел те са обединени. 1. Достъпност на електронното правителство (принцип на „отвореното управление“)
4. Интелигентна мобилност	Логистика и инфраструктура	2. Процент на използваните онлайн услуги на електронното правителство от физически лица 3. Процент на предлагани услуги онлайн и % на домакинствата с достъп до интернет у дома 4. ИКТ, разполагащи с големи бази данни
5. Интелигентна околна среда	Ефективност и устойчивост	1. Амбициозност за намаляването на емисиите на въглероден диоксид (CO ₂) 2. Ефективно използване на електроенергия и вода 3. Процент на зелени площи 4. Процент на замърсяване 5. Дял на рециклираните отпадъци
6. Интелигентно съжителство	Сигурност и качество	1. Дял на площ за спорт и отдих 2. Брой на обществените библиотеки 3. Посещения на музеи, театри и кина

Таблица 1. „Компоненти, аспекти и показатели на интелигентния град“ е по Lombardi et al. (2012), анализирана в Albino et al. (2015) и допълнена от Baltac, (2019).

Rothe et al. обобщават в списъчен вариант характеристиките и областите на интелигентния град, които засилват европейската интеграция (като се приеме условието, че всяка една от областите ще бъде съотнесена към компонент от таблица 1, за да е възможно характеризирането им).

1. Конкурентоспособност (компонент 1): иновативен дух, предприемачество, икономически имидж, производителност, гъвкавост на пазара на труда, международна обвързаност, способност за трансформация.
2. Човешки и социален капитал (компонент 2): ниво на квалификация, желание за учене през целия живот, социален и етнически плурализъм, креативност, космополитизъм, отворено мислене.
3. Интелигентно участие (компонент 3): участие на гражданите в обществения живот и в процеса на вземане на решения; прозрачно управление на обществени и социални услуги; намаляване на разходите, свързани с управлението на многофункционалните органи на публичната администрация.
4. Транспорт и ИКТ (компонент 4): местна и (между)национална достъпност, наличие на ИКТ-инфраструктура, устойчиви, иновативни и безопасни транспортни системи.
5. Природни ресурси (компонент 5): липса на замърсяване на природните условия, опазване на околната среда, устойчиво управление на ресурсите.
6. Качество на живот (компонент 6): културни и образователни съоръжения, здравни условия, индивидуална безопасност, качество на жилищата, туризъм, социално сближаване.

Очаква се добавена стойност (подобрения) най-вече в следните области: здравеопазване, благосъстояние, мобилност, замърсяване и производителност. Необходимо е социалното включване на различните градски слоеве, мрежовата инфраструктура на града следва да позволява социално-икономическо и културно развитие, а същевременно трябва да се акцентира и върху бизнес развитието и творческите дейности за насърчаване на градския растеж (Caragliu & Del Bo, n.d.). Изразената в началото на доклада 3-факторна концепция за интелигентния град (технологии, хора и институции) предопределя от технологична гледна точка този град да съдържа всички инфраструктурни елементи, необходими за качествено му функциониране. Също така, важно е да се засили човешкото образование („образование през целия живот“). Съществен компонент са и институциите – управлението им е отговорно за степента на ангажираност на гражданите. Интелигентността на един интелигентен град се обосновава главно от ниво-

то на използваемост на ИКТ и особено от наскоро появилата се технология на „Интернет на нещата“ (съкращение на английски: IoT)⁵.

Изследването на първата хипотеза установява, че няколко аспекта на дигиталните и цифровите технологии в интелигентните градове предизвикват безпокойство. Един от тях е липсата на адаптация на градските структури към потенциала на новите технологии, а друг е липсата на общо преструктуриране на интелигентния град преди прилагането на решенията. Пълноценното прилагане на концепцията за такъв град изисква преодоляване на цифровото разделение – същевременно изпълнението на проектите се ускорява (най-вече от дигитализацията и цифровизацията) и забавя⁶ от различни фактори (Baltas, 2019). За да се превъзмогне частично този проблем, сградите в интелигентния град трябва да бъдат оборудвани със сензори, вградени устройства и изпълнителни механизми за съхранение и правилни интерпретации на събраните данни. (Rothe et al., 2018).

Основното развитие на XXI век е, че най-съвременната технология е достъпна, с повишена производителност, безопасност и надеждност и функционира в реално време. Технологичният „solutionism“, подпомаган от големи бази данни, може да се използва за идентифициране на тенденции и достигане до изводи за градската среда и в крайна сметка да приложи по-ефективно и устойчиво управлението на града. За да се случи това, използва се ИКТ-инфраструктура, която е взаимосвързана. Технологичният тласък даде предимство на платформи за сътрудничество и създаване на мрежи за обмен на знания. Така гражданите имат по-голяма способност да създават нови идеи, стратегии и теории в рамките на социални приложения. Технологичните решения сами по себе си, обаче, няма да решат дълбоко вкоренените градски проблеми. Например, технологичен подход към задръстванията е да се създаде ефективна система за управление на трафика, която се стреми да оптимизира потока (кой би бил най-бързият маршрут при настоящите условия на движение), но структурните проблеми, които са в основата на задръстванията, а именно инфраструктурният капацитет и прекомерното търсене, няма да бъдат решени. Едно оптимално и устойчиво решение е да се пренасочи използването на автомобили към ходене пеша, колездене или към обществения транспорт.

⁵ Концепция за компютърна мрежа от физически обекти (устройства, превозни средства, сгради и други), притежаващи вградени електронни устройства за взаимодействие помежду си или с външната среда. Организацията на такива мрежи е явление, способно да преустрои икономическите и обществени процеси така, че да изключи необходимостта от участие на човека в част от действията и операциите. (Gartner Glossary)

⁶ Най-вече това се проявява в резервираното поведение на гражданите към някои промени в градския пейзаж или инсталирането на някои съоръжения - антени, улични кабели, камери, както и опасения за сигурността и неприкосновеността на личния живот.

⁷ Вярата, че всеки проблем има решение, базирано на технологията (Macmillan dictionary)

Интегрираните стратегии за интелигентни градове помагат едновременно на гражданите и на бизнеса да станат по-информирани и по-участващи от всякога, като се постига устойчива среда, в която икономическата и социалната сфера са взаимосвързани. Този модел работи за постигането на цели като усъвършенстване на социалния капитал (социална устойчивост и цифрово приобщаване) и наличие на технологии, които отговарят на нуждите и уменията на потребителите (като зачитат тяхното многообразие, индивидуалност и достъпност за всички в обществото) (Angelidou, 2015). Неолибералният интелигентен град цели да привлече преки чуждестранни инвестиции, насърчавайки иновативни местни стартиращи сектори и привличайки творчески личности. Инфраструктурното развитие в интелигентните градове следва да предоставя реални иновации и нови възможности (например окабеляване на квартали за публичен достъп до интернет), а не да се изразява в отложена поддръжка или нормално модернизирани вече съществуващи обществени услуги (например указателни табели или табла, известяващи разписанията на градския транспорт) (Glasmeier & Christopherson, 2015).

Разширяването и възпроизвеждането са два важни и взаимосвързани процеса, изграждащи стратегията за интелигентни градове на европейско равнище. Мащабирането има за цел да доведе до появата на най-добрите решения и да превърне успешните проекти в ефективни резултати. Репликацията е процесът на пренасяне на технологиите и политиките в групи населени места, като по този начин се доказва, че инициативите за интелигентни градове, доказани на едно място, могат да бъдат приложени с подобни резултати и на други места (Cardullo & Kitchin, 2018).

Експертните мнения относно влиянието на COVID-19 пандемията върху интелигентните градове са разнопосочни – едни смятат, че вирусът отчасти забави развитието на интелигентните градове (спиране на процеса по изграждане на инфраструктура особено по време на локдаун), но същевременно други считат, че именно вирусът забърза процеса по изграждането им чрез нови технологични решения за справяне с пандемията. Въпреки това има много доказателства, че след коронавируса стратегиите за интелигентни градове ще напреднат, защото съпротивата срещу дигитализацията ще бъде много по-слаба. Това е така, защото цифровизацията на обществото най-вече в областта на образованието, здравето и социалните услуги се ускори по време на пандемията и отчасти гражданите свикнаха да работят по-дигитално.

Множеството взаимосвързани аргументи доказват първата хипотеза – на ниво ЕС има високо приемане на концепцията за интелигентни градове (Tantau & Şanta, 2021). Устойчивостта на интелигентните

градове ще бъде плод на интелигентния съюз между по-иновативни технологии, интегрирани платформи (на европейско, национално и общинско равнище), модерни инфраструктури, ново проектиране на по-ефективни услуги въз основа на нуждите на потребителите, интеграция между интелигентна електрическа мрежа, интернет и сензори. По този начин тези градове ще бъдат в основата на социално-икономическото „възраждане“ на ЕС. Превръщането на градовете в интелигентни ще окаже влияние върху технологичните иновации, транспортните системи, енергийната ефективност и живота на гражданите чрез многобройни промени, свързани например с работата от разстояние, цифровата демокрация, повишената прозрачност и ще позволи по-активно участие в процеса на вземане на решения (Официален вестник на ЕС, 2015).

Втората хипотеза изследва до каква степен гражданите участват в управлението на интелигентния град (принцип „от горе надолу“), а същевременно и по какъв начин допринасят чрез действията си в самия градски живот. Необходимо е първоначално да се преодолее цифровото разделение⁸ в обществото, за да е възможно максимална част от населението да има достъп до всички решения на интелигентните градове. Те трябва да бъдат за всички и нито един успешен проект не бива да се ограничава само до неговата инфраструктура, напротив – следва да се приобщят максимално много граждани. Преодоляването на цифровото разделение трябва да се основава на четири стълба:

1. подходяща инфраструктура;
2. достижим и евтин достъп до интернет;
3. обща способност за използване на ИКТ;
4. наличие на полезно съдържание.

На първо място, важна следва да бъде степенята, в която персоналите компютри или точките за достъп до Wi-Fi достигат, а не техният брой. Цената на интернет следва да се определя спрямо средните нетни доходи, като трябва да се инвестира и в подходящи мерки, които да направят приложенията достъпни за по-бедните и възрастните хора. От друга страна, гражданите се нуждаят от умения за достъп до информация, продукти и услуги. Европейската рамка за цифрова компетентност на гражданите помага за наблюдение над цифровите им умения и за подпомагане разработването на учебни програми. Затова концепцията за интелигентен град е тясно свързана с електронното или цифровото приобщаване. Например, в приложенията за интелигентни градове съдържанието винаги трябва да е безплатно, разнообразно и достъпно на всички необходими езици (Baltas, 2019). За да под-

⁸ Разликата между хората с ефективен достъп и умения за използване на ИКТ и тези с много ограничен или никакъв достъп.

крепи дейността за повишаване на осведомеността, през 2010 г. ЕК създаде Европейска седмица на цифровите умения (AllDigitalWeek, 2010).

По-голямата част от стратегиите за превръщането на града в „интелигентен“ предполагат стратегически подход за осъществяване на дългосрочен стремеж – ето защо визията за града на бъдещето е съществен двигател на дискусиата за интелигентния град. Една съгласувана стратегия трябва да се възползва както от технологиите (дигиталната интелигентност), така и от знанието (човешката интелигентност), за да постигне пространствено развитие (иновационни мрежи) и икономически просперитет (динамични икономики). Тези стратегии се стремят да осигурят решения на много проблеми, свързани с устойчивата урбанизация (Angelidou, 2015).

Сред привържениците на интелигентните градове са не само големи предприятия от информационната икономика (по-големи печалби), но също така и самото общество. Гражданите са привлечени от потенциала, чрез който се решават проблеми като затруднен трафик, липса на паркинг места, неефективно използване на енергия и груги. От груга гледна точка, според някои експерти, технологиите за интелигентни градове не са подходящи за решаване на проблемите, които са в основата на подобряването на качеството на градския живот – бедността не е в дневния ред на проектантите на интелигентни градове. Те могат да решат проблемите с трафика, но не е ясно как ще възстановят провалени училища или как ще намерят начини да включат кварталите, които са изправени пред деинвестиране (Glasmeie & Christopherson, 2015).

Ако погледнем отвъд комерсиалния аспект, гражданските движения допринасят за широкия принос на знания, творчество и колективна интелигентност измежду населението – качества, които от своя страна са в основата на по-нататъшното повишаване на иновативността, мултиперспективното противопоставяне на проблемите на града и предоставянето на подобрени и по-ефикасни услуги (Angelidou, 2015). В допълнение, чрез принципа „от долу нагоре“ се дават повече възможности за пряко участие на хората в управлението, като същевременно има и по-голяма прозрачност в действията на властимащите (Russo et al., 2014). Както обобщава Brown: „*тъй като неолибералното гражданство освобождава индивида, за да се грижи за себе си, то също така обвързва индивида с благосъстоянието на цялото (общество)*“.

Lefebvre изгражда влиятелна концепция около идеята, че гражданите не просто трябва да имат право да заемат и използват пространство, но то трябва да бъде оформено според нуждите на обитателите му и те трябва да участват в пълноценното му създаване. Очаква се финансираните проекти да засилят „*ангажираността на гражданите*“

с решенията“ чрез „съвместно проектиране, разработване и прилагане на визионерско градско планиране“ (Cardullo & Kitchin, 2018).

От перспективата на градската производствена функция – интелигентността се разглежда като многоизмерен принос и предпоставка за икономически просперитет и растеж на градовете. Berry and Glaeser доказват, че градовете с първоначално висок процент на образована работна сила са склонни да се развиват по-бързо. Икономическото богатство на даден регион е свързано с регионалния показател за интелигентност на градовете. Всъщност наличието на средства и ресурси в много от случаите увеличава възможността за инвестиране в политики за интелигентни градове в ресурсоемки сектори (например транспортна инфраструктура или програми за опазване на околната среда) (Caragliu & Del Bo, n.d.).

На ниво ЕС, на първо място, интелигентният град трябва да бъде ориентиран към интересите на гражданите, а не към това те да продължават да бъдат „подчинени“ на интересите на държавата и пазара. Второ, участието на гражданите в интелигентния град следва да бъде по-всеобхватно и по-обмислено (обществени консултации, сътрудничество, съвместно проектиране). На трето място, в центъра на вниманието ще бъдат по-нормативни проблеми като справедливост, равенство, демокрация. От тази гледна точка в основата на инициативите за интелигентни градове ще бъдат гражданите и гражданското общество.

В твърде много случаи заинтересованите страни предлагат възглед за гражданско участие, ограничено до безплатното внедряване на интелигентен електромер или до стимули за избор на енергийно ефективни доставчици, т.е. минимално участие на обществото. Отчасти това е така, защото има малко устойчиви опити за създаване на интелигентни градове, ръководени от общността, но и поради структурни проблеми при изготвянето на заявления за финансиране. Изготвянето на голяма оферта на стойност няколко милиона евро отнема много време и е сложна задача, свързана с големи финансови или кадрови разходи за улесняване на водената от гражданите оферта. Това означава, че в повечето случаи единствените субекти, които могат да кандидатстват, са правителствени агенции, компании или университети. Следователно, във всеки ангажимент гражданите трябва да имат възможности да преформулират инициативата според своите желания (Cardullo & Kitchin, 2018).

От друга страна, ЕИСК счита, че освен необходимото участие на гражданското общество, от съществено значение е ЕС и държавите членки да хармонизират своите политически мерки, свързани с интелигентните градове, като им осигурят публични финансови ресурси и

ги отворяят структурно за публични-частни партньорства. ЕИСК смята, че трябва да се подкрепят инвестициите, като се използва синергията между съществуващите европейски, национални и регионални публични фондове и се оползотворява възможността, предоставена от Европейския фонд за стратегически инвестиции. Комитетът счита, че е необходимо да се определи по-ефективен модел за развитие на интелигентните градове – трябва да се залага на инициативи (например „интелигентна специализация“ за устойчив икономически растеж на регионите), които биха могли да се отличават значително на местно равнище и които имат като предпоставка да оказват едновременно въздействие върху БВП, растежа, заетостта, производителността, качеството на живот и благосъстояние на хората. Развитието на градовете в посоката на интелигентните градове ще може да се осъществи само ако в основата си има постоянна връзка с гражданското общество и интересите му както в етапа на определяне на нуждите, така и в превръщането им в изисквания, а също така и в мониторинга на ефикасността на действията (Официален вестник на ЕС, 2015).

Например чрез „Програма на ЕС за градовете“ ЕП определя пътя, който трябва да се следва, за да се постигне многостепенно управление „от долу нагоре“, което подкрепя развитието на иновативна технологична инфраструктура – *„същността на бъдещия интелигентен град се основава на идеята за координиране и интегриране на технологиите, които все още се разработват отделно една от друга, но имат ясна синергия при функционирането си и трябва да бъдат съчетани с принципа на управление „от долу нагоре“* (Gargiulo et al., 2013).

Друг важен индикатор за въздействието върху обществото през последните две години е COVID-19. От началото на пандемията в Европа цифровите социални мрежи все повече доминират в социалната комуникация. Консултантската компания „McKinsey“ публикува стратегия за справянето с последиците от пандемията – *„Европа ще трябва да удвои растежа. Регионът не страда от недостиг на мозъци и иновации. Това, от което се нуждае, е да има сърце и смелост, за да реализира иновативни идеи на пазара и да ги превърне в предприятия, които ще осигурят смисъл и просперитет на бъдещите поколения – новаторският дух на Европа се дължи на силната основа на научните изследвания и изобретенията“* (Kunzmann, 2020).

Изложените аргументи, както и наскоро проведено проучване, което гласи, че 55% от анкетираните посочват подобреното качество на живот като основен елемент на стратегията за интелигентни градове, а 45% посочват значението на иновативните технологии в подкрепа на интелигентните градове, доказват втората хипотеза. По този начин се затвърждава визията, че интелигентните градове

имат визионерска концепция, подкрепяща устойчивостта като начин на мислене на бъдещите граждани (Tantau & Şanta, 2021).

Извеждайки аргументираното в двете хипотези, накратко – най-интересният аспект за учените и урбанистите е признаването на централната роля на града в процеса на икономически и социален растеж на Европейския съюз. Въпреки че градовете са местата, където проблемите като безработица, замърсяване, бедност и сегрегация са по-силно изразени – в същото време са определяни като „двигатели на европейската икономика“, и са смятани за „катализатори на творчеството и иновациите“ (ЕП, 2011). Като се има предвид връзката между факторите, един град е интелигентен, когато инвестициите в човешкия и социалния капитал и ИКТ-инфраструктурата стимулират устойчив растеж и повишават качеството на живот чрез управление с широко участие (на обществото) (Gargiulo et al., 2013) – образованието следва да се извършва за дълъг период от време; транспортните мрежи трябва да се обновяват постоянно, за да продължат да привличат хора; бързият темп на иновациите изисква непрекъснато реструктуриране на комуникационната инфраструктура, за да не се допусне европейските градове да загубят позиции пред световните конкуренти (Caragliu et al., 2011).

Барселона в Испания най-често се дава като европейски образец на интелигентен град. Визията за интелигентен град включва както цели, ориентирани към технологиите и ефективността, така и напредък в областта на човешкия капитал чрез развитие на икономика на знанието (например широкомащабно сътрудничество чрез социални приложения и обмен на знания между хората и бизнеса) (Angelidou, 2015). Барселона включва превръщането на инициативите за интелигентни градове в много по-ориентирани към гражданите и с по-широко участие, възприемането на концепцията за „технологичен суверенитет“ като нова форма на гражданство. Технологичният суверенитет е схващането, че *„технологиите трябва да бъдат ориентирани към и да служат на местните жители и да бъдат притежавани като общо достояние, а не да се прилага универсална, пазарно ориентирана технология“* (Cardullo & Kitchin, 2018). Други примери за интелигентни градове са Копенхаген, Дания; Амстердам, Нидерландия – модернизация с цел подобряване условията на живот и икономиката и намаляване емисиите от автомобили; (BusinessChief, 2021; Glasmeie & Christopherson, 2015) и според някои автори Буганеща, Унгария (Kola-Bezka, 2016); с по-малко жители примери са Тампере и Еспоо във Финландия (Baltas, 2019) и Талин, Естония (Albino et al, 2015).

В заключение, анализът на доклада очерта множество взаимосвързани, но същевременно и различни по специфика елементи и измерения, характеризиращи интелигентния град – това показва колко сложно е

„измерването“ на един такъв град. Изследвайки един интелигентен град, трябва да се установи с какво той допринася – (1) какво може и какво не може да прави технологията; (2) какви са условията за внедряване на приложенията (мащаб; близост; размер на пазара) и (3) колко галеч са приложенията от широкото разпространение. Тези три условия, изследвани от Glasmeie & Christopherson, със сигурност са минимални. Несъмнено прилагането на интелигентни решения в градовете допринася за подобряване на тяхното функциониране и осигурява многобройни ползи за гражданите им. Същевременно, стратегията за интелигентен град може да бъде и инструмент за ефективна глобална конкурентна борба за ресурси (човешки и финансов капитал). Тази стратегия служи за подобряване качеството на живот благодарение на инвестициите с цел модернизация и така следва да допринесе за динамичен социално-икономически растеж и създаване на нови, устойчиви работни места (тази теза е доказана от Kola-Bezka et al., 2016), а също следва да бъде и начин за намаляване на предизвикателствата като задълбочаването на социалните, икономическите и екологичните неравенства, свързани с функционирането на единния европейски пазар.

Градовете често демонстрират своята иновативност и конкурентоспособност с цел за по-добър глобален имидж. В бъдеще цифровизацията ще играе още по-голяма роля, а заинтересованите страни, насърчаващи развитието на интелигентни градове, ще се възползват от COVID-19, който според Kunzmann ще подкрепи усилията на цифровата икономика за ускоряване на процесите на цифровизирана трансформация в градовете с цел повече дигитални предимства.

Изводът от този доклад е, че интелигентните градове могат да бъдат и индикатор за процеса на европейска интеграция, но тяхното по-широко сътрудничество може да създаде нови решения за развиващите се региони в ЕС. За да се предотврати ситуация, в която има периферии в ЕС по отношение на интелигентните градове, трябва значително да се увеличат разходите за научноизследователска и развойна дейност, както и да се създаде последователна европейска политика, определяща средносрочни и дългосрочни цели в областта на иновационните политики и развитието на науката (тази теза е доказана от Rothe et al., 2018). ЕК и националните правителства със сигурност ще започнат повече изследвания за превръщането на градовете в по-интелигентни и ще финансират програми, които насърчават градовете да въвеждат интелигентни технологии за местно и регионално развитие.

Резултатите от настоящото изследване могат да бъдат доразвити в бъдещи доклади, поради факта, че темата е нова и динамиката

на интелигентните градове в ЕС тепърва ще се доразвива. Необходим е нов набор от изчерпателни класации, разработени от международна организация, за да е възможно реално обективно класифициране на градовете.

Използвана литература:

1. Albino, V., & Berardi, U., & Maria, R. D. (2015). *Smart Cities: Definitions, Dimensions, Performance, and Initiatives*. Journal of Urban Technology. Published online on 04 February 2015.
2. All digital week (2010). *On the 4th of March 2010 Telecentre-Europe held the first ever European Get Online Day. What a day it turned out to be!* Available at [<https://alldigitalweek.org/about/god2010/>]. December, 2021
3. Angelidou, M. (2015). *Smart cities: A conjuncture of four forces*. Aristotle University of Thessaloniki, School of Architecture, Department of Urban Planning and Regional Development, Urban and Regional Innovation Research Unit (URENIO), Greece. Published at Elsevier Ltd. & available online on 21 May 2015.
4. Baltac, V. (2019). *Smart Cities - A View of Societal Aspects*. Smart Cities, MDPI (Multidisciplinary Digital Publishing Institute). Published on 9 December 2019.
5. BusinessChief (2021). *Top 10 Smart Cities Worldwide*. Available at [<https://businesschief.com/top10/top-10-smart-cities-worldwide>]. December, 2021
6. Caragliu, A., & Del Bo, C. F. (n.d.). *Smart Specialization Strategies and Smart Cities: an evidence-based assessment of European Union policies*. The Rise of the City, p. 55-84. Downloaded from Elgar Online at 04/19/2017 02:18:35AM via University College London. This chapter has been presented at the Tinbergen Institute Workshop on „Dynamics in the New Urban World: Creativity, Culture, Economy and Governance“, held in Amsterdam, May 27-28, 2013.
7. Caragliu, A., & Del Bo, C., & Nijkamp, P. (2011). *Smart Cities in Europe*. Journal of Urban Technology: Vol. 18, No. 2, April 2011, p. 65-82
8. Cardullo, P., & Kitchin, R. (2019). *Smart urbanism and smart citizenship: The neoliberal logic of „citizen-focused“ smart cities in Europe*. Environment and Planning C: Politics and Space, Vol. 37(5)
9. European Commission (2020). *Connecting Europe Facility 2021-2027 adopted*. Available at [https://cinea.ec.europa.eu/news/connecting-europe-facility-2021-2027-adopted-2021-07-20_en]. December, 2021
10. European Commission. *Available budget of Cohesion Policy 2021-2027*. Available at [https://ec.europa.eu/regional_policy/en/funding/available-budget/]. December, 2021
11. European Commission. *Cohesion policy: overview by „goal“ and other resources*. Available at [<https://cohesiondata.ec.europa.eu/stories/s/2021-2027-EU-allocations-available-for-programming/2w8s-ci3y/>]. December, 2021

12. European Commission. *Competence Centre on Foresight We foster a strategic, future-oriented and anticipatory culture in the EU policy making process*. Available at [https://knowledge4policy.ec.europa.eu/foresight/topic/continuing-urbanisation/urbanisation-europe_en]. December, 2021
13. European Commission. *Creating smart cities together*. Available at [<https://smart-cities-marketplace.ec.europa.eu/>]. December, 2021
14. European Commission. *EU DELIVERING ON THE UN 2030 AGENDA Sustainable development in Europe and the World*. Available at [https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/factsheet-eu-delivering-2030-agenda-sustainable-development_en.pdf]. December, 2021
15. European Commission. *Horizon Europe: Research and innovation funding programme until 2027. How to get funding, programme structure, missions, European partnerships, news and events*. Available at [https://ec.europa.eu/info/research-and-innovation/funding/funding-opportunities/funding-programmes-and-open-calls/horizon-europe_en]. December, 2021
16. European Commission. *Smart cities. Cities using technological solutions to improve the management and efficiency of the urban environment*. Available at [https://ec.europa.eu/info/eu-regional-and-urban-development/topics/cities-and-urban-development/city-initiatives/smart-cities_en#latest]. December, 2021
17. European Commission. *Програма на ЕС за градовете: В рамките на Програмата на ЕС за градовете Комисията, националните министерства, градските власти и други заинтересовани страни работят за насърчване на по-добро законодателство, улесняване на достъпа до финансиране и засилване на обмена на знания по свързани с градовете въпроси*. Available at [https://ec.europa.eu/info/eu-regional-and-urban-development/topics/cities-and-urban-development/urban-agenda-eu_bg]. December, 2021
18. Gargiulo, C., & Pinto, V., & Zucaro, F. (2013). *SMART CITIES: RESEARCHES, PROJECTS AND GOOD PRACTICES FOR INFRASTRUCTURES*. Journal of Land Use, Mobility and Environment, Vol. 6, No. 3, December 2013.
19. Gartner Glossary. *Internet Of Things (IoT)*. Available at [<https://www.gartner.com/en/information-technology/glossary/internet-of-things>]. December, 2021
20. Glasmeier, A., & Christopherson, S. (2015). *Thinking about smart cities*. Oxford University Press on behalf of the Cambridge Political Economy Society.
21. GlobeNewswire (2021). *Global Smart Cities Market to Reach \$2.5 Trillion by 2026*. Available at [<https://www.globenewswire.com/news-release/2021/07/12/2260896/0/en/Global-Smart-Cities-Market-to-Reach-2-5-Trillion-by-2026.html>]. December, 2021
22. Kola-Bezka, M., & Czupich, M., & Ignasiak-Szulc, A. (2016). *Smart cities in Central and Eastern Europe: viable future or unfulfilled dream?*. Journal of International Studies, Vol. 9, No 1, pp. 76-87.
23. Kunzmann, K. R. (2020). *Smart Cities After Covid-19: Ten Narratives*. disP - The Planning Review. Published online on 17 July 2020.

24. Macmillan Dictionary. (2014). *BUZZWORD - solutionism*. Available at [<https://www.macmillandictionary.com/buzzword/entries/solutionism.html>]. December, 2021
25. Mazza, P. I. (2021). *Education & Smart Cities: The Role of the Goals of Agenda 2030 for Sustainable Development of Smart Cities*. International Journal of Innovative Studies in Sociology and Humanities, Vol. 6, Issue 2, 2021. Available at [<https://ijissh.org/storage/Volume6/Issue2/IJISSH-060203.pdf>]. December, 2021
26. Rothe, R., & Rutkowska, M., & Sulich, A. (2018). *Smart Cities and Challenges for European Integration*. International Conference on European Integration (ICEI) 2018. Proceedings of the 4th ICEI: May 17-18, 2018, Ostrava, Czech Republic, p. 1241-1246
27. Russo, F., & Rindone, C., & Panuccio, P. (2014). *The process of smart city definition at an EU level*. WIT Transactions on Ecology and The Environment, Vol. 191, 2014.
28. Statista. (2021). *Share of urban population worldwide in 2021, by continent*. Available at [<https://www.statista.com/statistics/270860/urbanization-by-continent/>]. December, 2021
29. Tantau, A., & Santa, A.-M. I. (2021). *New Energy Policy Directions in the European Union Developing the Concept of Smart Cities*. Smart Cities, MDPI (Multidisciplinary Digital Publishing Institute). Published on 9 February 2021.
30. UNITED NATIONS (2015). *TRANSFORMING OUR WORLD: THE 2030 AGENDA FOR SUSTAINABLE DEVELOPMENT*. Available at [<https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/21252030%20Agenda%20for%20Sustainable%20Development%20web.pdf>]. December, 2021
31. Отворен парламент (2013). *Отвореното управление: как технологиите променят отношенията на гражданите с държавата*. [<https://openparliament.net/>]. December, 2021
32. Официален вестник на Европейския съюз (2015). *Становище на Европейския икономически и социален комитет относно „Интелигентните градове като движеща сила на новата европейска индустриална политика“ (становище по собствена инициатива)*. Брой C383/24. Available at [<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/BG/TXT/PDF/?uri=CELEX:52015IE0586&from=BG>]. December, 2021

Искусственият интелект в здравеопазването на Европейския съюз

Антонио Павлов

Една от основните цели на Европейския съюз е да продължава да се развива и да се конкурира успешно с другите световни пазари като САЩ и Китай, както и да се развива в сферата на здравеопазването и медицината. За да е основен конкурент на световния пазар, е много важно Европа да се развива в областта на информационните и комуникационните технологии, защото бъдещето зависи от новите и непрестанно развиващи се технологии. В наши дни темата за изкуствения интелект е значима и много актуална в Европейския съюз, защото с неговата помощ Европа може да стане едно още по-добро място за живеене, да се превърне в гигант в сферата на здравеопазването и да върви напред в технологичната сфера.

Терминът „изкуствен интелект“ (ИИ) е въведен от Джон Маккарти още през 1956 година. В наши дни ИИ е интегриран в ежедневието ни под най-различни форми като лични асистенти на по-новите мобилни телефони, поддържащи нови операционни системи (Siri, Alexa, Google асистент и др.), автоматизиран масов транспорт, авиация, видеоигри, мобилни устройства, телевизори и др. Също така ИИ може да бъде софтуер за анализ на данни и извличане на знания от големи масиви от данни, интелигентни машини за търсене, интелигентни потребителски интерфейси, експертни системи, препоръчващи системи, средства за обработка на изображения и разпознаване на образи, интелигентни вградени системи – интелигентни роботи, системи „интелигентен дом“ и др. В този доклад предмет на изследването е въпросът защо изкуственият интелект е важен за бъдещето на здравеопазването и медицината в ЕС?

Здравната система на ЕС се изправя пред множество трудности, като например застаряващо население, висока смъртност поради различни хронични и други заболявания, дефицит на медицински лица и т.н.

Европейското население застарява значително, като до 2050 г. се очаква почти 40 процента от европейските граждани да бъдат на възраст над 60 години, спрямо само 17 процента през 2000 г., а това е повече от двойно само за последните 20 години. Хроничните заболявания са тясно свързани с възрастта, което означава, че колкото по-възрастен е човек, толкова по-голяма е вероятността да развие поне едно хронично състояние като хипертония, захарен диабет, ревматоиден артрит и други. Около 86 процента на година от смъртните случаи в Европа са свързани с хронични заболявания. Също така лечението на хроничните заболявания е много скъпо, като понастоящем лечението на хронични заболявания изразходва 80 процента от 700 милиарда евро бюджет за здравеопазване в цяла Европа. Ако не се вземат сериозни мерки, неустойчивите здравни системи скоро ще се сблъскат с големи проблеми.¹ През 2016 г. средно 119,4 на 100 000 жители в ЕС са починали от сърдечни заболявания и заболявания на кръвоносната система, а това не е никак малък брой. Средно 257,1 на 100 000 са починалите от злокачествени образувания (рак), а дори в страни като Унгария, Словакия и Словения данните са за близо 400 починали на 100 000 жители. Дихателните заболявания са третата най-честа причина за смърт в ЕС със средно 74,9 смъртни случая на 100 000 жители през 2016 г.²

Друг основен проблем за здравната система на ЕС е недостигът на медицински персонал и наличието на застаряващ такъв. Най-голям брой лекари има в Гърция – 6,3 на 1000 души от населението. В Португалия – 4,4 лекари на 1000 души, в Словакия – 3,4 лекари на 1000 души, Нидерландия – 3,4 на 1000 и Франция – 3,3 лекари. Тези данни доказват, че дефицит на лекари в ЕС има, но в някои страни той е по-голям, в други – по-малък, а това може да се дължи на редица фактори, един от които е заплащането. Много лекари мигрират в други държави, защото заплащането там е значително по-добро. А приблизителният процент лекари на възраст над 55 години в цяла Европа се е увеличил от 28% през 2007 г. на цели 38% през 2017 г.³ Изкуственият интелект може да спомогне значително за разрешаването на тези предизвикателства, които стоят пред здравеопазването и медицината в ЕС в бъдеще.

Въз основа на анализа на здравните системи в ЕС, биха могли да се формулират следните две хипотези:

- *колкото повече се инвестира в изкуствен интелект в ЕС, толкова повече ще напредне медицината и ще се подобри здравеопазването*

¹ Politico, 2017.

² Eurostat 2021. Archive: Статистически данни за причините за смърт.

³ Lorkowski, J., & Jugowicz, A. (2021). Shortage of Physicians: A Critical Review. *Medical Research and Innovation*, 57-62.

- *колкото по-голямо доверие се гласува на ИИ, толкова повече ще се намали тежестта върху здравната система.*

Задачата на изследването е да се идентифицират възможните ефекти от масовото навлизане на ИИ в медицината. Целта на изготвения доклад е да докаже, че ИИ може да спомогне за преодоляването на предизвикателствата пред здравната система и медицината в Европа. Методът на изследване е анализ на стратегически документи, доклади и научни статии.

Съществуват множество дефиниции за изкуствен интелект, като цяло това е способността на машината да имитира интелигентно човешкото поведение. Друга дефиниция е, че ИИ са системите, които използват информационните и комуникационните технологии (ИКТ), за да погръжават и стимулират човешката интелигентност и съответното поведение (Schuett, 2019). Или това също може да е нещо като начин за писане на вид софтуер. Наскоро ИИ също започна да се среща и в медицината за подобряване на грижите за пациентите чрез ускоряване на процесите и постигане на по-голяма точност, а целта е осигуряването на по-добро здравеопазване като цяло. Радиологични изображения, слайдове за патология и електронни медицински досиета на пациентите (electronic medical records-EMR) се оценяват чрез машинно обучение / машинно учене (machine learning), като подпомагат процеса на диагностика и лечение на пациенти и увеличават възможностите на лекарите.

ИИ в медицината има два основни клона – виртуален и физически. Виртуалният клон включва различни подходи на информатиката – от управление на информацията до контрол на здравето чрез системи за управление, включително и електронни здравни досиета и активно ръководство от лекарите с техните решения за лечение. А физическият клон, например, е представен от роботи, използвани за подпомагане на възрастни пациенти, като се полагат грижи за тях (carebots), или друг вид роботизирана техника, която помага на хирурзите. Съществуват и роботи, които могат да помагат на деца с увреждания или форми на аутизъм. В този клон са включени и целеви нанороботи, които са уникална нова система за доставка на лекарства в човешкото тяло. ИИ в медицината също може да се дефинира например като „Медицинска диагноза“, това означава процесът на определяне естеството на заболяване или разстройство, разграничавайки го от други възможни условия.⁴

Според повечето медицински лица, най-важните фактори за постигането на успешна грижа за пациентите са знанието и опитът, които

⁴ Schuett, J. (2019). A legal definition of AI. *arXiv preprint arXiv:1909.01095*.

те придобиват през годините, в които се обучават и работят с пациенти. В наши дни технологията е значително напреднала и могат да се съхраняват огромни масиви от данни, които да са под формата на медицински знания и опит. Колкото повече опит и данни (анализ на информация), с които ИИ разполага, толкова повече възможността е по-голяма да се вземат по-добри решения, основани на знания от медицината. Данните могат да бъдат извлечени от основана на доказателства медицина, като например учебници, докато опитът се придобива от резултати от лечението на пациенти, включително досиета на пациенти, резултати от лаборатории на различни пациенти и т.н. По този начин ИИ придобива много повече опит за значително по-кратък период от време, отколкото човешките субекти могат да придобият през целия си живот. Следователно ИИ трябва да бъде по-точен и много по-бърз, отколкото едно средностатистическо медицинско лице, като това не е единствената полза за здравеопазването на Европа при инвестиране в ИИ.

Машините и софтуерите с изкуствен интелект имитират човешкия мозък, тоест обработват данни подобно на обработването на данни от човешкия мозък. Изкуственият интелект е важен за здравеопазването в ЕС, защото чрез инвестиране в него ще се намали тежестта върху лекарите и въобще изцяло върху здравната система. За разлика от човека ИИ е с денонощна работоспособност, не му трябва почивка, сън, отпуски, заплата, не се разболява и т.н. В повечето случаи ИИ се представя по-добре от човек, като например при откриването на различни видове ракови заболявания. Методисткият изследователски институт в Хюстън разработва програма, която има за цел да улесни по-ранната диагноза за предразположеност на жените към развитието на рак на гърдата. Тази софтуерна програма анализира мамограми и превежда данните за пациента в диагностична информация 30 пъти по-бързо от един медицински лекар и това се случва с близо 99 процента точност. Голяма компания на име АйБиЕм (IBM) разполага със суперкомпютър, наречен „Уотсън“ (Watson), който може да сканира генетични данни от тумори на пациенти с рак на мозъка, като времето за това е намалено до минути, а по принцип са необходими цели седмици или месеци. Тези иновации за откриване на рак могат да са от голяма полза на ЕС, защото проблемът с борбата с рака в ЕС е много съществен.

В началото на 2021 година Европейският съюз изготви „Европейски план за борба с рака“, с който се цели да се намали броят на болелите от коварната болест, например чрез по-ранното диагностициране, висококачествени грижи за пациентите и т.н. През 2020 г. в Европейския съюз 2,7 млн. души са били диагностицирани с раково заболяване, а други 1,3 млн. души са починали в резултат на болестта, включително

но над 2000 млади хора, като това е една много черна статистика за ЕС. Ако не се предприемат решителни действия сега, се очаква случаите на ракови заболявания да нараснат с 24% до 2035 г., като по този начин заболяването ще стане водещата причина за смърт в ЕС.⁵

Съществуват и много групи иновации и разработки, които могат да се грижат за пациенти и управляването на техните заболявания. Например големи компании като Медтроник (Medtronic) и Джонсън и Джонсън (Johnson & Johnson) са сключили партньорства с АйБиЕм през април 2015 г. със съответните цели за използване ИИ за управление на диабета. Ново Нордиск (Novo Nordisk), датска фармацевтична компания, която е лидер в производството на лекарства за диабетици⁶, също са сключили партньорство с АйБиЕм за стартиране на цифрова платформа, която да подпомага управлението на диабета чрез наблюдение и анализ на данни относно нивата на кръвната захар на пациентите, приема на храна и употребата на лекарства. А всичко това става в реално време, което позволява на диабетиците и техните лекари да реагират по-бързо при значително покачване или спадане на количеството кръвна захар. Стратегията на ЕС, свързана със здравеопазването за следващите 7 години, наречена EU4Health, има редица цели, като една от тях е модернизацията и дигитализацията на здравната система в ЕС. С тази стратегия и с помощта на ИИ, ЕС може да постигне високи резултати в сферата на здравеопазването.

През сегашната пандемия от Covid-19 разбрахме, че един от основните проблеми на здравната система е недостигът на лекари, както в България, така и в целия ЕС. Здравната система е претоварена заради многото болели от вируса. Положителното е, че през последните години броят на практикуващите лекари в ЕС се е увеличил с около 10% и общият им брой е около 1,7 милиона, но това съвсем не е достатъчно. А и броят на лекарите в отделните държави не е равномерен, защото множество лекари от по-бедни страни отиват да работят в богати страни като Германия. Същевременно, в страни като Италия и България повече от половината лекари са на над 55-годишна възраст.⁷ ИИ има възможността да реши тези проблеми, като подпомогне значително работната сила и намали тежестта върху здравната система в ЕС. Много е важно да се уточни, обаче, че изкуственият интелект не е предназначен да замени лекарите, а напротив. Той е предназначен да помага на лекарите, а не да ги заменя и също така да увеличи скоростта и точността в извършването на медицинските им действия.

⁵ Европейски план за борба с рака

⁶ Уикипедия

⁷ Eurostat 2021: Healthcare personnel statistics - physicians

Един от най-важните аргументи, е че при инвестиране в ИИ в Европа има голяма вероятност да се намали смъртността. Пример за това е автоматичното откриване или предвиждане на усложнения и заболявания като различни костни фрактури, остеопороза, усложнения със сърдечно-съдовата система, черен дроб, бели дробове, бъбреци и др. Също така може да се намали смъртността, като открие усложнения в мозъка на човек, които могат да причинят инсулт, или чрез ранно откриване и предвиждане на сърдечна недостатъчност. ИИ използва специфични алгоритми и така идентифицира субекти с повишен риск да се разболеят от хронични или наследствени заболявания. Най-вече ИИ, използвайки достъп до електронни медицински досиета (EMR) на пациентите, има по-добра прогнозна стойност и следователно това ще доведе само до положителни резултати и намаляване на смъртността. Електронните медицински досиета са основни инструменти за персонализирана медицина и за ранно откриване и целенасочена превенция, отново с цел повишаване на тяхната клинична стойност и намаляване на разходите за здраве. За да се ускори процесът с въвеждането на EMR, лабораториите и клиниките трябва да си сътрудничат и така ще се постигнат високи резултати.

В хирургията компютърните науки вече са навлезли в операционната зала под различни форми, но повечето от тях не се свързват с изкуствения интелект, там той все още не е внедрен изцяло. Изкуственият интелект може да се приложи в операционната зала под множество форми, като например може да бъде подкрепа за анестезия, също подобрявайки работния процес в операционната зала за повече ефективно управление на времето и подобряване на безопасността за пациента, както и да осъществява мониторинг на хирургическите инструменти. Роботи могат да се използват в хирургията като асистент-хирурзи или дори да извършват самостоятелно операция. Така чрез инвестиране и внедряване на ИИ в хирургията се очаква подобряване на прецизността, повишаване на безопасността и скоростта на извършване на операция, позволяването на автономни функции и т.н. Съществуват много погрешни разбирания у хората, например че машина ще отговаря за човешкия живот или че е много опасно и една повреда може да доведе до смърт. Но реалността е такава, че ИИ е включен под много форми в нашето ежедневие и всеки ден той отговаря за безброй човешки животи. Пример за това е авиацията, където най-новите самолети преминават огромни разстояния на автопилот със стотици пътници на борда, те се нуждаят от човешки контрол само от 3 до 7 минути на полет.

Изкуственият интелект ще развие медицината чрез компютърните приложения и системи, които ще помогнат на лекарите да разпознават по-добре пациентите, които се нуждаят от повече меди-

цинско внимание. Тези приложения ще събират и анализират данни за пациентите и ще ги предоставят на лекарите заедно с поглед върху медицинските нужди на пациента. Проучване, което е проведено през 2016 г., установи, че лекарите прекарват 27% от работния си ден лице в лице с пациентите си и прекарват 49,2% от работния си ден в разглеждане на електронни болнични досиета и групи видове документи, както и друга работа на бюро. Увеличеното използване на ИИ в здравеопазването ще намали времето, в което лекарите седят пред компютъра и така ще се освободи повече време за грижа за пациента, също така се увеличава производителността, прецизността и ефикасността.⁸

Важно е да се спомене, обаче, че ИИ не предоставя само предимства, а има и недостатъци, има както много голям брой привърженици, така и много скептици. Много практикуващи лекари са загрижени да не загубят работата си, като бъдат заменени от машини при инвестирането в ИИ. По принцип ИИ не трябва да е предназначен за това. Машините, софтуерите, приложенията с изкуствен интелект имитират човешкото поведение, но някои човешки черти и качества като критичното мислене, някои междуличностни и комуникационни умения, емоционалната интелигентност и креативност не могат да бъдат усъвършенствани от машините. Затова ИИ не може да замени лекарите, защото тези качества са важни за връзката между лекар и пациент, но може да подобри медицината и здравеопазването, като се използва правилно от лекарите. Затова е много важно медицинските лица да бъдат добре обучени относно концепциите и приложимостта на ИИ и как да функционират ефективно в работно пространство заедно с машини. Това е важно, за да има по-добра производителност и ефикасност. Трябва да бъдат добре обучени, защото светът на медицината върви в посока към света на новите технологии.

Изкуственият интелект като част от технологичната сфера се развива значително бързо. Той ще има положително отражение върху живота ни, като подобри здравеопазването, например с по-точно диагностикациране и здравна превенция. За да се възползва от предимствата на ИИ и в отговор на предизвикателствата, които той поставя, ЕС се нуждае от еднородни в определянето на собствен подход, основан на европейските ценности, чрез който да се насърчи разработването и внедряването на ИИ.⁹

Всяка машина, софтуер, приложение, изобщо всякакъв вид технология в медицината, която поддържа изкуствен интелект, се регулира.

⁸ Sinsky C., Colligan L., Li L., Prgomet M., Reynolds S., Goeders L., et al. Allocation of physician time in ambulatory practice: A time and motion study in 4 specialities. *Ann Intern Med.* 2016;165:753-60

⁹ Бяла книга за изкуствения интелект - Европа в търсене на високи постижения и атмосфера на доверие

Различните изделия и технологии от ежедневието ни, които поддържат ИИ, също са силно регулирани. Това е много важно действие, особено в сферата на медицината и здравеопазването, защото трябва да се гарантира за безопасността, ефикасността и точността на приложенията и машините. Трябва да се гарантира, че може да се разчита на тези изделия с ИИ, защото от това ще зависи животът на европейския гражданин. В Европейския съюз гаген софтуер за изкуствен интелект, правилно класифициран като медицинско изделие, задължително трябва да спазва правилата за безопасност, ефикасност, производителност и т.н.

Технологичната сфера, в която попада изкуственият интелект, се развива с невероятно високи темпове. След разглеждането на редица дефиниции, след изследването и разглеждането на многото плюсове и малкото недостатъци, с които ИИ разполага, може да се каже със сигурност, че ИИ е бъдещето на медицината в ЕС и огромен инструмент за нейното развитие. След изследването може спокойно да се каже, че чрез гласуването на доверие в ИИ ще се подобри медицината и здравеопазването и ще се намали тежестта върху здравната система в рамките на Европейския съюз. Също така е важно да се премахнат прегразсъгъците, страховете и грешните мисли и твърдения относно тази технология и да се разбере как тя може да бъде полезна и как може да се справим с недостатъците. Най-голямото съществуващо опасение е, че ИИ ще стане толкова сложен, че ще надмине възможностите на човешкия мозък и в крайна сметка ще поеме контрола над живота ни. Това няма как да стане, ако технологията се използва правилно. ИИ ще предостави подобрена грижа за пациентите, чрез по-ранно откриване на различни заболявания и подобрена диагностика, подобрен работен процес на лекарите, като по този начин ще се намалят медицинските грешки и разходите. Всичко това е с цел да се намали смъртността и да се подобри качеството на живот в Европа. Внедряването на ИИ в медицината не е с цел да премахне ролята на лекарите, основната цел е да се постигне баланс между човека и тази технология, за да се постигнат велики резултати в името на развитието на медицината.

Използвана литература:

1. Стратегия на Европейската комисия - Високи постижения и доверие в изкуствения интелект - https://ec.europa.eu/info/strategy/priorities-2019-2024/europe-fit-digital-age/excellence-trust-artificial-intelligence_bg
2. Бяла книга за изкуствения интелект - Европа в търсене на високи постижения и атмосфера на доверие - https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/commission-white-paper-artificial-intelligence-feb2020_bg.pdf

3. Доклад относно последиците от изкуствения интелект, интернета на нещата и роботиката за безопасността и отговорността - <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/BG/TXT/?qid=1593079180383&uri=CELEX%3A52020DC0064>
4. EU4Health 2021-2027 - визия за по-здравословен Европейски съюз - https://ec.europa.eu/health/funding/eu4health_en
5. He, J., Baxter, S. L., Xu, J., Xu, J., Zhou, X., & Zhang, K. (2019). The practical implementation of artificial intelligence technologies in medicine. *Nature medicine*, 25(1), 30-36.
6. Tsang, L., Kracov, D. A., Mulryne, J., Strom, L., Perkins, N., Dickinson, R., ... & Jones, B. (2017). The impact of artificial intelligence on medical innovation in the European Union and United States. *Intellectual Property & Technology Law Journal*, 29(8), 3-11.
7. Schuett, J. (2019). A legal definition of AI. *arXiv preprint arXiv:1909.01095*.
8. Mintz, Y., & Brodie, R. (2019). Introduction to artificial intelligence in medicine. *Minimally Invasive Therapy & Allied Technologies*, 28(2), 73-81.
9. Hamet, P., & Tremblay, J. (2017). Artificial intelligence in medicine. *Metabolism*, 69, S36-S40.
10. Amisha, P. M., Pathania, M., & Rathaur, V. K. (2019). Overview of artificial intelligence in medicine. *Journal of family medicine and primary care*, 8(7), 2328.
11. Sinsky C., Colligan L., Li L., Prgomet M., Reynolds S., Goeders L., et al. Allocation of physician time in ambulatory practice: A time and motion study in 4 specialities. *Ann Intern Med*. 2016;165:753-60
12. Hwang, T. J., Kesselheim, A. S., & Vokinger, K. N. (2019). Lifecycle regulation of artificial intelligence and machine learning-based software devices in medicine. *Jama*, 322(23), 2285-2286.

**ЕКОЛОГИЯ,
КЛИМАТ И
ЗДРАВЕ**

Пътят на Европейския съюз към устойчив и екологичен транспорт

Гергана Кутелова

По дефиниция транспортът представлява стопански отрасъл, който извършва превози на товари и пътници на различни разстояния. Предвид своята същност и функция, той е причислен към третичния сектор на икономиката (нарочан още „сектор на услугите“). Според обстановката, в която се развива, транспортът се дели на няколко основни вида – *сухоземен* (железопътен, автомобилен, тръбопроводен), *воден* (морски и речен) и *въздушен транспорт*.

Въпреки че при него няма процес на производство, този стопански отрасъл заема ключово място в икономиката и спомага за нейното развитие. Чрез своята разнообразност транспортът допринася за превъзможването на пространствената отдалеченост между производители и потребители с цел осъществяване на търговия и сдобиване с разнообразни и по-качествени стоки. Допълнителна полза от транспортния сектор е, че той улеснява придвижването, а оттам води до подобряване на стандарта на живот и до развитие на глобализацията.

От гледна точка на Европейския съюз (ЕС) транспортната система е основен елемент от усилията за създаване на интегрирана европейска икономика (Шикова, 2011, стр. 255). В рамките на Съюза, улеснявайки извършването на четирите основни свободи на движение през вътрешните му граници, транспортът доведе до по-голямо сближаване и укрепване на европейската идентичност („Стратегия за устойчива и интелигентна мобилност – подготовка на европейския транспорт на бъдещето“, 2020). По последни данни, транспортният отрасъл заема 5% дял от европейския БВП и осигурява пряка заетост на над 10 милиона работници (Европейска комисия, 2020-В).

Въпреки ползите и важността на транспорта за обществено-икономическия живот, не може да се избегне упоменаването и на негативните последици върху околната среда, които този сектор оказва. Според Евростат (Eurostat, 2020) от общите емисии на парникови газове в ЕС, 25% от тях са отделени от транспорта – признак, че е основен

замърсител и причинява значителни екологични вреди. Освен това той силно допринася и за замърсяването на въздуха, при който се преброяват около 400 000 преждевременни смъртни случая в ЕС всяка година (Magdalinski, Delair, Pellerin-Carlin, 2020). Друг проблем, оказващ влияние на околната среда, е свързан с шумовото замърсяване. При него от екологична гледна точка е характерно, че гумите при някои превозни средства отделят пластмасови микрочастици, които могат да замърсяват водите и накрая да навлязат в хранителната верига („Стратегия за устойчива и интелигентна мобилност – подготвяне на европейския транспорт на бъдещето“, 2020). Замърсяването на водата все още представлява екологичен проблем, в който транспортът е замесен чрез нефтените разливи, както и изхвърлянето на отпадъци и замърсители в моретата.

Предвид част от изброените проблеми с околната среда, в които транспортната дейност влияе негативно, авторът си поставя за отправна точка изследователския въпрос: ***Какъв курс поема Европейският съюз за опазване на околната среда в сферата на транспорта и мобилността?***

Климатичните промени и влошаването на състоянието на околната среда представляват заплаха за съществуването на света. Вземайки под внимание тези належащи проблеми, се разкрива и вторият фактор на изследователския въпрос – Зелената сделка. През 2019 г. Европейската комисия поема ангажимента Европа да стане възлеродно неутрална до 2050 г. (Европейска комисия, 2020 - А). Стременият към първия неутрален по отношение на климата континент изисква приемането на амбициозни политики в много от общественно-икономическите сфери. За да бъдат успешни политиките в съответните области, те трябва да отговарят на поставената главна цел. Затова през следващите десетилетия в транспортния сектор водещият стремеж е намаляване с 90% на свързаните с транспорта емисии на парникови газове до 2050 г. (Европейска комисия, 2020-В). В допълнение, Европейската комисия (ЕК) приема редица предложения, чрез които политиките на ЕС по отношение на климата, енергетиката, транспорта и данъчното облагане да бъдат пригодени към целта за намаляване на нетните емисии на парникови газове най-малко с 55% до 2030 г. в сравнение с равнищата от 1990 г. (Европейска комисия, 2020 - А).

Към по-екосъобразния транспорт се отнася и третият фактор на изследователския въпрос – неговата устойчивост. Пандемията от COVID-19 е подходящ повод, даващ тласък за действие за неговото развитие към екологичност и устойчивост, включително и в политиките на ЕС. Всеизвестен факт е, че в началото на пандемията транспортът е един от най-тежко засегнатите икономически отрасли. Освен наблюдаваните социално-икономически последици, причинени от

ограничителните мерки, се наблюдават и екологични такива. Според Европейския център за превенция и контрол на заболяванията (от 14 септември 2020 г.) 184 000 души са починали вследствие на COVID-19 (Magdalinski, Delair, Pellerin-Carlin, 2020). Във връзка с тази информация, множество проучвания подчертават корелация между смъртността от вируса и високите нива на замърсен въздух (Magdalinski, Delair, Pellerin-Carlin, 2020). В началото на пандемията, през периода на стое-нето по домовете, се забелязва намаляване на възлерогните емисии, замърсяването на въздуха и задръстванията. Но трябва да се обърне внимание на следното уточнение – ако настоящата ситуация е след-ствие от здравна и внезапна криза, това не трябва да е повод за пълно прекратяване на всички дейности. Затова е необходимо транспортът да премине и към устойчивост, за да може в бъдеще обществото да е по-способно да отговаря при възникващи кризи (Magdalinski, Delair, Pellerin-Carlin, 2020).

За да се гарантира постигането на амбициозната трансформация на транспорта към екосъобразност и устойчивост, отговаряща на целите на ЕС, решението на това предизвикателство се състои в съчетаването на научни изследвания и иновации (НИИ) и в провеждането на необходимите политики в областта на транспорта и мобилността. Особено в тази ситуация е, че НИИ и политиките за устойчивата мобилност (в рамките на Съюза) са взаимосвързани, като трудно би могло да се направи разграничение между провеждането на двете дейности.

Предвид настоящите предизвикателства на XXI век с климатичните промени, скоростния напредък на науката и технологиите и глобализиращия се свят, за следващите няколко години стремежите на ЕС могат да се обобщят със следните ключови думи – *зелена, дигитална и жизнеспособна Европа*.

В наши дни цифровизацията предоставя многобройни възможности за модернизирването на икономическите отрасли, включително и в транспорта. Благодарение на нея, самите превозни средства се усъвършенстват, възникват нови бизнес модели и следователно – нововъведенията в услугите за мобилност. Във връзка с подобренията в превозните средства тяхната трансформация се осъществява чрез свързването на нови бордови устройства, кооперативните услуги и повишените нива на автоматизация стават достъпни (Tsakalidis, Gkoumas, Pekar, 2020). Онлайн платформи за превоз на товари, събиране на автомобили, услуги за споделяне на превозни средства (автомобили, велосипеди, електрически скутери), приложения за смартфони с анализи и данни за условия на трафика са само известна част от новите възможности, предлагани от дигитализацията. В този аспект, за появата на свързания и автоматизиран транспорт има прогноза, че

ще осигури преломна точка в мобилността, а за напредъка в изкуствения интелект – значителни промени в мобилността и транспорта (Tsakalidis, Gkoumas, Pekàr, 2020).

Според Tsakalidis, Gkoumas, Pekàr (2020) целта за климатична неутралност в Зелената сделка поражда необходимостта от повече усилия за подкрепа на внедряването на иновативни технологии в транспортния сектор, което ще позволи намаляване на емисиите в него и ще предизвика системни промени, подпомагайки прехода към устойчива транспортна система. В допълнение от тримата експерти, насочените изследвания и иновации улесняват регулаторните политики и технологичен напредък към справяне със социално-икономически и екологични предизвикателства в Европа.

Европейският съюз в рамките на своята компетенция се опитва да насърчава и подпомага развитието на изследванията и иновациите чрез съответните си програми, финансиране и стратегии. Няколко примера за подкрепата на Съюза в науката за усъвършенстването на транспорта са: *Стратегическа програма за транспортни изследвания и иновации (STRIA)*, заедно със *Система за наблюдение и информация за изследвания и иновации в транспорта (TRIMIS)*. STRIA определи приоритетни области с конкретни действия за бъдещето на изследванията и иновациите, очертани в седем пътни карти:

- (1) Свързан и автоматизиран транспорт,
- (2) Транспортна електрификация,
- (3) Проектиране и производство на превозни средства,
- (4) Алтернативна енергия за транспорт с ниски емисии,
- (5) Мрежа и системи за управление на трафика,
- (6) Интелигентна мобилност и услуги и
- (7) Транспортна инфраструктура (Tsakalidis, Gkoumas, Pekàr, 2020).

TRIMIS подпомага прилагането на транспортните политики на ЕС на ниво държави членки (ДЧ), развитието и наблюдението на Стратегическата програма за транспортни изследвания и иновации (STRIA) (Европейска комисия, 2021). За най-мащабната досега програма на Съюза в областта на науката се счита „*Хоризонт 2020*“ (*Horizon 2020*). В момента тя продължава да функционира, но фигурира под наименованието „*Хоризонт Европа*“ (*Horizon Europe*), чийто рамков период е 2021 - 2027 г. В него въпросът за развитието на мобилността е засегнат в Стълб II: „*Глобални предизвикателства и конкурентоспособност на промишлеността в Европа*“.

Въз основа на съществуващата литература първата хипотеза, която авторът на това изследване прави, е, че:

XI: Насърчаването на иновациите от страна на ЕС ще спомогне за постигането на заложените цели, свързани с околната среда

Глобализацията, динамичното ежедневие и най-вече съществуващите екологични проблеми налагат развиването на транспортния сектор в световен мащаб – включително и в Европейския съюз. Тук важна роля за усъвършенстването на отрасъла изиграват НИИ, които непрекъснато се променят. В допълнение към целите от Зелената сделка, научните среди полагат усилия за подобряването на транспортната дейност и от социално-икономическа гледна точка. Иновациите по своята същност не се ограничават само до научно-техническите открития, а се отнасят до възникването и извършването на нови, по-оптимални мобилни услуги. Разработването и пускането на пазара на превозни средства с електричество или с алтернативни горива биха могли да спомогнат за намаляването на зависимостта от двигатели с вътрешно горене (ДВГ), следователно те са в полза на декарбонизацията. Очертава се навлизането им да бъде подкрепено от Съюза („Стратегия за устойчива и интелигентна мобилност“, 2020). Развитието на железопътната инфраструктура с високоскоростни влакове ще редуцира използването на въздушния превоз, който продължава да е основен замърсител на въздуха и съдържа високи въглеродни емисии. Счита се, че по-големите дялове на различните видове колективен транспорт, карането на велосипед, вървенето пеша, автоматизираната, свързана и мултимодална мобилност значително ще ограничат замърсяването, претоварването на движението (причинени от транспорта), особено в градовете („Стратегия за устойчива и интелигентна мобилност“, 2020). Друга полза от тях е подобряване на здравето и благосъстоянието на хората. Поради тези причини градовете са в ползрението на прехода към по-голяма мобилна устойчивост. Стратегията за устойчива и интелигентна мобилност от 2020 г. предвижда Европейската комисия да се ангажира още повече с градовете и държавите членки, за да се гарантира, че всички големи и средни градове, в градски възли от мрежата TEN-T, ще въведат свои собствени планове с нови цели (например за нулеви емисии и нулеви смъртни случаи по пътищата) за устойчива градска мобилност до 2030 г. Безпрепятствената мултимодалност, благодарение на цифровата дейност, е от важно значение в градските и крайградските райони.

От друга страна, нарастващият натиск върху системите за превоз на пътници увеличи търсенето на нови, иновативни решения. Например, различни транспортни услуги бяха интегрирани в услуга, достъпна при поискване, при която се следва концепцията „мобилност като услуга“ („Стратегия за устойчива и интелигентна мобилност“, 2020). Междувременно в много градове се осъществява преход към услуги

за споделена и съвместна мобилност, улеснен от появата на посреднически платформи, като така се дава възможност за намаляване на броя на превозните средства във всекидневното пътно движение. Това е само част от цялостната картина, свързана с дейностите на транспортния отрасъл, в полза на неговото развитие и устойчивост.

Относно технологиите, които могат да повлияят на цифровата трансформация, резултатите от направените анализи на Tsakalidis, Gkoumas, Pekar от 2020 г., водят до следните констатации:

- Според тях има няколко мащабни демонстрационни и внедрителни проекта, обръщащи внимание върху изследваните технологии. Такъв е случаят с „Управление на въздушното движение“ в пътна карта „Мрежа и системи за управление на трафика“ (в рамките на съвместното предприятие „Изследване на единното европейско небе“) и „Автономни контролери и сензорни системи за превозни средства“ в пътна карта „Свързан и автоматизиран транспорт“.
- Редица технологии се разглеждат в рамките на инструменталната схема за МСП (малки и средни предприятия). Тази тенденция е особено очевидна в рамките на „Сътруднически логистични екосистеми“ в пътната карта на „Мрежи и системи за управление на трафика“. Това е признак, че темата привлича иноватори, идентифициращи проучвания и пазарни пропуски, които трябва да бъдат преодоленни.

Главните технологични въпроси подкрепят дигитализацията на различни съставни части от транспортния сектор с потенциално влияние върху икономиката, околната среда и качеството на живота. Идентифицираните технологии обхващат широк спектър от фази на развитие и включват и двете по-иновативни технологии, проучени към техния пазарен потенциал, мащабна демонстрация и валидиране на зрели технологии. Очаква се, че когато са налични повече технологии, ще са необходими зрели, демонстрационни и валидиращи проекти. През следващите десетилетия се прогнозира, че транспортната дейност в Европа ще продължи да нараства, като влиянието на такава революция, например, би могла да достигне от намаляване на ПТП (пътно-транспортни произшествия) до позволяване на ефективни потоци на трафика и намаляване на емисиите от автомобилния транспорт.

Както беше упоменато, НИИ и политиките за устойчивата мобилност са взаимосвързани и се срещат затруднения при опитите за разграничение между провеждането на двете дейности. Например, по отношение на морските превози на къси разстояния се забелязва, че европейските екологични разпоредби и разпоредбите на Международната морска организация оказват положително влияние. Те са свързани с приемането на зелени технологични и процесни иновации сред евро-

нейските компании, извършващи такива превози. Участвайки в зелени иновационни дейности, тези фирми могат да подобрят своите екологични и икономически резултати, защото зелените иновации водят до повишаване на производителността, намаляване на емисиите, консумацията на енергия и разходите за третиране на отпадъци и повишена рентабилност (Raza, 2020).

Въз основа на гореизложените данни се потвърждава хипотезата, че насърчаването на иновациите от страна на ЕС ще спомогне за постигането на заложените цели, свързани с околната среда.

За да се постигне устойчива мобилност в съответствие с приоритетите на ЕС (свързани с околната среда), освен дейностите с научните изследвания и иновации, е съществена и ролята на политиките в сферата на транспорта.

Концепцията за устойчивата мобилност, обвързана и с устойчивия транспорт, е популярна още през 90-те години на XX век. Тя гласи следното: *„Да гарантираме, че нашите транспортни системи отговарят на икономическите, социалните и екологичните нужди на обществото, като същевременно свеждат до минимум тяхното нежелано въздействие върху икономиката, обществото и околната среда“* (Commission of the European Communities: Brussels, Belgium, 1992). Въпреки че екологичните аспекти са от първостепенно значение, се оказва, че въпросът с устойчивата мобилност включва и социално-икономически измерения, които също трябва да бъдат взети под внимание (Gallo, Marinelli, 2020). Тук начинът на провеждане на политики засилва своето значение и затова може да се твърди, че от него също зависи постигането на реални резултати в сферата на транспорта/мобилността. Затова втората хипотеза, която ще се провери, е формулирана така:

X2: Постигането на устойчива мобилност зависи от начина на провеждане на съответните (транспортни) политики

Преди да се пристъпи към проверката на хипотезата, трябва да се вземе под внимание, че екологичните проблеми (свързани и с транспорта/мобилността) и интересът към околната среда присъстват в политиките на ЕС. Според начина, по който е формулиран изследователският въпрос, следва, че и в тази част от доклада политическата дейност на Съюза в транспорта ще бъде представена по-глобално. Фокусът при **начина** на провеждане на политики е основно върху целите на ЕС, които често са утвърждавани и правно. Това е така, защото при наличие на юридическа основа, тяхната легитимност се засилва и води до по-ефективна политическа дейност. От политическа и юридическа гледна точка, следната препратка най-точно описва важността на предното твърдение: *„В хода на отварянето на транспортните пазари става дума същевременно и за създаването на условия за лоялна*

конкуренция както за отделните видове транспорт, така и връзките между тях. Ето защо хармонизацията придобива все по-голямо значение и понастоящем обхваща правните, нормативни и административни разпоредби на държавите членки, както и техническите, социалните и данъчните рамкови условия, в които се предоставят съответните транспортни услуги“ (Европейски парламент, 2021-Б). В тази връзка и в правен аспект се повтаря мотивът, че развитието на транспортния сектор освен екологични, съдържа и социално-икономически въпроси. Доказателство за това се намира в самите правни разпоредби на ЕС за транспорта през годините. Европейската комисия е инициатор на законодателната дейност на Съюза, а конкретно в областта на транспорта/мобилността има изготвени и Бели и Зелени книги, отчети, доклади и стратегии. От друга страна, за Европейския парламент (ЕП) освен предоставянето на активна подкрепа за проведената либерализация на транспортните пазари и модела на „устойчива мобилност“, той постоянно подчертава необходимостта този процес да бъде съпроводен от широка хармонизация на социалната, данъчната и техническата среда, както и на стандартите за безопасност (Европейски парламент, 2021-Б). По отношение на транспортната политика, многобройните резолюции, приемани през годините от ЕП, са насочени към цялостното решение на въпроса за екологичен, иновативен, социално-икономически справедлив, устойчив транспорт.

По отношение на областите на действие на Европейския съюз, съществуват три вида компетенции: *изключителна, споделена и допълваща*. Транспортът попада в споделената компетенция, за която е характерно, че в дадена сфера Съюзът и страните членки могат да изготвят законодателство. Предвид мащаба на амбициозните екологични цели, заложи в Зелената сделка, за тяхното оптимално изпълнение още повече се увеличава необходимостта от съвместни усилия между вземащите решения на европейско, национално равнище и участието на частния транспортен сектор.

Един от аспектите при провеждането на политики са регулациите, които по своята същност внасят необходимия ред. В транспортния сектор, например, при който значението на строгия (екологичен) регулаторен натиск върху приемането на зелени иновации дава резултати, се открива при морските превози на къси разстояния (Raza, 2020).

Данните за проучването са получени от мениджъри, работещи в европейски компании за морски превози на къси разстояния, които са в течение как зелените иновации и добре проектираните регулации оказват влияние върху икономическите и екологичните резултати на техните фирми. Според Raza (2020) преобладаващото мнозинство от респондентите заемат длъжност поне на ръководно ниво, което гарантира надеждността на извлечените изводи от анализа. След провеж-

гането на необходимите процедури по обработка на данните и разработване на модел на структурно уравнение, констатациите на експерта са следните:

- Ефектът от регулаторния натиск е положителен и значителен за зелените технологични и зелените иновационни процеси във фирми за морски превози на къси разстояния в Европа.
- Приемането на зелени технологични иновации е в полза за икономическите и екологичните показатели на европейските компании за морски превози на къси разстояния, въпреки че подобни иновации са повлияни от институционален натиск.
- За разлика от зелените технологични иновации, иновациите на зелените процеси имат ограничено въздействие върху екологичните и икономическите резултати на европейските фирми за морски превози на къси разстояния.

В случай на несъответствие с разпоредбите и последвалите наказания, това застрашава репутацията на фирмата. При наличие на тези резултати произтича още един извод. Той е следният: европейските морски компании на къси разстояния, за да запазят социалната си легитимност, репутация, за избягване на санкциите, както и за подобряване на тяхната екологична и икономическа производителност, са подтиквани да се подчиняват на външния институционален натиск (Raza, 2020). Като се вземе под внимание примерът с морските превози на къси разстояния и констатациите към него, въпреки че са само един малък аспект от цялата транспортна дейност, той е ярък доказателство за аргументация на втората хипотеза.

От Втората световна война насам, при пандемията от COVID-19 Европа не е преживявала досега такава криза, която по този начин да засегне икономиката и живота на нейните граждани (Magdalinski, Delair, Pellerin-Carlin, 2020). Освен че вирусът взе множество човешки жертви и настъпи крах в икономиката (като най-тежки бяха последствията при секторите на транспорта и туризма), се наблюдават промени в поведението на хората и в ежедневните им навици, свързани с придвижването. Тези тенденции дават повод за преоценяване на начина на придвижване и отправна точка за насърчаване на промяната към по-чиста и устойчива мобилност. Следователно, за да се преодолее тази здравна, социално-икономическа стагнация в Европа и тя да се възвърне по-силна отпреди, се изискват сериозни по своите мащаби политики, които да спомогнат в тази насока. Политическото предизвикателство става двойно (Magdalinski, Delair, Pellerin-Carlin, 2020):

- да се оцени какви са текущите негативни промени за екологичния преход и да се въведат мерки за възстановяване на тенденциите отпреди кризата;

- да се прецени кои промени са позитивни за прехода и да се въведат мерки, които да позволяват продължението на тези тенденции.

В научния труд на Magdalinski, Delair, Pellerin-Carlin (2020) се съдържа идеята за изпращане на ясни сигнали на предприятията за съкращаване на определени инвестиции (за транспортния сектор, несъответстващи със Зеления пакт) и пренасочването им към такива, водещи до успеха на Европейския зелен пакт. За да се осъществи тази позитивна възможност за преход към по-екологичен транспортен сектор, тримата специалисти са посочили три основни политически инструмента: *европейските и национални планове за възстановяване; държавните помощи и европейската регламентация.*

Финансирането за възстановяване на икономиките на държавите членки от пандемията само по себе си не е достатъчно средство, за да могат да се изградят като по-ефективни икономики след тази рецесия. По този повод, за да се осъществят реални икономически промени, съобразени с екологичен преход, координирането на финансите чрез съответните политически инструменти е наложително. Относно транспорта, препоръките на Magdalinski, Delair, Pellerin-Carlin (2020) около фондовете за възстановяване могат да се обобщят по следния начин:

- да са предназначени за чиста (транспортна) инфраструктура и насочени за превръщането на транспортната система към устойчивост при бъдещи кризи;
- да се насърчават поведенческите промени, свързани с трансформацията на мобилността;
- за социална и екологична справедливост част от средствата за възстановяване да бъдат заделени за обществения транспорт (който е сериозно засегнат от пандемията и има съществени ползи за декарбонизацията);
- инвестиции и подобрения в железопътния транспорт поради важната му роля за декарбонизацията в транспорта;
- държавите членки да разпределят средствата за възстановяване на местните власти, защото много от инвестиционните решения се вземат на регионално ниво.

Като се вземат под внимание фактите, че през 2019 г. се приема Европейският зелен пакт, пандемията от коронавирус се счита за подходящ момент към екологичен преход, се отправя препоръката държавните помощи да са в съответствие с целите в Зеления пакт, успоредно с икономическото възстановяване от кризата. В тази насока Комисията би трябвало (Magdalinski, Delair, Pellerin-Carlin, 2020):

- да оцени съответствието на мерките за гържавна помощ с Европейския зелен пакт, най-вече в европейски закон за климата, включително и зачитането на правното задължение, залегнало в европейските договори (чл. 11 от ДФЕС);
- да предложи ясен списък за изключване на дейности, които по принцип не могат да бъдат подкрепени от публична помощ поради влиянието им върху околната среда или тяхната зависимост от изкопаеми горива;
- да изискват всяка голяма компания (с повече от 250 служители), за да се възползва от такава гържавна помощ, да представи в рамките на 12 месеца своята стратегия за принос към целите на ЕС относно климата, включително постигане на климатична неутралност до 2050 г. Тази стратегия трябва да включва ясни цели и показатели на ниво компании и ключови индикатори за изпълнение. ЕС трябва също да гарантира, че гържавите членки санкционират коректно всяко предприятие, която не представя или не прилага тази стратегия.

Друга амбициозна политическа мярка, имаща отношение към транспортната система на ЕС, е приета на 9 декември 2020 г. С нея се полагат основите за екологосъобразна мобилност, цифрова трансформация и за повишаване на стабилността на транспортната система при бъдещи кризи. Това е *„Стратегия за устойчива и интелигентна мобилност“*, която ще направлява работата на Съюза през следващите четири години. Включва пакет от 10 водещи области и 82 инициативи за постигането на целите, които са разделени на три основни времеви етапа: 2030, 2035 и 2050 г. Текстът на тази стратегия ясно показва, че ЕС е взел поука от пандемията от COVID-19. Отново се потвърждава стремежът Европа освен да възстанови икономиката си, да се възвърне по-силна отпреди и да бъде по-конкурентоспособна в световен мащаб. От социално-икономически аспект трябва да се обърне внимание на уточнението, че мобилността следва да е достъпна (и във финансово отношение) за всички; селските и отдалечените региони да останат свързани; секторът да предлага добри социални условия и да осигурява привлекателни работни места (Европейска комисия, 2021-Б).

Във връзка с опазването на околната среда и борбата с климатичните промени при железопътния транспорт се отбелязва намаляване емисиите на въглероден диоксид (CO₂) почти непрекъснато от 1990 г. и същевременно увеличаване на транспортните обеми (Haunold, 2020). Данни от 2016 г. посочват, че този вид транспорт заема едва 0,5% от въглеродните емисии в сравнение с всички видове транспорт на територията на ЕС и приблизително 2% от потреблението на транспортна енергия (Haunold, 2020). Това се обяснява и с факта, че железопътният транспорт е до голяма степен електрифициран.

Докаато железопътният транспорт отделя малко емисии на CO₂ и консумира по-малко енергия за разлика от други видове транспорт, неговият товарен обем действително намаля в Европейския съюз, защото достигна своя пик през 2011 г. на 19%, а обемът на пътниците се е увеличил леко – от 7,0% на 7,6% между 2007 г. и 2016 г. (Haunold, 2020). Тези обстоятелства дават тласък Европейската комисия да предложи 2021 г. за *Европейска година на железопътния транспорт (European Year of Rail)*. Посредством тази инициатива, Комисията има стремежа да подчертае ползите от железопътния транспорт като устойчиво, интелигентно и безопасно превозно средство. Въпреки че и той е силно засегнат от кризата с коронавируса, влаковете доказват, че могат да осигурят в извънредни ситуации бърз превоз на основни стоки като храни, лекарства и гориво (Европейски парламент, 2021-А). В допълнение, *Европейската година на железопътния транспорт* е предназначена да насърчи неговото използване от гражданите и от бизнеса, които са свързани в целия Европейски съюз чрез трансевропейската транспортна мрежа (TEN-T). Всичко изброено дотук паралелно спомага и за целта на Зеления пакт ЕС да стане неутрален по отношение на климата до 2050 г. За да се осъществи всичко това, са предвидени различни дейности, които поставят през 2021 година железопътния транспорт като приоритетен. Оттук става ясно, че годината не е случайна от политически аспект за ЕС. Обяснява се със събитието, че 2021 г. е първата пълна година на прилагане на правилата от *четвъртия законодателен пакет* (на ЕС) за *железопътния транспорт*. Пакетът има за цел да създаде напълно интегрирана система на железопътен транспорт в Европа, да премахне пречките от институционален, правен и технически характер и да подкрепи икономическия растеж (Европейски парламент, 2021-А). Във връзка с ЖП транспорта в ЕС се изразява и друго проявление при провеждането на политики. Освен налагането на регулации, които трябва да се спазват от всички участници в транспорта (както е примерът с компаниите за морски превози на къси разстояния), се наблюдава и поощрение като политическо средство при тяхното провеждане.

Като се има предвид гореизложеното, може да се стигне до заключението, че втората авторова хипотеза, че постигането на устойчива мобилност зависи от начина на провеждане на съответните транспортни политики се потвърждава и е основателна за подобряването на мобилността в рамките на ЕС.

В заключение може да се направи изводът, че предвид същността, функциите и значението на транспорта той се оказва жизнена част от нашето ежедневие и от дела на икономиката, включително за работата на Европейския съюз. Въпреки малкия дял, който заема отрасълът в европейския брутен вътрешен продукт (БВП: 5%), ако на-

пълно отсъстваше, нямаше да се осъществява евроинтеграцията, която е позната днес във всичките ѝ проявления – от социална политика, икономика до културната сфера и бита.

Належащите екологични проблеми, които са заплаха за живота на цялата планета, предопределят главния настоящ курс на Съюза във всичките ѝ политики (в т.ч. за мобилността) за опазване на околната среда. Въпросът с устойчивостта на транспортния сектор също е обвързан с екологията.

В настоящия доклад се направи опит за очертаване в основни линии посоката на Европейския съюз в областта на транспорта и мобилността, като не гарантира за пълна изчерпателност по изследователския въпрос. Още във формулировката му се постави ограничение върху аспекта **опазване на околната среда**. Въпреки тази стъпка, в изложението на доклада се забелязва взаимовръзка за усъвършенстването на транспорта/мобилността между няколко сфери, отговарящи на екологията: борба с климатичните промени, модернизация (чрез НИИ, цифрова трансформация), устойчивост и провеждането на необходимите политики, за да се осъществи всичко това. С помощта на наличната академична литература, официални документи на ЕС и актуална информация по темата авторът се опита да отговори на поставения в доклада изследователски въпрос, както и да потвърди двете формулирани хипотези чрез посочването на примери с цел тяхното доказване.

След подробно проучване и анализ на съществуващата академична литература се оказва, че двете авторски хипотези се потвърждават. Съществува корелация между насърчаване от страна на ЕС за НИИ и ролята им в транспортната политика за опазване на околната среда. Главно от тези две дейности зависи транспортът да се изгради като устойчив, интелигентен и стабилен (в т.ч. е включен и въпросът за опазването на околната среда). Оттук още веднъж се потвърждава, че в транспортния сектор и мобилността също се забелязват трите ключови думи, определящи приоритетите на Съюза през следващите години във всичките ѝ области на действие – *зелена, дигитална и жизнеспособна Европа*.

От гледна точка на изследванията и иновациите Европейският съюз се е доказал като лидер в демонстрирането как в условия на политическа сигурност около действията в областта на климата може да стимулира иновацията и инвестирането (Magdalinski, Delair, Pellerin-Carlin, 2020). Този факт би могъл да спомогне за още по-голямо развитие в НИИ, за да се реализира действително в бъдеще устойчив и модернизиран транспорт.

От друга страна, в авторското изследване е включен мотивът как в период на криза (в случая пандемията от COVID-19) се отдават нови

възможности за преосмисляне на начина на придвижване и за осъществяване на реални позитивни промени в транспортния сектор, съобразно стремежите от т.нар. Европейски зелен пакт. Тези промени въпреки че включват основно устойчивост (при бъдещи кризи и в т.ч. екологосъобразност), е важно да се задържи фокусът и върху социално-икономическата страна на такъв сериозен преход на транспорта. Тук се има предвид мобилността да бъде безопасна, да предлага разнообразни транспортни услуги, да е удобна за потребителите и най-вече да е достъпна за всички. Към изброеното дотук е важно да се припомни наличието на свързаност със селските и отдалечените райони, отрасълът да предлага добри социални условия и да осигурява привлекателни работни места на хората.

Постигането на всички поставени цели (които по същността си са амбициозни) изисква съвместни усилия от всички заинтересовани страни, вземащи участие в транспортния отрасъл. Това е от важно значение за благополучието на планетата (изразяващо се в уважение и опазване на околната среда), за прогреса в транспортния сектор в обществено-икономическо и техническо измерение, за човешкото здраве и безопасността в транспортната дейност. Всичко, свързано с курса на Европейския съюз за опазване на околната среда в сферата на транспорта и мобилността, не е самоцел. В действителност, то е непрекъснат процес, насочен към усъвършенстване на постигнатото и в търсене на нови иновации за осигуряване на устойчивост.

Използвана литература

1. Европейска комисия (2020) - А). Европейски зелен пакт. Стремеж да бъдем първия неутрален по отношение на климата континент [https://ec.europa.eu/info/strategy/priorities-2019-2024/european-green-deal_bg#--3]. Официален уебсайт на Европейския съюз
2. Европейска комисия (2020) - Б). Коренна трансформация в областта на транспорта: Комисията представя плана си за екологосъобразна, интелигентна и финансово достъпна мобилност [https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/bg/ip_20_2329]. Официален уебсайт на Европейския съюз
3. Европейска комисия (2020). Стратегия за устойчива и интелигентна мобилност - подготовка на европейския транспорт за бъдещето. [<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/BG/TXT/?uri=CELEX:52020DC0789>]. Официален уебсайт на Европейския съюз
4. Европейска комисия (2020) - В). Транспортът и Зеленият пакт [https://ec.europa.eu/info/strategy/priorities-2019-2024/european-green-deal/transport-and-green-deal_bg]. Официален уебсайт на Европейския съюз
5. Европейска комисия (2020). Хоризонт Европа [https://ec.europa.eu/info/funding-tenders/find-funding/eu-funding-programmes/horizon-europe_bg#EiZFYMnUOBdc6YvwsrYrIA]. Официален уебсайт на Европейския съюз

6. Европейска комисия Horizon 2020 [https://ec.europa.eu/programmes/horizon2020/sites/default/files/H2020_BG_KI0213413BGN.pdf]
7. Европейски парламент (2021) - А). Обща политика в областта на транспорта: преглед [<https://www.europarl.europa.eu/factsheets/bg/sheet/123/%D0%BE%D0%B1%D1%89%D0%B0>]. Официален уебсайт на Европейския съюз
8. Европейски парламент (2021) - Б). 2021 г.: Европейска година на железопътния транспорт. [<https://www.europarl.europa.eu/news/bg/headlines/eu-affairs/20210107ST095106/2021-gh-evropeyska-ghodina-na-zhelezoptniiia-transport>]. Официален уебсайт на Европейския съюз
9. Шикова, И. (2011). Политики на Европейския съюз. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“
10. European Commission. A Community Strategy for ‘Sustainable Mobility’, Green Paper on the Impact of Transport. on the Environment; COM (1992) 46 Final; Commission of the European Communities: Brussels, Belgium, 1992
11. European Commission. Research and Innovation: TRIMIS. [<https://trimis.ec.europa.eu>]. An official website of the European Union
12. Eurostat (2020) Energy, transport and environment statistics - 2020 edition, p. 3 [<https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-statistical-books/-/ks-dk-20-001>]
13. Gallo, M. & Marinelli, M. (2020) Sustainable Mobility: A Review of Possible Actions and Policies
14. Haunold, V. (2020) Decarbonisation: Railways and the European Green Deal. Transport in the European Green Deal, p. 8
15. Magdalinski, E. ; Delair, M. ; Pellerin-Carlin, T. (2020) Agir en temps de COVID-19 pour une mobilité propre. *Institut Jacques Delors*
16. Raza, Z. (2020) Effects of regulation-driven green innovations on short sea shipping's environmental and economic performance
17. Tsakalidis, A.; Gkoumas, K.; Pekár, F. (2020) Digital Transformation Supporting Transport. Decarbonisation: Technological Developments in EU-Funded Research and Innovation

Как ще се отрази Зелената сделка на енергийния сектор в България?

Ива Веселинова

Появата на глобалното затопляне като актуална тема става още през деветнадесети век. Тя е най-противоречивият екологичен проблем, който през последните години става част от едни от главните приоритети в ЕС, както и в международните политически програми (Berlie, 2018). Установено е вече, че климатът се променя динамично – температурите се повишават, екстремните климатични събития стават често явление (силни гъждовни бури и рекордно високи температури). Голяма част от тези промени са пряко свързани с нарастващите нива на въглероден диоксид и други парникови газове в атмосферата, причинени от човешката дейност (ЕРА, 2022). Глобалното изменение на климата има видими ефекти и върху околната среда, екосистемите, икономиката, обществото и човешкото здраве (Global Climate Change, 2022) (Eurostat, 2022). Политическият дебат, насочен към възможните решения за справянето с климатичното предизвикателство, трае вече три десетилетия. Може би най-големият напредък, обаче, беше направен на 1 ноември 2021 г., когато се състоя срещата на върха на световните лидери. Тя постави началото на 26-ата конференция на страните по Рамковата конвенция на ООН по изменение на климата (COP26). В нея участваха над 197 страни, като за по-малко от 13 гена те успяха да постигнат значителен напредък. Сред основните решения, по които се споразумяха страните, са: увеличаване на средствата за развиващите се страни в борбата с изменението на климата, стартиране на глобалния ангажимент за метана, както и финализиране на Правилника за прилагането на Парижкото споразумение. С това пакетът за климата от Глазгоу не се изчерпва, като са предвидени допълнителни усилия в следващите години за постигане на целта от ограничаване на глобалното затопляне до 1,5 градуса по Целзий. Колкото до Европейския съюз (ЕС) и неговата позиция – той призовава големите развити гържави да увеличат своя принос към ангажимента за финансиране

на борбата с изменението на климата; приканва всички страни да предложат амбициозни национално определени приноси (НОП) (Европейски съвет, 2021)

Изследователският въпрос, над който ще се фокусира настоящото изследване е „**Как ще се отрази Зелената сделка на енергийния сектор в България?**“, а задачата на изследването е да се изясни терминологията, да се направи критичен обзор и да се установят най-засегнатите подсектори на енергетиката. Методите на изследване са – вторичен анализ на данни и критичен обзор на научни публикации и доклади, методът на анализа и синтеза.

Темата за *Зелената сделка* бе представена още през декември 2019 година от Европейската комисия, като за главен отговорник в рамките на целия проект е избран Франс Тимерманс. *Зелената сделка* се счита за най-актуалният и амбициозен план за действие на Европейския съюз, целящ да превърне икономиките на държавите членки в екологично устойчиви и конкурентоспособни. Той се състои от многообразни политически и икономически мерки, както и субсидии, насочени към намаляване на замърсяването, като същевременно се подпомагат нови научни изследвания и модерни екологични технологии. Сделката има за цел да постигне три основни цели. **На първо място**, тя трябва да се фокусира върху реализирането на нетни нулеви емисии посредством специфични стратегии, които да подпомогнат ограничаването на емисиите във всички сектори на икономиката, със силен акцент върху енергетиката, която отделя повече от 75% от общия парников газ в ЕС-27 (Belardo, 2021). Целта е да се увеличи делът на възобновяемата енергия в енергийния микс на ЕС. **На второ място**, Зелената сделка предвижда да се намали експлоатацията на ресурси, защото ЕС остава един от лидерите в потреблението на ресурси в света. **На трето място**, сделката има за цел да акцентира върху необходимостта от насърчаване на приобщаващ зелен преход, който да не изостави тези, които биха били оцетени от него (това се осъществява чрез т.нар. Механизъм за справедлив преход)¹. Най-общо казано, Европейският съюз трябва да се превърне в неутрална зона по отношение на климата до 2050 г., да намали драстично замърсяването, да подпомогне отделните предприятия да се превърнат в лидери в областта на чистата енергия и технология, както и да спомогне отделните държави членки да извършат този преход от невъзобновяема към възобновяема енергия, чрез финансиране (Consult Hub, 2020).

Инициативата за създаването на Зелената сделка е стимулирана отчасти от масовите климатични движения, в които се включват милиони граждани по целия свят и е голяма стъпка напред за полити-

¹ Целта и бюджетът на Механизма са изяснени в последната част на доклада.

ката в областта на климата в Европа. Същевременно тя изпраща и силно послание към света за приемане на полезни стъпки в климатичната област (European climate foundation [ECF], 2021). Следователно, тя е изключително значима и актуална поради самото ѝ естество. Основните предизвикателства, които могат да бъдат очертани, са разпределени в няколко направления. **На първо място**, за да има успешен енергиен преход, е нужно ЕС и държавите членки да припежават политически ангажимент и воля. Това обаче е доста трудно за постигане, защото въпреки съобщенията и декларациите, на континента все още могат да се забележат различни скорости на енергиен преход между държавите - членки на ЕС, а съответно и различни резултати. В допълнение, част от страните изпитват известни притеснения и несигурност относно потенциалното нарастване на безработицата, повишаване на разходите за енергия и евентуален спад в жизнения стандарт. (Dennison et al., 2021). **На второ място**, като предизвикателство може да се спомене и финансирането на тази амбициозна програма, защото вероятно ще са необходими много повече от установените суми, включително и от частния сектор. Осигуряването на средствата може да се осъществи само при наличието на рамка от регулации, стимули и подкрепа, които биха подтикнали бизнеса и домакинствата да осъществят големи и малки „зелени“ проекти. Следва да бъдат посочени още **няколко важни фактора**: да има силна политическа и гражданска подкрепа, особено при процеса на вземане на решения; строго конкретизиране на целите и стимулите; разработване на конкретна програма за енергийна ефективност; ангажиране и на трети държави, които да спазват Парижкия договор (Pons, 2020). Този доклад има за цел да разгледа и анализира последствията от *Зелената сделка* върху **България**.

Като държава - членка на Европейския съюз, България се задължава да приложи разпоредбите и мерките на Европейската зелена сделка. В нея са заложени широк спектър от промени като например декарбонизация, устойчива кръгова икономика и енергийна ефективност, които имат преки последици върху икономиката на България. Именно тук може да бъде поставена и първата хипотеза, която е подкрепяна от няколко автори, а по-точно - **подобно приложение на Европейската зелена сделка ще рефлектира пряко върху енергийния сектор в България, предизвиквайки затваряне на възледобива и възлищните електроцентрали, което ще повлияе на заетостта на работна ръка, на износа и вноса на енергийни ресурси и т.н.**² (Portchev, 2021; Egenhofer et al., 2020; Petrova, 2021; Бояджиев, 2021). Втората хипотеза, поддържана от Института по енер-

² По-надолу в доклада е обяснено защо това е проблем и какви последствия ще има за българската икономика.

гиен мениджмънт, е именно – **България няма да успее да внедри разпоредбите на Зелената сделка в енергийния сектор навреме, поради демографските ѝ характеристики, политическата ситуация и липсата на конкретни стратегически цели.** Има редица фактори, които обуславят тези хипотези, но изследването ще се съсредоточи единствено и само върху 2 фактора, защото са най-значими, релевантни и важни – *изискването за преминаване от изкопаеми горива към по-чиста енергия и проблема със заетостта на работна ръка в България, което може да повлияе при промяната на източника на енергия.* Така авторът си поставя ограничения, тъй като е възможно наличието на десетки други фактори, но поради строгата конкретика на темата, те ще са обект на по-нататъшни изследвания. Тъй като България все още не е пристъпила към фактическото реализиране на Европейската зелена сделка, конкретните измерения на последиците от нея не могат да бъдат напълно уточнени и следователно, може да се твърди, че всичко, изложено в настоящото изследване, е продукт на анализа на множество съществуващи прогнози, които също са хипотетични.

Енергийният сектор в България е важна движеща сила на българската икономика. Цялостното благосъстояние на икономиката зависи от ефективните, достъпни и надеждни доставки на енергия. Българският енергиен сектор е малък в сравнение със световните такива, но за сметка на това заема голям дял в индустриалния капацитет на страната, като обхваща производството на електроенергия, както и износа на нефт за Западна Европа. За природен газ страната зависи почти изцяло от внос от един доставчик, което, съчетано с ограниченията на газовата инфраструктура, излага страната на рискове за сигурността на доставките в бъдеще (Център за изследване на демокрацията, 2010) – повече от 75% от газа, внасян от петте държави - членки на ЕС (Република Чехия, Унгария, Словакия, България и Гърция) идва от Русия през Украйна. Въпреки уверенията, дадени пред ЕС от страна на руските и украинските политици, че конфликтът между двете държави няма да засегне Съюза, през 2021 година държави като Гърция и България са сериозно засегнати от намалелите доставки на газ (Европейски парламент, 2021). Когато става въпрос за производството на електричество, България разчита основно на няколко източника – АЕЦ Козлодуй, няколко публични и частни инсталации на лигнит. Тъй като голяма част от тях са силно замърсяващи, те са застрашени и от потенциално затваряне, но към момента такъв вариант би бил невъзможен, защото енергийният сектор все още представлява политически и социално чувствителен въпрос. Това е така, защото вътрешният добив предлага относителна сигурност на работните места, в резултат на което секторът продължава да бъде значим за българските граждани (Egenhofer et al., 2020). Българските

въглищни централи представляват важен фактор и по отношение на държавната енергийна сигурност. Бидейки надеждна базова мощност, както и потенциален балансиращ елемент, тези централи са способни при нужда да задействат така важния механизъм на студения резерв (Бизнес клуб, 2020) – ако потреблението надвиши обичайното количество генерирана енергия, се включват допълнителни мощности или т.нар. студен резерв. В България тази роля изпълняват няколко централи, на които се плаща, за да бъдат в постоянен режим на готовност. В резултат на това те не могат да продават пълния си капацитет от мощности на пазара на електроенергия и печалбата им намалява, но те биват подпомагани от държавата чрез ежегодни финансови субсидии. Такива централи са ТЕЦ „Бобов дол“, ТЕЦ „Марица 3“, ТЕЦ „Варна“ и Топлофикация „Русе“ (Greenpeace Bulgaria, 2020). В случай на загуба на тези предприятия, енергийната ни система ще се лиши от нужната ѝ стабилност, сигурност и гъвкавост (Бизнес клуб, 2020). Българската икономика е една от най-изоставащите сред страните - членки на ЕС, по отношение на прилагането на принципа на кръговата икономика и осъществяване на екоинновативни дейности, което се дължи на нейната висока ресурсоемкост (Petrova, 2021). България е относително бедна на собствени ресурси, с изключение на лигнитните въглища, запасите от които се предполага, че ще стигнат за следващите около 60 години (Portchev, 2021). В допълнение, страната изразходва средно 3,5 пъти повече енергийни ресурси на единица БВП в сравнение със средното потребление на енергия в ЕС. В индустриалния сектор също няма значително подобрение по отношение на енергийната ефективност, като в резултат на всичко изброено до момента, България остава най-въглеродната страна - членка на ЕС (Petrova, 2021). Оттук излиза, че е нужна значителна реформа в енергийния сектор като цяло, затова на Магридската конференция през 2019 година българският премиер застъпва тезата, че за страните с висок дял на въгледобив „преходът към климатична неутралност ще изисква по-високи нива на инвестиции и активни мерки“, като обявява ядрената енергетика за „ключов елемент към нисковъглеродната икономика“, тъй като предоставя енергия на достъпни цени (Portchev, 2021). Дори ядрената енергетика да бъде включена като алтернативен източник на зелена енергия, съществува риск от отказ от финансиране от страна на ЕС, което неизменно ще доведе до бъдещо изваждане от експлоатация на множество стабилни елементи, каквито са ядрените и въглищните централи, и подмяната им с такива, които все още имат непостоянен и променлив характер – ВЕИ. При все това, подобен преход от въглища към ядрена енергетика би бил труден за постигане. Нещо повече, появилата се енергийна криза преди няколко месеца в почти целия свят предизвиква допълнителни опасения относно климатичната неутралност и нейните потенциални последици. Счита се, обаче,

че точно тази криза има много малко общо със Зеления пакт. Напротив, именно енергийната криза показва, че е нужно много по-бързо преминаване от изкопаеми горива към по-чиста енергия. Това твърдение може да бъде подкрепено от факта, че цените на енергията от ВЕИ (възобновяеми енергийни източници) остават ниски и стабилни – за разлика от цените на газа и петрола (Бояджиев, 2021). От друга гледна точка, обаче, непостоянният характер на тези източници на електроенергия ще изисква много по-големи инвестиции в създаване на допълващи или поддържащи мощности, както и го увеличаване на системните разходи в енергетиката (Бизнес клуб, 2020). Все пак насърчаването на този тип „зелено“ производство може да бъде едно от правилните решения по отношение на новото предизвикателство.

Когато става въпрос за фактическото реализиране на зеления преход, трябва да се има предвид и набор от допълнителни действия. Дори още през първите години след края на икономическата криза от 2007-2009 г. става ясно, че българската икономика трябва да задейства съвършено нов процес на търсене на нови модели за развитие, поради изразената нужда от изменение в съществуващата концептуална рамка, като отговорността за подобна промяна пада върху изпълнителната власт (Иванова, 2013). Пред нея стои задачата да се вземат такива мерки, че непазарните практики на либерализирания енергиен пазар да бъдат ограничени до минимум. Такава трансформация няма да бъде извършена само чрез ограничаване на непазарните практики, но и с помощта на устойчиви действия, насочени към туширането на влиянието на европейските политики в областта на климата. Това ще се случи, ако бъдат изпълнени три важни условия: осигуряването на ефективна конкурентоспособност, подобряването на междусистемната свързаност и подходящо и адекватно управление на енергийната система. Следователно, в най-скоро време е нужно да бъде въведен нов системен подход от страна на правителството, включително чрез изграждане на нови базови мощности. По този начин негативните последици от Европейската зелена сделка могат да бъдат смекчени, а бизнесът няма да се наложи да плати пълната цена на европейския енергиен преход (Бизнес клуб, 2020). Трябва да се има предвид, че дори при реално изпълнение на реговните правителствени намеси, умереността в тях е базисно изискване, за да е възможно предотвратяването на евентуална нестабилност в енергийния сектор, както и въздържане от страна на частните инвеститори да навлязат в българския енергиен пазар.

Стратегията на ЕС в областта на енергетиката изисква задълбочен анализ и поради факта, че именно тя може да има огромни последици не само за самите възлищни централи, но и за заетостта в този сектор. Известно е, че зеленият преход „ще бъде много по-лесен

в скандинавските или западноевропейските страни“ (*Нововъведената мярка в скандинавските страни се изразява в преместването на данъчното облагане от труда към изкопаемите горива, което гарантира, че скандинавците имат достатъчно приходи, за да поддържат високи социални разходи и да намалят въздействието на по-високите цени на енергията върху обществото. В резултат на подобни политики северните страни имат по-нисък коефициент на Джини (мярка за неравенство) от средния за ОИСР и се представят добре по индекса на човешкото развитие*), отколкото в гържави - членки на ЕС, като Полша, България и Румъния, където заетостта в някои региони е изцяло зависима от една-единствена, силно замърсяваща индустрия, което би създавало социални и икономически разделения (Roth & Laan, 2020) (Simon, 2020). Именно поради тази причина посочените страни все още използват аргумента за заетостта като довод за забавяне на така нужната трансформация. Това съждение, обаче, е относително несъстоятелно според Alves Dias et al., защото работните места във възлищните централи не представляват сериозен проблем нито на национално, нито на регионално ниво, поради намаляващото производство на възлища в ЕС от 1990 г. насам. Но следва се отчита и фактът, че според съществуващи анализи до 2030 г. затварянето на тези предприятия в целия Европейски съюз ще доведе до загуба на около 160 000 работни места, като голям процент от тях вече се считат за несигурни и неконкурентоспособни поради все по-рядкото използване на възлищни енергийни източници (Claeys et al., 2019). От друга страна, повечето работници в тези индустрии остаряват, а нови успешни програми за преквалификация или алтернативна заетост няма, което значи, че тези бивши миньори може да не заемат никаква квалифицирана работа в бъдеще (LaBelle et al., 2021). Следователно, аргументът, отправен от България, Полша и Румъния, всъщност е състоятелен и значим, противно на мнението на Alves Dias et.al.

Нужно е да се подчертае, че съществува и друг фактор – фокусът на влиянието на Зелената сделка не може да бъде само върху заетостта във възлищните централи, но и върху останалите индустриални сектори. Според Luc Triangle, генерален секретар на IndustriAll, федерация на профсъюзите, почти 11 милиона работни места ще бъдат директно засегнати във всички добивни, енергоемки и автомобилни индустрии, като те няма да изчезнат напълно, но е необходимо да им бъде осигурена бъдеща перспектива за работни места в тези предприятия. Той твърди, че „нашите индустрии искат да направят стъпка към нетни нулеви емисии, но има нужда от финансова подкрепа и реални инвестиции, без които няма да може да се направи скок напред“ (Simon, 2020). Подобен дебат предизвикват и противоречиви практики в търсенето на работна сила. Една от тях, която се оформи в последно време и си струва да бъде спомената, е нарастващото търсене на работници

с високо качество на работа и иновативни умения, които ще служат за обслужването на едно устойчиво, ефективно и конкурентоспособно икономическо развитие. Тоест, така нужният баланс от загуба на работни места и създаването на нови такива ще зависи изцяло от ефикасното прилагане на политиките за заетост, както и на тези, свързани с климатичните промени. По-конкретно – първите трябва да бъдат разширени и пригодени към климатичните промени, а съобразените с климата политики – да се разглеждат и през призмата на заетостта (Loukanova, 2010). Едно е сигурно – България трябва непременно да се възползва от предоставената възможност за развитие на подобна зелена икономика, защото съответната иновация ще предложи много нови работни места. Въпреки това, не е възможно да се направят конкретни изчисления за евентуалния брой новосъздадени работни места и техният принос към заетостта поради оскъдната информация до момента, но с оглед на сегашната ситуация на българския пазар на труда е твърде вероятно част от освободените работници от строителството и промишлеността да могат да се пренасочат към други подобни сфери – изграждане на инфраструктурни обекти, водоснабдяване, преработка на отпадъци и много други дейности с екозначение.

За да бъде реализирана зелената икономика успешно, е необходимо тези промени в заетостта да бъдат осъществени основно посредством подобряване на нейното качество и структури и във връзка с технологичното преустройство. Така транспонирането на подобни мерки, свързани с разширяването на „зелените“ работни места, налага и използването на по-интензивни и методични подходи (както беше споменато по-горе), като е особено важно при прилагането на стимули за преодоляване на трудностите, последните да са съобразени с глобалните, националните и регионалните интереси в икономическото развитие. До момента, обаче, в глобален план не е постигната интегралност в начина, по който човечеството контролира екопроцесите, а това възпрепятства избора и защитаването на „зелената позиция“ на малките икономики. Едновременно с това съществуват полезни примери от практиката на други страни, които могат да бъдат използвани и у нас. Те не са особено трудни за изпълнение, защото България притежава сравнителни предимства като страна, развиваща зелена икономика и съответно е способна да ги оползотвори по подходящ и ефикасен начин, като така спомогне за преодоляване на икономическата криза (Loukanova, 2010). На базата на всичко казано дотук може да се заключи, че **Зелената сделка и мярката за затваряне на възлицините централи, ще предизвика загуба на работни места, както и бъдеща невъзможност от преквалифициране**, което потвърждава първата хипотеза.

Фокусът на следващата част от настоящото изследване ще бъде върху хипотезата, че **България няма да успее да внедри разпоредбите на Зелената сделка в енергийния сектор навреме, поради демографските ѝ характеристики, политическата ситуация и липсата на конкретни стратегически цели?** Дотук направеното изследване не е достатъчно само по себе си да отговори на този въпрос, затова е нужно да бъдат разгледани още няколко предпоставки, които могат да потвърдят или да оборят споменатата хипотеза. Както вече бе упоменато, *Зелената сделка* и нейните цели в областта на енергетиката определено поставят българската енергийна система в трудна ситуация, а изискванията ѝ за ускорен отказ от въглищни централи не предоставя достатъчно време за реструктуриране на българската енергетика, така че да бъдат избегнати сериозни последици за икономиката. От друга страна, българският бизнес няма подходящите средства, с които да повлияе на общата европейска политика в сектора, като това прави ситуацията още по-трудна, поради невъзможността от противопоставяне (Бизнес клуб 2020). Все пак става ясно, че колкото повече се отлага и чака, толкова по-големи ще бъдат последствията за икономиката, финансовия и социалния сектор на България. Според становището на Института за енергиен мениджмънт по проекта на Националния план за възстановяване и устойчивост не бъдат ли възприети и внедрени допълнителни политики и мерки за енергийна ефективност, България ще има сериозни затруднения в постигането на целите за нисковъглероден преход в периода до 2030 г. и дългосрочно (Министерски съвет, Обществени консултации, 2020). Колкото до останалите държави - членки на ЕС, въщност все още не е наличен ясен модел, който да изясни с точност съответствието между тях, а често представата за националните интереси не съвпада с регионалните усилия (Maris & Flouros, 2021).

Макар посочените досега рискове, свързани с отлагането на процеса по изпълнение на целите, заложили в Зелената сделка, да са потенциално застрашаващи икономиката на България, българските управляващи нямат готовност да се обвържат със създаването на ясен план за изпълнение на зелената трансформация в рамките на отредения срок. Настоящият политически дебат в страната не отдава необходимото значение на спешността на проблема и вместо да предлага адекватни решения, ориентирани към бъдещето, се фокусира главно върху въпроси като опасността от висока безработица в енергийния сектор. Тези политически разногласия намират най-голямо отражение особено в района на Стара Загора, където е известно, че се намират въглищна мина и две топлоелектрически централи. Вследствие на това е трудно да се очаква голяма подкрепа за климатичната програма от жителите

на този район, поради пряката им зависимост от потенциалното замъряване на споменатите предприятия (Simeonova & Trifonova, 2021). Българската енергетика от десетилетия е отчасти зависима от политически, партийни и корпоративни интереси. Липсват конкретни стратегически цели и гостатъчна ангажираност с реалните проблеми на икономиката, индустрията и домакинствата, което показва сериозни пропуски в управлението и в някои държавни гужества. Голяма част от европейските директиви се прилагат бавно или частично, като така очакваната пълна либерализация на електроенергийния и особено на газовия пазар, все още тепърва предстои да се осъществи. Нещо повече – всъщност редица национални и транснационални енергийни проекти се отлагат с години, дори и десетилетия. Няма яснота относно намеренията и отчетността за похарчените обществени средства, а степенята на задлъжнялост е по-висока спрямо предни години (Portchev, 2021). През 2019 г. България отчита 20.0 пункта за брутен държавен дълг, а през 2020 г. той се е повишил на 24.7 (Eurostat, 2022). Също така, затрудненията със заместването на лигнитни/въглищни електроцентрали с нови АЕЦ са далеч по-комплексни, защото приетият финансов план за Европейската зелена сделка „изключва ядрената енергия от механизма за справедлив преход“. В началото на 2021 г. бе подчертано, че няма да бъде „предоставяно никакво финансиране за закриване на стари или строеж на нови ядрени централи“ (Portchev, 2021). Това пряко засяга България, както и други страни от Централна и Източна Европа, които проявяват интерес към ядрената енергетика като заместител. Казано по този начин, може да се твърди, че в края на 2030 г. определени държави - членки на ЕС, включително и България, ще бъдат принудени да закрият всички свои въглищни централи, като конкретно на нашата територия би се получил вакуум в електроснабдяването. Въпреки това, възможно е закритите мощности да бъдат заместени чрез финансиране от страна на Европейската зелена сделка с възобновяеми източници, съпроводени от мерки за намаляване на изразходената енергия и алтернативни технологични решения, най-вече водород.

В контраст на всичко изложено досега, през последните седмици на 2021 година Европейският парламент все пак започна изготвянето на планове за определяне на някои атомни електроцентрали и централи за природен газ като „зелени“. Наред с това бяха възобновени и консултации със страните от ЕС, като всеки окончателен план ще бъде обект на гласуване от тях чрез мнозинство (The New York Times, 2022). Има и известни предизвикателства пред подобна инициатива, а именно – европейските институции трябва да мобилизират гостатъчно широка и мощна политическа и обществена база за Европейската зелена сделка, в противен случай би настъпило не само разминаване между

гържавите членки по отношение предвидените в пакта цели, но и в социалната им същност (Portchev, 2021). Подобно разминаване все пак е налице в България, тъй като в страната все още няма приети официални стратегии за производство на енергия от вятъра в рамките на общата електроенергия от възобновяеми източници. В това се изразява и невъзможността да бъдат очертани техните перспективи, както и да се оцени степента на напрегък, валидна за страната членка в тази насока.

Въз основа на гореописаните твърдения, може да се приеме, че паралелно с производството на посочените видове алтернативни енергии ще се създават и възможности за откриването на нови работни места, както за инженерни кадри, така и за други специалисти. Освен това, в близко бъдеще ще бъде нужно отново да се вземе под внимание опитът и на други гържави членки в тази област (Loukanova, 2010). От тази гледна точка е важно да се спомене, че България бе на последно място в ЕС-28 по отношение на представянето на екоиновациите. Въпреки това България има капацитет да се превърне от скромнен екоиноватор към умерен, единствено чрез успешно запълване на структурните пропуски в екоиновационната система, като на първо място се започне работа по вхождащите ресурси, но също така се концентрира и върху различни свързани помежду си системи като наука и иновации, подкрепена за МСП (малки и средни предприятия) и енергийната система (European Commission).

Не на последно място трябва да се спомене и демографският фактор при потвърждаването или оборването на хипотезата за времевата рамка и вписването на България в нея. България е изправена пред разнообразни икономически предизвикателства, много от които могат да бъдат обяснени чрез демографските характеристики на страната. Основните заплахи, които могат да попречат на българския преход към зелена икономика, се изразяват в: намаляващия прираст на населението, високата смъртност, застаряването на обществото (България е сред най-застаряващите нации в света, като според проучвания на Световната банка хората в пенсионна възраст представляват 21,25% от общото население през 2019 г.) и интензивната емиграция на млади кадри (статистиките показват, че през последните 30 години много български граждани са емигрирали, особено след присъединяването на България към ЕС през 2007 г.; до 2019 г. около 900 000 българи са регистрирани като живеещи в друга европейска страна, според Евростат). Освен това страната гържи една от челните позиции сред гържавите - членки на ЕС, в класацията за най-ниска продължителност на живота. Така описаната сегашна демографска реалност създава предпоставки за сериозна опасност за конкурентоспособността на България и е вероятно да доведе до полити-

ческа нестабилност поради нарастващите финансови затруднения, с които работещите българи ще се сблъскат, докато подкрепят неактивната част от населението (Manolov, 2021). **С всичко изложено до момента настоящото изследване потвърждава, че са налични множество обстоятелства, които е възможно да забавят внедряването на разпоредбите на Зелената сделка в енергийния сектор в България, съответно и самия преход на страната в общ план.**

И макар демографската криза да е належащ проблем и основна пречка пред навременния преход на българската страна към осъществяването на *Зелената сделка*, е полезно да се спомене и за инвестициите, предвидени от ЕС за подпомагане на държавите членки. От една страна, чрез *Зелената сделка* ще постъпят множество инвестиции в българската икономика посредством финансиране от Инвестиционния план за устойчива Европа в секторите на енергетиката, индустрията, инфраструктурата, транспорта и околната среда, което също ще допринесе за активизирането на частни инвестиции. Общата сума, предвидена за всички държави - членки на ЕС, е на стойност от над 1 трилион евро за период от десет години, като бюджетът на ЕС осигурява малко над 500 милиарда евро, а привлечените инвестиции от частни лица и дружества ще са поне още толкова. С помощта на това финансиране *Зелената сделка* ще стимулира така нужната конкурентоспособност на българската икономика, особено в областта на енергийната ефективност, която както вече беше споменато, е най-ниска в целия ЕС. Друга съществена стъпка при преодоляване на екологичните предизвикателства е правилната употреба и тълкуване на термини, по-специално на термина „зелен икономически преход“, с който се има предвид по-скоро технологичната трансформация, а не толкова трансформацията на ресурси. Тоест, за да бъде равностойна с чуждите икономики в бъдеще, българската икономика е необходимо да извърши споменатата технологична трансформация, като тя не бива да е обект изцяло и единствено на ценова основа (Bulgarian Development Bank, 2021). От друга страна, към момента бива изготвен и т.нар. „Механизъм за справедлив преход“ (Just Transition Mechanism), който има за цел да предостави финансови облекчения за най-уязвимите региони и сектори, потърпевши от прехода. Предвиденият бюджет е на стойност 100 милиарда евро, а финансирането ще бъде предоставено от: новия Фонд за справедлив преход, който ще генерира поне 30-50 млрд. евро от инвестиции; финансиране от Европейската инвестиционна банка „InvestEU“, предоставящо още 45 млрд. евро; Нов механизъм за заем от публичния сектор – финансиране от Европейската инвестиционна банка (ЕИБ), подкрепено от бюджета на ЕС – на стойност 25-40 млрд. евро. За по-голяма яснота и прозрачност ще бъ-

гат предоставени преходни планове, както и техническа помощ, насочена към засегнатите региони, с цел успешно оползотворяване на инвестициите. Фирмите, чието производство е свързано с активното отделяне на въглерод, също ще се възползват от допълнителни възможности: подкрепа за прехода към нисковъглеродни технологии и икономическа диверсификация чрез инвестиции в модерно оборудване и работни места; създаване на атрактивни условия за публични и частни инвеститори; осигуряване на по-лесен достъп до заеми и финансова подкрепа; инвестиции в създаването на нови фирми – малки и средни предприятия и стартиращи предприятия; инвестиране в научноизследователски и иновационни дейности. Но тук се поставя въпросът за влиянието на механизма върху прехода на определени държави членки, например България, и техните региони с висока зависимост от изкопаеми горива и въглеродни емисии. Става ясно, че ЕС има за задача да „не изостави никого“ и затова предоставя: подпомагане на прехода към нисковъглеродни и устойчиви на климата дейности; отваряне на нови работни места в изградения зелен сектор; инвестиции в обществен и екологичен транспорт; подобрения в сферата на цифровата свързаност; подобряване на енергийната инфраструктура, централното отопление и транспортните мрежи (Consult Hub, 2020).

В заключение, *Зелената сделка* е изключително амбициозен проект, който вече е в ход. Той е съставен от многобройни политически мерки и субсидии, насочени към намаляване на замърсяването, като същевременно се инвестира в нови научни изследвания и модерни екологични технологии. Декарбонизацията на икономиката на всички държави - членки на ЕС, и подобряването на състоянието на околната среда са само малка част от предвидените полезни, макар и труднодостижими цели за въглероднеутрална икономика до 2050 година. Предвидените за внедряване цели изправят най-вече енергийните сектори на всички 27 държави - членки на Съюза, пред изключителното предизвикателство да се осъществи нужната трансформация в загадения период и да се изпълнят всички поставени задачи. Подобно внедряване и изпълнение на нововъзникналата „зелена“ стратегия ще коства и много финансови ресурси. Промените застрашават и крехкия баланс в сферата на трудовия пазар, изразяващ се в евентуална загуба на работни места, но в същото време създава предпоставки за развитие и създаване на голям брой нови производствени системи и иновации. Според направеното изследване България се причислява към една от страните, които ще бъдат изправени пред преломен момент за бъдещето състояние на икономиката като цяло, поради силната държавна зависимост от сектора на енергетиката, който ще бъде един от най-силно засегнатите от нововъведените политики. Спрямо възгледобива и възглищно-преработвателната промишленост са предвидени най-грасичните мер-

ки, като преходът се очертава да бъде тежък, но не и невъзможен. С времето на България ѝ предстои да закрие всички свои ТЕЦ-ове и да концентрира усилията и инвестициите си единствено в развитието на енергията, добита изцяло от възобновяеми източници и да наложи използването ѝ във всички останали сектори на икономиката, както и домакинствата. Колкото го времева рамка и дали България ще се впише в нея, държавата ще остане зависима от вноса на енергия поне до 2030 година, поради все още неефективната българска енергийна система, както и заради политическата обстановка, която също има силно влияние (Кирилова, п. д.). Стана ясно, че всички тези пречки и последствия, които несъмнено ще рефлектират върху страната, могат да бъдат смекчени не само с въвеждане на нови подходи при управление за по-голяма ефективност, но и с помощта на значително финансиране. Както бе изяснено, ЕС предвижда редица фондове като „Механизъм за справедлив преход“, „Фонд за справедлив преход“, финансиране от „InvestEU“ и ЕИБ, чрез които ще бъдат подпомогнати всички държави членки в секторите, свързани със „зелената икономика“.

Изводът е, че Европейската зелена сделка е възможност за България да се развие в значителен брой аспекти – чрез нея страната ни може да подобри своята бъдеща стратегия в сектор „Енергетика“, да промени цялостно своята визия и не на последно място – да осъществи ефективен енергиен преход и да преобразува икономиката и обществото си. За целта обаче българската държава трябва да плати висока „цена“ и да положи големи усилия (Portchev, 2021). От своя страна, Зелената сделка е задължително условие за по-нататъшното развитие на Европейския съюз, защото климатът е нещо, от което зависят всички граждани. Ако институциите на държавите членки заедно с институциите на ЕС не съумеят да се справят с възникналото предизвикателство – климатичните промени – едва ли ще бъде възможно да се направят положителни прогнози за бъдещето на континента, а и на Земята изобщо. Тук се поставя и въпросът за значимостта на междуправителствения дебат не само в европейското, но и в световното пространство. Той ще бъде обект на бъдещи изследвания.

Използвана литература:

1. Belardo, T. (2021). *What you need to know about the European Green Deal - and what comes next*. Available at [<https://www.weforum.org/agenda/2021/07/what-you-need-to-know-about-the-european-green-deal-and-what-comes-next/>]. January, 2022.
2. Berlie, A. (2018). *Global Warming: A Review of the Debates on the Causes, Consequences and Politics of Global Response*. Available at [<file:///C:/Users/local-admin/Downloads/170410-Article%20Text-437912-1-10-20180430.pdf>]. January, 2022.

3. Bulgarian Development Bank (2021). *The Green Deal is a great chance for our country*. Available at [<https://bbr.bg/en/news-bbr/green-deal-great-chance-our-country/>]. December, 2021
4. Claeys, G. & Tagliapietra, S. & Zachmann, G. (2019). *How to make the European Green Deal work*. Bruegel, Policy Contribution. Available at [https://www.bruegel.org/wp-content/uploads/2019/11/PC-13_2019-151119.pdf]. December, 2021.
5. Consult Hub. (2020). *Зелената сделка на ЕС*. Available at [<https://consulthub.bg/services/zelenata-sdelka-na-es/>]. December, 2021.
6. Dennison, S., Loss, R. & Сидерструм, J. (2021). *Зеленият момент на Европа: Как да посрещнем климатичните предизвикателства*.
7. Egenhofer, C., Cătuți, M. & Kustova, I. (2020). *Delivering the European Green Deal for southeast Europe: Do we need a regional approach?* Centre for European Policy Studies. Available at [<https://www.ceps.eu/ceps-publications/delivering-the-european-green-deal-for-southeast-europe/>]. December, 2021.
8. EPA. (2022). *Climate Change Indicators in the United States*. Available at [<https://www.epa.gov/climate-indicators/>]. January, 2022
9. European climate foundation. *The European Green Deal*. Available at [<https://european-climate.org/the-european-green-deal/>]. December, 2021.
10. European Commission. *Европейски зелен пакт*. Available at [https://ec.europa.eu/info/strategy/priorities-2019-2024/european-green-deal_bg]. December, 2021.
11. European Commission. (2019). *Eco-innovation at the heart of European policies*. Available at [https://ec.europa.eu/environment/ecoap/bulgaria_en]. December, 2021.
12. Eurostat. (2022). *General government gross debt*. Available at [https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/sdg_17_40/default/table?lang=en]. January, 2022.
13. Eurostat. (2022) *Climate change - Overview*. Available at [<https://ec.europa.eu/eurostat/web/climate-change>]. January, 2022.
14. Global climate change, Vital signs of the planet. (2021). *The Effects of Climate Change*. Available at [<https://climate.nasa.gov/effects/>]
15. Greenpeace Bulgaria. *Бъдеще без въглища*. Available at [<https://www.facebook.com/watch/?v=431853191104284>]. January, 2022.
16. Roth, J., & Laan, T. (2020). *Green Recovery Know-How from the Nordics*. International Institute for Sustainable Development. Available at [<https://www.iisd.org/articles/green-recovery-nordics>]. January, 2022.
17. Ivanova, V. (2013) *Opportunities for the Green Economy in Bulgaria*. Economic Alternatives, Issue 4. Available at [<http://ips.bg/Uploads/Alternatives/a04.pdf>]. December, 2021.
18. LaBelle, M., Bucata, R. & Stojilovska, A. (2021). *Radical energy justice: a Green deal for Romanian coal miners?*. Journal of environmental policy & planning. Available at [<https://www.tandfonline.com/doi/epub/10.1080/1523908X.2021.1992266?needAccess=true>]. December, 2021.
19. Lee-Makiyama, H. (2021) *The EU Green Deal and Its Industrial and Political Significance*. European Centre for International Political Economy. Available at [https://ecipe.org/wp-content/uploads/2021/02/ECI_21_PolicyBrief_01_2021_LY02.pdf]. December, 2021.

20. Loukanova, P. (2010). *Препоставки за „зелена“ заетост в България*. Институт за икономически изследвания при Българска академия на науките. Available at [<https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=41277>]. December, 2021
21. Manolov, R. (2021). *Can the European Green Deal solve Bulgaria's demographic crisis?* Euractiv. Available at [<https://www.euractiv.com/section/climate-environment/news/can-the-european-green-deal-solve-bulgarias-demographic-crisis/>]. December, 2021.
22. Maris, G., & Flouros, F. (2021). *The Green Deal, National Energy and Climate Plans in Europe: Member States' Compliance and Strategies*. MDPI (Multidisciplinary Digital Publishing Institute). Available at [<https://www.mdpi.com/2076-3387/11/3/75/htm>]. December, 2021.
23. Petrova, V. (2021). *The European Green Deal and its impact on the raw material industry*. Sustainable Extraction and Processing of Raw Materials Journal. Available at [<https://seprm.com/2021/11/15/the-european-green-deal-and-its-impact-on-the-raw-material-industry/>]. December, 2021.
24. Pons, J. (2020). *The Financial and Non-Financial Challenges Of The Green Deal*. Available at [<https://alphalex-consult.eu/the-financial-and-non-financial-challenges-of-the-green-deal/>]. January, 2022.
25. Poptchev, P. (2021). *Европейски зелен пакт - възможност за България да осъществи енергиен преход и да преобразува икономиката и обществото си*. Университет за национално и световно стопанство. Available at [<https://www.ceeol.com/search/chapter-detail?id=911447>]. December, 2021.
26. Simeonova, M. & Trifonova, M. (2021). *Bulgaria's abstention from the fight against climate change*. European council on foreign relations. Available at [<https://ecfr.eu/article/bulgarias-abstention-from-the-fight-against-climate-change/>]. December, 2021.
27. Simon, F. (2020). *Eleven million jobs at risk from EU Green Deal, trade unions warn*. Euractiv. Available at [<https://www.euractiv.com/section/energy-environment/news/eleven-million-jobs-at-risk-from-eu-green-deal-trade-unions-warn/>]. December, 2021.
28. The New York Times (2022). *Europe Plans to Say Nuclear Power and Natural Gas Are Green Investments*. Available at [<https://www.nytimes.com/2022/01/02/business/europe-green-investments-nuclear-natural-gas.html>]. January, 2022.
29. Бизнес клуб (2020). *Европейската зелена сделка - новият дискурс в европейската енергетика и нейното отражение върху България*. Available at [https://www.researchgate.net/publication/347561251_Evropskaja_zelena_sdelka_-_novijat_diskurs_v_evropskaja_energetika_i_nejnoto_otrazenie_vrhu_Blgaria_sp_Biznes_Klubm_fevruari_2020_g]. December, 2021.
30. Бояджиев, Я. (2021). *В България: и Зелената сделка като Истанбулската конвенция?*. Deutsche Welle. Available at [<https://www.dw.com/bg>]. December, 2021.
31. Европейски парламент. *Кризата с газа*. Available at [https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/E-6-2009-0153_BG.html]. December, 2021.
32. Европейски съвет. *Конференция на ООН по изменението на климата (COP26), среща на върха на световните лидери, Глазгоу, Обединеното кралство, 1 ноември 2021 г.* Available at [<https://www.consilium.europa.eu/bg/meetings/international-summit/2021/11/01/>]. January, 2022.

33. Кирилова, В. „Европейски зелен пакт“ - промени, предизвикателства и възможности за устойчиво развитие и сигурност пред енергийния сектор на ЕС. Състояние и перспективи пред българската енергийна система. Международна фондация „Св. Св. Кирил и Методий“. Available at [http://www.cmfnd.org/programms/bg/ie/temi/Violina_Kirilova.pdf]. December, 2021.
34. Министерски съвет, Обществени консултации (2020). Становище на Институт за енергиен мениджмънт. Available at [<https://www.strategy.bg/PublicConsultations/View.aspx?lang=bg-BG&Id=5572>]. December, 2021.
35. Център за изследване на демокрацията (2010). Енергийният сектор на България: основни проблеми в управлението. Available at [https://csd.bg/fileadmin/user_upload/publications_library/files/20820.pdf]. December, 2021.

Създаде ли COVID кризата предпоставки за по-тясно сътрудничество в областта на здравеопазването между държавите - членки в Европейския съюз?

Ана Розованска

През последните две години светът е разтърсен от пандемията от COVID-19, която се отразява на всяка сфера от обществения живот. Това не само създава проблеми от здравно, икономическо и социално естество в световен мащаб, но и поражда множество актуални дебати за бъдещето, за справянето с вируса и приспособяването към новия динамичен свят в условията на световна пандемия. Кризата, породена от COVID-19, се отразява в голяма степен и на Европа и създава необходимост от повече централизирани действия в областта на здравеопазването на ниво Европейски съюз (ЕС). Това от своя страна би могло да се разглежда като потенциална предпоставка за задълбочаване на сътрудничеството в тази област между държавите членки. Настоящият доклад цели да отговори на въпроса дали наистина COVID кризата създава предпоставки за по-тясно сътрудничество между държавите членки в областта на здравеопазването. Тук влияние оказват множество фактори, но този доклад си поставя ограничения и се фокусира върху два основни фактора, които са важни и релевантни – централизираните действия от страна на ЕС и взаимопомощта между държавите членки.

През първите месеци на 2020 г. Европейският съюз не успява да предприеме бързи, организирани и ефикасни мерки за справяне с нововъзникналата пандемия. Ясно е, че ЕС има ограничено влияние спрямо здравеопазването в държавите членки. Способността му да отговори изчерпателно и ефективно на началото на пандемията COVID-19 е оз-

раничено от възложените му здравни компетенции в Учредителните договори на Съюза (Brooks & Geyer, 2020). Може да се каже, че политиката на ЕС в областта на здравеопазването е политика, която се развива по време на криза. Връщайки се назад във времето, кризите исторически са последвани от постепенна, но интегративна промяна в здравната политика, разбира се, съобразена с Договорите (например, бумът на Тежкия остър респираторен синдром (ТОРС) води до създаването на Европейския център за превенция и контрол на заболяванията).

Какви обаче са пречките пред създаването на Европейски здравен съюз досега и защо опитите за засилване на интеграцията в тази област не се увенчават с успех? ЕС се е сблъсквал с много здравни кризи, но никоя от тях не е толкова мащабна, колкото тази, която COVID-19 създава. Преди 2020 г. държавите членки нямат обща позиция и не виждат необходимост за разширяване на правомощията на ЕС в сферата на здравеопазването и още по-малко за отдаване на суверенитет – за тях е достатъчно Съюзът да има само подпомагаща и координираща роля. Има много различни инициативи и проекти, които целят укрепването на здравните политики, но те сякаш остават периферни или гопълнителни за държавите, като осезаемо нагледяват националните интереси и осъществяването на здрави политики вътре в държавите. При липсата на обща позиция, на ентузиазъм от страна на държавите членки и на ангажираща инициатива, Европейският здравен съюз остава само амбициозна идея. Всеобхватността на пандемията от COVID-19 и прякото ѝ отражение във всички области на обществения живот, обаче, променят позициите и са ясна предпоставка за вземане на сериозни мерки и за нови опити за създаване и функциониране на Европейски здравен съюз.

Въз основа на изложеното, авторът ще провери следната хипотеза: кризата, породена от пандемията COVID-19, ще доведе до разширяване на компетенциите на ЕС в сферата на здравната политика и ще създаде по-тясно сътрудничество между държавите членки в тази област.

Този доклад разглежда два фактора, които влияят върху развитието на политиката на здравеопазването в ЕС – централизираните действия от страна на ЕС и по-конкретно на Европейската комисия (ЕК) и взаимопомощта между държавите членки с цел справяне с пандемията, като това би могло да сближи националните законодателства в тази сфера.

За да успее да овладее ситуацията, която COVID-19 създаде, ЕС си поставя следните цели: (1) Превенция; (2) Доставка на медицинско оборудване; (3) Насърчаване на научните изследвания; (4) Гарантиране на възстановяването на ЕС; (5) Репатриране на граждани на ЕС;

(6) Европейска солидарност; (7) Подпомагане на икономиката; (8) Подкрепа за работниците и техните работни места; (9) Опазване на околната среда; (10) Пренасочване на всички средства от кохезионната политика за борба с извънредната ситуация (Androniceanu, 2020). Всички цели, изброени по-горе, са от изключителна важност, но този доклад се фокусира върху проблемите от здравно естество и здравните въпроси, които вирусът създаде, и по какъв начин ЕС се справя с тях.

Настоящите договори позволяват на ЕС да изисква хармонизация на националните законодателства в малък набор от специфични области на здравеопазването. В повечето области, включително реакция при кризи, снабдяване с лекарства и справянето с инфекциозни заболявания, ролята на ЕС е ограничена до подкрепа на националните политики и насърчаване на координацията (Brooks & Geyer, 2020). Обхватът и значимостта на действията на ЕС в областта на здравеопазването, обаче, могат да се увеличат значително през следващите години, имайки предвид влиянието на настоящата криза.

По време на първата вълна от COVID-19 предприетите действия от страна на ЕС спрямо здравеопазването включват споделяне на новооткрита информация за вируса, осигуряване на ключови доставки, инициране на съвместни процеси за поръчки за медицинско и защитно оборудване, разполагане на здравен персонал и отпускане на нови средства за спешни случаи и разходи за здравеопазване (Brooks, de Ruijter & L. Greer, 2020). Още в началото на кризата се появяват идеи за преразглеждане на компетенциите на ЕС в рамките на системите на здравеопазване на гържавите членки и дори преразглеждане на Договорите, но това решение е отхвърлено бързо.

Европейската комисия, обаче, не спира да работи в посока справяне с кризисната ситуация и въвеждане на повече начини за съвместно овладяване на пандемията в Европа. Тя предлага подобряване на някои от основните ѝ агенции и центрове, подпомагащи здравните системи: Европейска агенция по лекарствата (EMA) и Европейски център за превенция и контрол на заболяванията (ECDC). През септември 2021 г. Европейската комисия създаде **Европейски орган за готовност и реакция при извънредни здравни ситуации** (HERA), за да се предотвратяват и идентифицират извънредни здравни ситуации и да се реагира бързо на появата им. *„HERA ще предвиди заплахи и потенциални здравни кризи чрез събиране на разузнавателна информация и изграждане на необходимия капацитет за реагиране. Когато възникне извънредна ситуация, HERA ще осигури разработването, производството и разпространението на лекарства, ваксини и други медицински мерки за противодействие – като ръкавици и маски – които често липсваха по време на първата фаза на реакция срещу коронавируса. HERA ще бъде ключов стълб на Европейския здравен съюз“* (European commission, 16

September 2021). От създаването си тя подпомага увеличаването на размера на наличните средства за здравни изследвания в Многогодишната финансова рамка (2021-2027 г.) и започва да заема по-твърда позиция спрямо фармацевтичната индустрия с цел да се отговори на обществените нужди.

Важно е да се отбележи, че беше постигнато съгласие между Съвета и Европейския парламент за настоящия бюджетен период 2021-2027 г. да се увеличи финансирането за научноизследователска дейност в областта на здравеопазването до 8 милиарда евро (Council of the European Union, 2021). Комисията успява да използва неопложността на здравната криза като аргумент не само за придвижване на изменения в регламентите на ЕМА и ECDC и за създаване на HERA (Śipiczki & Lannoo, 2021), но и за приоритизиране на нуждата от финансиране в сферата на здравеопазването, която ясно да проличи в новата бюджетна рамка.

Друга изключително важна инициатива на Европейската комисия е въвеждането на амбициозна нова здравна стратегия – EU4Health. Тя има три основни приоритета: защита на хората от трансгранични заплахи, подобряване на наличността на лекарства и укрепване на здравните системи. Освен това програмата поставя на първо място мерките за реакция срещу COVID-19 и мерките за смекчаване на заплахата от бъдещи кризи (European Commission 2020d). За EU4Health е предвиден бюджет от 1.7 милиарда евро, което само по себе си е прецедент за здравната политика (Brooks & Geyer, 2020). Въпреки че е подобна на предишни програми и първо ще бъде превърната в осезаеми действия, целите на EU4Health се основават на широко признаване на *„обща необходимост от структурна трансформация и системни реформи на здравните системи в целия Съюз“* (European Commission 2020a: para 15).

Програмата EU4Health е придружена от „Стратегия на ЕС за ваксините“, публикувана на 17 юни 2020 г. Европейската комисия представя тази стратегия с цел ускоряване на разработването, производството и използването на ваксини срещу COVID-19. Основните ѝ амбиции са: *„гарантиране на качеството, безопасността и ефикасността на ваксините; осигуряване на навременен достъп до ваксини за държавите от ЕС и тяхното население, като същевременно се полагат усилия за солидарност в световен мащаб; гарантиране на равен достъп до ваксина на достъпна цена за всички в ЕС, и то възможно най-скоро; гарантиране на извършването на приготовления в страните от ЕС за използването на безопасни и ефективни ваксини, като се вземат предвид нуждите в областта на транспорта и внедряването и определяне на приоритетните групи“* (European Commission, official website). Европейската комисия също така заявява, че стратегията за ваксините следва да служи като отправна точка за държавите членки, когато формулират свои-

те собствени национални стратегии. Тази стратегия от своя страна е изключително амбициозна, поставяйки си 18-месечен срок за осигуряване на ваксини, тъй като цялостното разработване и завършване на ваксините така, че да са годни за употреба и ефективни, принципно е доста дълъг във времето процес, отнемащ години. *„Със стратегията за ваксините Комисията подкрепи усилията за повишаване на ефективността на процеса, което доведе до съкращаване на този срок до по-малко от една година за повечето ваксини.“* (European Commission, official website).

Тези програми са подпомогнати и от „Фармацевтичната стратегия“, чиято основна цел е модернизирването на нормативната уредба и подпомагане на изследванията и технологиите. Тя се стреми: *„да посрещне неудовлетворени медицински потребности; да работи за конкурентоспособна и иновативна европейска фармацевтична промишленост; да повиши устойчивостта чрез диверсифициране на веригата на доставки, екологична устойчивост и готовност за действия при криза; да насърчи високи стандарти за медицинските продукти в световен мащаб“* (European Commission, official website).

Всички тези инициативи и програми, свързани със здравеопазването, ясно заявяват амбициите на Европейската комисия за създаване на активен и компетентен Европейски здравен съюз. В речта си за състоянието на Съюза от 2020 г. председателят на Комисията Урсула фон дер Лайен призовава Европа да извлече поуки от настоящата криза и да изгради Европейски здравен съюз, като работи с Европейския парламент и Съвета за неговото укрепване. Много евродепутати вземат думата и приветстват предложенията на ЕК, като подчертават значението на засилването на усилията за противодействие на сериозни трансгранични заплахи за здравето (European parliament, official website), но все още няма категорично общо становище. На Световната среща на високо равнище по въпросите на здравеопазването (25 октомври 2020 г.) тя казва: *„Не можем да чакаме края на пандемията, за да правим щетите и да се подготвим за бъдещето. Ще поставим основите на по-силен Европейски здравен съюз, в който 27 държави работят заедно с цел откриване, подготовка и съвместно реагиране.“*

Важна крачка напред е представянето на „Манифест за Европейски здравен съюз“ на Европейския здравен форум Гащайн (EHFG) през 2020 г. Манифестът подчертава нуждата от организирани и координирани съвместни действия в рамките на единен здравен съюз и осигуряване на подкрепа, включително всеобхватно здравеопазване за всички, но с особено внимание към потребностите на лицата в неравностойно положение, гарантирайки устойчива околна среда и обезпечавайки сигурност за всички европейци, като ги защитава от основните заплахи за

здравето и от уязвимостта при живот в несигурна среда (Манифест за Европейски здравен съюз, 2020, глава „Цели“).

Инициативите от страна на Европейската комисия в голяма степен са подкрепени от Европейския парламент и от Съвета, като спрямо доста от тях са взети важни решения – например, въвеждането на програмата EU4Health, увеличаване на бюджета за здравеопазване, създаването на HERA и други. Тези решения са от изключителна важност за справянето с пандемията, но са нужни по-мащабни действия и решения, свързани със създаването на Европейски здравен съюз.

Някои автори смятат, че по-големият бюджет и солидарността предполагат началото на по-впечатляващ и преразпределящ Европейски здравен съюз. За да може един такъв здравен съюз да проработи в рамките на ЕС, е необходим много задълбочен и ангажиращ дебат относно нуждите и желанията на ЕС и на държавите членки по този въпрос и постигане на консенсус относно разпределянето на компетенциите между тях. Със сигурност е нужна повече информация, за да могат да бъдат направени информирани и категорични решения. *„Трябва да се определи дългосрочен дневен ред без прибързани решения и с подходящ дебат“* (Sipiczki & Lannoo, 2021)

Имайки предвид разглежданите инициативи и централизираните действия от страна на ЕК на ниво Европейски съюз в сферата на здравеопазването в условията на световна пандемия, би могло да се заключи, че COVID кризата създава предпоставки за по-тясно сътрудничество между държавите членки в тази област, силно насърчавано от ЕС.

Освен централизираните действия от страна на ЕК се забелязва и много повече взаимопомощ между държавите в Съюза. Преди избухването на COVID кризата политиката на ЕС спрямо здравеопазването винаги е възпрепятствана от две обстоятелства – ограничените правомощия на ЕС според Договорите, които спъват инициативите за сближаване на националните законодателства в тази област, и минималният ентузиазъм от страна на държавите членки за създаването на адекватна здравна политика на ниво ЕС. COVID-19 променя това статукво. Може да се наблюдава промяна от гледна точка на създаването на необходимост от сътрудничество между европейските държави. Те започват да работят заедно в разгара на една от най-големите кризи в общественото здравеопазване, с които някога са се сблъскали. (Brooks, de Ruijter & L. Greer) Пандемията доказва на страните от ЕС, че са по-способни да се справят с кризата, ако работят заедно.

Европейските държави продължават да са силно засегнати от вируса в момента, което е поредното доказателство за необходимостта от взаимопомощ, солидарност и общи централизираните действия. В таблицата по-долу е представена статистика за броя заразени и броя смъртни случаи общо за всяка страна към 22 декември 2021 г.

Европейска държава	Общ брой случаи	Общ брой смъртни случаи
Австрия	1 249 719	13 128
Белгия	2 014 380	28 035
България	728 677	30 303
Хърватия	678 533	12 090
Кипър	146 802	623
Чехия	2 427 478	35 494
Дания	640 413	3 144
Естония	234 092	1 893
Финландия	221 292	1 495
Франция	8 713 756	121 946
Германия	6 878 709	109 324
Гърция	1 044 301	20 055
Унгария	1 233 744	38 167
Ирландия	666 657	5 835
Италия	5 436 143	135 931
Латвия	268 456	4 466
Литва	506 144	7 200
Люксембург	97 258	904
Малта	42 488	471
Нидерландия	3 001 461	20 534
Полша	3 982 257	92 052
Португалия	1 233 608	18 812
Румъния	1 799 455	58 320
Словакия	1 330 715	16 129
Словения	451 967	5 950
Испания	5 585 054	88 887
Швеция	1 263 566	15 242

* Таблицата е изготвена от автора с данни от Европейския център за превенция и контрол на заболяванията

Данните от таблицата са показателни за обхвата на пандемията и заплахите, които тя носи. При такива обстоятелства взаимопомощта и солидарността са ключови за овладяване на ситуацията. „Солидарността е първо национална, след това съседска и чак тогава само далечно европейска.“ (Cicchi, Genschel, Nemerjick & Nasr, 2020). Би могло да се каже, че гържавите членки опровергават това твърдение и доказват, че солидарността все още е и ще продължава да бъде в основата на европейската интеграция, защото само със солидарност, общи идеи и централизирани действия може да се върви напред към един по-интегриран и проспериращ Европейски съюз.

Чрез посочените по-горе в доклада (а и много други) инициативи, програми и стратегии европейските страни имат възможност да си помагат взаимно и съвместно да се справят с кризите. Има множество примери за взаимопомощ между страните в ЕС, но в това изследване се споменават някои от тях като представителни примери.

Австрия приема пациенти от Италия и Франция за лечение в интензивни отделения на австрийски болници и изпраща мобилни контейнери в Гърция, които властите могат да използват като убежища или здравно оборудване в лагери за мигранти. В Германия за интензивно лечение са приети около 250 критично болни граждани от Франция и Италия.

Люксембург също приема френски граждани да бъдат лекувани в интензивни отделения. Други два хеликоптера от Люксембург са интегрирани във френската служба за спешна медицинска помощ. Те транспортират до Хамбург и Дрезден (Германия) пациенти, които се нуждаят от интензивно лечение.

Екип от лекари от Румъния и Норвегия пристига в Бергамо по ръководството на Координационния център за реагиране при извънредни ситуации на ЕС (EU Emergency Response Coordination Centre). В рамките на RescEU екип от лекари и медицински сестри от Румъния работи в болницата „Лесо“ в Италия. Унгария изпраща над 1 520 000 маски до няколко страни. Повече от 200 000 ръкавици и други видове оборудване са оставени и в Хърватия, Словения, Румъния, Словакия, Сърбия и Украйна (Androniceanu, 2020). Това са само някои от примерите за всички актове на солидарност, извършвани между европейските гържави членки.

COVID-19 засяга гържавите членки по различно време и с различна тежест и последици. Някои здравни системи надминават капацитета си, докато други все още разполагат със съоръжения за лечение на критични пациенти. Помощта помежду им е от огромна важност за овладяване на здравната криза. Много здравни специалисти проявяват интерес да помогнат на най-засегнатите райони, като ЕК, разби-

ра се, насърчава желанието за помощ и изготвя програма за временно настаняване на медицински лица в други държави членки. Също така Механизмът за гражданска защита на Съюза е използван с цел мобилизиране на лекари и медицински сестри в други страни, като включва капацитет и за екипи за спешна медицинска помощ. RescEU съхранява ключови ресурси като маски, вентилатори и лабораторно оборудване, които да бъдат разположени там, където е най-необходимо и да бъдат разпределени между държавите (S&D Position Paper, 2020).

Пандемията от COVID-19 със сигурност доказва на държавите членки колко е важно да работят съвместно и заедно да овладеят кризата. Без помощта помежду им има вероятност за сериозно влошаване на ситуацията в Европа. Кризата не само подтиква държавите да покажат солидарност и да си помагат, но и потвърждава още веднъж нуждата от сближаване на националните законодателства в сферата на здравеопазването и утвърждаването на един активен, компетентен и ангажиран Европейски здравен съюз.

Въпреки всички инициативи и централизирани действия, съществуват и потенциални рискове и пречки пред Европейския здравен съюз и пред сближаването на националните законодателства в тази сфера. Посочените по-горе в този доклад примери за европейска солидарност със сигурност имат положително отражение върху държавите в нужда, но пък от своя страна създават притеснения за помагащите страни. Финансовите форми на солидарност идват предимно от северните страни (но и не само), което притеснява някои от тях. Помагайки, те поемат икономически риск, морален риск („солидарност“ без „отговорност“) и „политически риск“ (Chopin & Maillard, 2020) – например потенциална смяна на управляващите в страните в затруднение би могла да доведе до отказ от сътрудничество и връщане на дължимите средства. От тази гледна точка помагащите страни се нуждаят от политически и правни гаранции по отношение на средствата, които отпускат, и е необходимо да се проведе дискусия относно актовете на солидарност и взаимопомощ между страните (Chopin & Maillard, 2020). За да бъде взаимопомощта адекватна и полезна, е необходимо да се покаже, че националните интереси на съответните държави се припокриват или са близки с общите интереси на ЕС. Това е от изключителна важност, тъй като неизплащане на дългове или сериозни разминавания в позициите на държавите би довело до конфликт, а това от своя страна би затруднило сближаването на националните законодателства в сферата на здравеопазването и би се оказало пречка пред Европейския здравен съюз.

За функционирането на здравния съюз е необходима много информация, голяма част от която е чувствителна и свързана с личните данни и личното здраве на хората. Предложението на ЕК от 2021 г. за

дигитални зелени сертификати, с които хората биват допускани на затворени обществени места и могат да пътуват свободно, повдига редица чувствителни въпроси относно събирането, обработката и използването на цифрови здравни данни (Sipiczki & Lannoo, 2021). В този случай Общият регламент относно защитата на данните (General Data Protection Regulation – GDPR), който е в сила от 2018 г., може да се окаже бариера пред събирането на необходимата информация дори на национално ниво. Предстои да наблюдаваме развитието на тези въпроси, но при всички случаи от голяма важност е да се осигури достатъчна защита на личните данни на гражданите относно тяхната ваксинация, сегашно здравословно състояние или предишни инфекции с COVID-19, както потвърждава генералният секретар на Съвета на Европа Мария Пейчинович Бурич в свое изказване.

Това, което би могло да се окаже най-голяма пречка пред Европейския здравен съюз, е отгаването на суверенитет в областта на здравеопазването от страна на държавите членки. В условия на световна пандемия и силно засегнати от настъпилата здравна и икономическа криза държавите са склонни да обсъждат сближаване на националните законодателства и по-тясно сътрудничество. Постава се, обаче, въпросът дали след отминаване на кризата те биха могли да поддържат същите позиции, дали все още биха били склонни да отгават от своя национален суверенитет, доколко всъщност единен модел на здравеопазване е подходящ и доколко една такава синхронизация е приложима.

Потенциалните рискове пред Европейския здравен съюз и пречките пред сближаването на националните законодателства в областта на здравеопазването могат да бъдат превъзможани чрез отворен и задълбочен диалог между държавите членки с цел постигане на консенсус и обща позиция по здравните въпроси. Препоставките за успех на здравния съюз са налице, но е необходимо да се установи постоянно сътрудничество и общо становище за следващите стъпки в тази посока. *„Какво ще определи степента на успех на здравната политика на ЕС след COVID-19? Краткият отговор е: държавите членки.“* (Brooks, de Ruijter & L. Greer, 2020).

В заключение, през 2020 г. световна пандемия от вируса COVID-19 разтърсва света и създава икономическа, социална и най-вече здравна криза от изключителна степен. Европа е сериозно засегната и ролята на Европейския съюз в овладяването на кризата е ключова. Европейската комисия предприема много централизирани действия, разработва важни инициативи и програми и подобрява работата на здравни центрове и агенции. Европейската агенция по лекарствата (EMA) и Европейският център за превенция и контрол на заболяванията (ECDC) са подобрени и в готовност да подпомагат европейските здравни системи. По инициатива на ЕК също е създаден Европейски орган

за готовност и реакция при извънредни здравни ситуации (European Health Emergency Preparedness and Response Authority (HERA), който има за цел да събира информация, необходима за изграждане на капацитет за адекватна реакция при кризи. Инициативи от изключителна важност са EU4Health, Стратегия на ЕС за ваксините, Фармацевтична стратегия и други, като те сами по себе си, а и техните цели и задачи, подчертават важността на ясните и организирани действия в отговор на пандемията. Всички тези централизирани идеи на ЕК създават предпоставки за по-тясно сътрудничество между държавите членки в сферата на здравеопазването. Насърчени от ЕС, държавите членки освен че са подпомогнати от тези програми и организации, са поели инициатива за безвъзмездна взаимопомощ помежду си. Те си помагат в набавянето на ваксини, изпращат необходимото медицинско оборудване на страни в нужда, приемат за лечение чуждестранни пациенти, изпращат медицински специалисти, които да помогнат на друга европейска държава и много други актове на солидарност.

Амбициите за утвърждаване на Европейски здравен съюз са конкретно и ясно заявени чрез цитирания манифест. Централизираните действия на ЕК и съвместната работа на държавите членки поставят основата за започване на процес на сближаване на националните законодателства в сферата на здравеопазването и извършването на здравна реформа. Осъществяването на този здравен съюз и реализирането на амбициозните му цели зависи изцяло от държавите членки, но със сигурност може да се твърди, че предпоставките са налице.

Световната пандемия далеч не е приключила и борбата с COVID-19 продължава. Тепърва предстои да наблюдаваме развитието на поставените от ЕС цели и приспособяването на Съюза към условията на здравна, икономическа и социална криза. Това от своя страна е тема, която дълго време ще бъде дискутирана, анализирана и оспорвана. Има широко поле от въпроси за разискване, които подлежат на бъдещи изследвания.

Използвана литература:

1. Alemanno, Alberto. (2020). The European Response to COVID-19: From Regulatory Emulation to Regulatory Coordination? *European Journal of Risk Regulation*, 11 (2020), pp. 307-316 - <https://www.cambridge.org/core/services/aop-cambridge-core/content/view/F4CA8FEC38915D31EC0D680E29A71A8B/S1867299X20000446a.pdf/the-european-response-to-covid-19-from-regulatory-emulation-to-regulatory-coordination.pdf>
2. Androniceanu, A. (2020). Major structural changes in the EU policies due to the problems and risks caused by COVID-19. *Administratie si Management Public* - https://ramp.ase.ro/_data/files/articole/2020/34-08.pdf

3. Brooks, Eleanor & Geyer, Robert (2020). The development of EU health policy and the Covid-19 pandemic: trends and implications, *Journal of European Integration*, 42:8, 1057-1076 - <https://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/07036337.2020.1853718>
4. Brooks, Eleanor, de Ruijter, Anniek & L. Greer, Scott (2020). *Social policy in the European Union: state of play 2020*, Chapter 2 - Covid-19 and European Union health policy: from crisis to collective action - <https://www.etui.org/sites/default/files/2020-12/Social%20policy%20in%20the%20European%20Union%20state%20of%20play%202020-web.pdf#page=35>
5. Busch, Danny (2020). Is the European Union going to help us overcome the COVID-19 crisis?, *Capital Markets Law Journal*, 2020, Vol. 15, No. 3
6. Ceron, Matilde, Palermo, Carlo Maria & Grechi, Daniele (2021). „Covid-19 Response Models and Divergences Within the EU: A Health Dis-Union“ *Statistics, Politics and Policy*, vol. 12, no. 2, 2021, pp. 219-268 - <https://doi.org/10.1515/spp-2021-0003>
7. Chopin, Thierry & Maillard, Sébastien (2020). The covid-19 crisis as a make or break moment for EU solidarity, *Paper Series: Acting European? The European Union and the Weimar Triangle in the Coronavirus Crisis*, N° 8, 22 June 2020 - http://www.stiftung-genshagen.de/uploads/media/Acting_European_No._8_02.pdf
8. CICCHI, Lorenzo, GENSCHEL, Philipp, HEMERIJCK, Anton & NASR, Mohamed (2020). EU solidarity in times of Covid-19, Policy Briefs, 2020/34, *European Governance and Politics Programme*, Retrieved from Cadmus, European University Institute Research Repository, at: <https://hdl.handle.net/1814/67755>
9. Council of the European Union - <https://www.consilium.europa.eu/bg/>
10. EU4HEALTH - <https://eu4health.eu/>
11. European Centre for Disease Prevention and Control - <https://www.ecdc.europa.eu/en/publications-data/communicable-disease-threats-report-19-25-january-2020-week-4>
12. European Commission - https://ec.europa.eu/info/index_en
13. European medicines agency - <https://www.ema.europa.eu/en>
14. European parliament - <https://www.europarl.europa.eu/portal/en>
15. Fraundorfer, Markus & Winn (2020). Neil The emergence of post-Westphalian health governance during the Covid-19 pandemic: the European Health Union - <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/epdf/10.1111/disa.12511>
16. Greer, Scott & de Ruijter, Anniek (2020). EU health law and policy in and after the COVID-19 crisis - <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC7454508/>
17. Guy, M. (2020). Towards a European Health Union: What Role for Member States? *European Journal of Risk Regulation*, 11 (4), 757-765. doi:10.1017/err.2020.77 - <https://www.cambridge.org/core/journals/european-journal-of-risk-regulation/article/abs/towards-a-european-health-union-what-role-for-member-states/16D43E96C08D9E06F66F759493600D0E>
18. Manifesto for a European Health Union - <https://www.ehfg.org/documents/EHFG2020/partners/Manifesto-European-Health-Union/#page=1>

19. Pharmaceutical Strategy for Europe, 2020 - https://ec.europa.eu/health/sites/default/files/human-use/docs/pharma-strategy_report_en.pdf
20. Purnhagen, De Ruijter, L. Flear, K. Hervey & Herwig (2020). More Competences than You Knew? The Web of Health Competence for European Union Action in Response to the COVID-19 Outbreak, *European Journal of Risk Regulation*, p.297-306, Vol. 11:2
21. S&D (2020). „A European Health Union - Increasing EU Competence in Health - Coping with COVID-19 and Looking to the Future“, *S&D Position Paper*, 12 May 2020 - https://www.socialistsanddemocrats.eu/sites/default/files/2020-05/european_health_union_sd_position_30512.pdf
22. Sipiczki, Agnes; Lannoo, Karel (2021). The EU Health Union in Search of a Definition and an Open Discussion, *Intereconomics* - https://www.econstor.eu/bitstream/10419/247734/1/10.1007_s10272-021-0971-z.pdf

Как отношението към националните институции влияе на отношението на гражданите към ваксините срещу COVID-19 в Европейския съюз?

Михаела Атанасова

*„Най-важната съставка във всички
ваксини е доверието.“*

Бари Блум, Harvard TH Chan School of Public Health

В края на 2019 година светът неочаквано е разтърсен от кризата с COVID-19. В началото тя се счита за нещо кратковременно и не толкова сериозно. Въпреки това, придобива неவிждани размери и дава своите отражения в икономически, политически и социален план. С течение на времето COVID-19 ни показва, че може да достигне до всеки и да промени света, който досега познаваме. Дори в настоящия момент той все още е част от нашата реалност и всички сме принудени да пригостим досегашния си начин на живот. След редица предприети мерки, някои от които увенчали се с успех, други – не, се установява, че е време да бъде взето по-сериозно решение, за да справим със ситуацията, имайки налице реакцията от увеличаващите се щети във всички аспекти. Както при всяка друга подобна ситуация в миналото редица експерти се заемат с разработването на ваксини срещу вируса. Те имат за цел превенция, защита на личностно ниво за всеки, а глобалната цел в бъдеще бива постигане на имунитет, ограничаване и в определен бъдещ момент – край на пандемията.

Според доклад на Европейската комисия относно състоянието на доверието във ваксините в Европейския съюз (ЕС) и Обединеното кралство (European Commission, 2020), ваксинацията се счита за едно от най-големите постижения на общественото здравеопазване на 20-и

бек и е от основно значение за контрола и елиминирането на инфекциозните заболявания. В допълнение към наличието на безопасни и ефективни ваксини, успешните програми за ваксинация разчитат на високи нива на покритие с ваксини, за да се сведе до минимум разпространението на инфекция. Допълва се, че високото доверие във ваксините като цяло може да се окаже жизненоважно за възприемането на новите ваксини срещу COVID-19 (European Commission, 2020).

Към момента в ЕС е разрешено използването на определени безопасни и ефективни ваксини срещу COVID-19, след получаване на положителни научни препоръки от **Европейската агенция по лекарствата**. Според ЕС наличието на безопасни и ефективни ваксини срещу COVID-19 е най-добрият начин за справяне с пандемията. Комисията и държавите от Съюза възприеха **общ подход на ЕС** за осигуряване на доставките на ваксини и улесняване на тяхното разпределение. На 17 юни 2020 г. Европейската комисия представи **стратегията на ЕС за ваксините** с цел ускоряване на разработването, производството и използването на ваксини срещу COVID-19. Целите на стратегията на ЕС за ваксините са:

- гарантиране на **качеството, безопасността и ефикасността** на ваксините;
- осигуряване на **навременен достъп** до ваксини за държавите от ЕС и тяхното население, като същевременно се полагат усилия за солидарност в световен мащаб;
- гарантиране на **равен достъп до ваксина на достъпна цена** за всички в ЕС, и то възможно най-скоро;
- гарантиране на извършването на приготовления в страните от ЕС за използването на безопасни и ефективни ваксини, като се вземат предвид нуждите в областта на транспорта и внедряването, и определяне на приоритетните групи.

(Официален уеб сайт на Европейската комисия)

Европейският съюз предприема политики, които имат за цел процесите по разработка, разпространение и прилагане на ваксините да бъдат прозрачни и обект на мониторинг. Множество платформи с участието на ЕС прилагат навременно достъпна и актуална информация за ваксините, включително факти за тях и информация за това какво е действието им. Пример е **Европейският портал за ваксиниране**, както и **Европейският център за превенция и контрол на заболяванията**, показващ броя ваксинирани, данни и видеоклипове, събития и обучения.

Колебливите и полюсни мнения за ваксинацията не са прецедент в историята и не са свързани само с COVID-19. Загрижеността относно

колебливостта по отношение на ваксината нараства в световен мащаб (European Parliament, 2021). Световната здравна организация (СЗО) го определи като една от десетте най-големи глобални заплахи за здравето през 2019 г. (WHO, 2019). Проучване определя, че отрицателното отношение към ваксините и несигурността или нежеланието за ваксинации са основни пречки за управлението на пандемията от COVID-19 в дългосрочен план (Paul, Steptoe & Fancourt, 2021).

Следователно широко разпространената ваксинация е от съществено значение за управление на предаването на COVID-19, въпреки че остават въпроси относно степенята и продължителността на защита, която ще се предлага от ваксините (Altmann, Douek & Boyton, 2020). Трябва да се обърне внимание, че настоящата пандемия се случва на фона на широко разпространено недоверие в безопасността и ефективността на ваксините в световен мащаб. Хиляди хора излизат на улиците по целия свят, за да протестираат срещу политиките за социално дистанциране на COVID-19 и перспективата за масови ваксинации. Също така общественото отношение към безопасността на ваксините, тяхното значение и ефективност са последователно свързани с възприемането на ваксините (de Figueiredo, Simas, Karafillakis, Paterson & Larson, 2020).

От самото начало го момента на изготвяне на настоящата работна темата за ваксините е обект на значително изследователско внимание. Настоящият доклад се основава на съществуващата вече академична литература, както и на анализ на актуални данни от проучвания по темата, за да се опита да изследва хипотезата: *„За да има доверие във ваксините, то трябва да бъде придружено от доверие в националните институции“*. Изследователската част няма за цел да покрие изцяло съществуващите мнения и фактори по темата. Ще се базира само и единствено на тези, които авторът е преценил за приоритетни за постигане на целта на проучването.

Докаато бързото разработване на ваксини срещу COVID-19 е изключително постижение, успешното ваксиниране на глобалното население е свързано с много предизвикателства – от производството до разпространението, внедряването и, което е важно, възприемането на ваксините. Доверието във ваксините е жизненоважно и критично зависи от способността на правителствата да съобщават ползите от ваксината и да доставят ваксините безопасно и ефективно. Докаато само малка част от населението поддържа силни възгледи срещу ваксинацията, в много страни е очевидно колебанието относно ваксинацията срещу COVID-19 (OECD, 2021).

Институционалното доверие е един от най-критичните елементи при прилагането на програми за масова ваксинация (Browlie & Howson, 2005), не толкова защото потребителите нямат доверие в

системата на общественото здравеопазване, а по-скоро защото не вярвам на препоръките на правителството (American Academy of Arts & Sciences, 2014). Поддържането на институционално доверие е ключът към успеха на масовите програми за имунизация срещу COVID-19 (González-Melado, & Di Pietro, 2021).

За да успеят в глобалните усилия за имунизирани на милиарди хора възможно най-бързо, правителствата трябва да гадат приоритет на справянето с въпросите на доверието – доверие както във ваксините, така и в институциите, отговорни за начинанието за ваксинация. Те трябва да насърчават доверието сред обществото в ефективността и безопасността на ваксините, както и в способността на правителствата да управляват компетентно логистичните предизвикателства (OECD, 2021).

„COVID-19 Vaccine Tracker“ на Европейския център за превенция и контрол на болестите (ECDC) показва в реално време броят на ваксинираните в държавите - членки на Европейския съюз, както и процентното съотношение на ваксинираните за всяка държава отделно. Към момента на завършване на настоящия доклад – януари 2022 г., **66,3%** от населението на Европейския съюз е преминало пълния ваксинационен курс, а процентът на ваксинираните само с една доза е **70,6%**. На първо място е Португалия с 81,7% ваксинирани, а на последно място – България с 25,6% (разлика от 56,1%).

Изследване, проведено през декември 2020 г. от *Confidence Project* в сътрудничество със своя партньор в анкетата – *ORB International*, установи, че в 32 държави най-силният индикатор за готовността да се приеме ваксина срещу Covid-19 е увереността в поведението на правителството в отговора на Covid-19 (Wouters, Shadlen, Salcher-Konrad, et al., 2021). Начинът, по който правителствата се справят с отговора на Covid-19 по-широко, е ключов фактор за общественото доверие във ваксинацията. По данни на проучването, ако се смята, че правителството се справя добре с реакцията на пандемията, готовността да приеме ваксинацията срещу Covid-19 е по-висока; за тези, които смятат, че тяхното правителство се справя зле с отговора, желанието им да се ваксинират е много по-ниско (Sabahelzain, Hartigan-Go & Larson, 2021).

По данни от Евробарометър (Eurobarometer, 2021) от месец май 2021 година относно мненията за ваксинацията и ваксинационните практики, чрез анализ на отговорите на въпроса „*Как националното правителство се е справило с ваксинационната стратегия*“, става ясно, че държавите с по-голям брой ваксинирани като Малта (81,6%)¹, Пор-

¹ Бележка на автора: Сумата показва процентния брой на ваксинираните граждани в държавата, по данни на „COVID-19 Vaccine Tracker“ на Европейския център за превенция и контрол на болестите.

тугалия (81,7%), Дания (76%) и гр. са дали най-много положителни показатели на задоволство от предприетите мерки на национално ниво. От друга страна, гържави със значително по-нисък процент на ваксинирани като Словакия (46,3%), Полша (54%), Словения (54,7%) показват най-голямо неудовлетворение относно ваксинационната стратегия на гържавите си. Важно е да се отбележат резултатите при „*Всеки трябва да се ваксинира срещу COVID-19, това е граждански дълг*“. Държави като Испания (74%), Португалия и Малта показват едни от най-положителните резултати, докато страни като България (25,6%), Словакия (46,3%), и Словения (54,7%) дават най-отрицателните мнения. Вземайки предвид твърдението „*Публичните органи не са достатъчно прозрачни по отношение на ваксините срещу COVID-19*“, именно последните три споменати показват най-голямо съгласие.

Институционалното доверие се определя като доверието, което хората оказват в система или институция като правителство, политическа партия, неправителствена организация или конкретна публична или частна организация. Институционалното доверие се основава на личен опит, особено на всички негативни преживявания, които човек може да е имал в живота си, не толкова с институцията, колкото с хората, представляващи институцията (Giddens, 1990). Доказателство за това е ситуацията в гържавата в ЕС с най-малък процент ваксинирани, а именно България. Страната показва резултат, равен на средния за ЕС при задоволството от мерките (в сравнение с останалите гържави членки), предприети от правителството относно ваксинационната стратегия, според данни на Евробарометър. Нека обърнем внимание на това, че мнението на гражданите за капацитета на страната и нейните институции да се справят с кризата става ясно от резултатите от същото проучване на въпроса „*Кога смятате, че вашата държава ще се възстанови от влиянието на пандемията от коронавирус?*“. Най-много граждани заявяват, че тя ще се възстанови след 2023 година, но има такива, които считат, че това няма да се случи никога. От друга страна, Португалия, характеризираща се с най-голям процент ваксинирани, е на второ място по дадени положителни отговори, смятайки също, че гържавата ще възстанови икономиката си след 2023-та.

Друго проучване стига до заключение, че повече хора в Португалия и Италия са загрижени за икономическите последици от пандемията, отколкото в други европейски страни. Например, 68% от португалците и 56% от италианците се притесняват да не загубят работата си, сравнено с останалите гържави в проучването, сред които Дания, Франция, Германия, Нидерландия и Обединеното кралство (Sabat, Neuman-Vöhne, Varghesec, Barros, Brouwer, van Exel, Schreyöggge, Stargardt, 2020). Въз основа на гореизложеното, можем да твърдим, че България и

Португалия показват близки резултати относно периода за възстановяване на икономиката, но най-голяма разлика по отношение на броя ваксинирани граждани. Именно ваксинацията според повечето специалисти е ключът за справяне с кризата, което дава възможност за нормализиране на положението и решаване на икономическите проблеми.

Тук стои логичният въпрос защо относно някои показатели двете държави дават сходни или близки резултати, а за други – коренно различни? За обяснение на ситуацията можем да цитираме статията във вестник „Ди Велт“, според която тогавашният премиер на България е практикувал в пандемията политика, за да не отблъсне привържениците си, а именно, че *„гражданите на България имаха толкова много свобода, колкото почти никъде другаде“*. Това показва причината за задоволството от мерките, които страната прилага, изложено по-горе. Въпреки това остава въпросът каква е причината за толкова малкия процент на ваксинирани. Германският вестник „Ди Велт“ представя статия под заглавие *„Там, където дори лекари са против ваксинациите“*, посветена на имунизационния скептицизъм в България. Авторът на статията заключава, че *„България се тресе политически, доверието в правителството по традиция е ниско. Миналата година хора от различни лагери демонстрираха седмици наред безуспешно срещу мафиотските структури и съдебния произвол и настояваха за оставката на правителството (Deutsche Welle, DW), като допълва, че това е „Благодатна почва за дезинформация и теории на заговора“*. Направените изводи и анализ ни позволяват да предположим, че политическите отговори, от една страна, и доверието в институциите – от друга, пораждаат имунизационния скептицизъм и разновидността на мнения по темата в държавата. Можем да считаме това за допълнение към твърдението, че институционалното доверие се основава на личен опит, особено на всички негативни преживявания, които човек може да е имал в живота си, не толкова с институцията, колкото с хората, представляващи институцията (Giddens, 1990).

По данни на Евробарометър от пролетта на 2021 година доверието в Европейския съюз значително води пред това в националните институции. Доверието в ЕС остава постоянно през 2020 и 2021 година (49%), като има покачване от 6% от 2019 г. насам. Обратно на него, доверието в националните правителства се е променило регресивно, а именно 40% в началото на 2020 година и 37% през 2021 година. Европейският съюз получава най-високия процент за оптимистичното си бъдеще, който е регистриран от 2009-а насам, а именно 66% (с 6% повече от 2020 г.). Докато песимистите са спаднали със 7% от 2020 г. По-слабо ваксинираните държави като България, Румъния, Словакия и Полша показват резултати, по-високи от средните за ЕС по показателя колко

доверие имат в Съюза (Eurobarometer, 2021). Можем да констатираме очевидна разлика в доверието и погледа за бъдещето на ниво Съюз и на ниво държава членка. Гражданите чувстват по-голяма увереност в действията и визията на Съюза, отколкото в тези на национално ниво, анализирано от процентната промяна.

За да се получи по-пълна картина, е необходимо да се анализира и влиянието на дезинформацията върху ваксинационния процес. Според автора на това изследване причините за приемане или отказване на ваксинацията са пряко свързвани и произтичат от информацията, с която гражданите разполагат и върху която гледат мненията си. Проучване показва, че 19% от анкетираните заявяват, че най-надеждният ресурс за информация по темата, на който се доверяват, са националните правителства, докато 44% посочват националните здравни органи. Допълнително, данните на проучване за няколко европейски държави показва, че като цяло хората са имали най-високи нива на доверие в информацията от болниците, семейните лекари и СЗО, следвана от информацията от националното правителство и основните национални новинарски канали. (Sabat, Neuman-Böhme, Varghese, Barros, Brouwer, van Exel, Schreyögg & Stargardt, 2020)

Проучване на Евробарометър показва, че 63% от гражданите на ЕС посочват за основна причина да не се ваксинират факта, че ваксините срещу COVID-19 не са достатъчно изпробвани (*„I think that Covid-19 vaccines have not been sufficiently tested yet“*). С малка разлика като втора съществена причина посочват притеснението си, че ваксините имат много странични ефекти. Тези, които вече са решили да се ваксинират, смятат да го направят по-скоро, ако повече хора бъдат ваксинирани и бъде проследено, че ваксините нямат големи странични ефекти. За второ условие се поставя да е налична пълна яснота по какъв начин са създадени, тествани и оторизирани предлаганите ваксини. Въпреки различните мнения, 77% се съгласяват или са склонни да се съгласят, че сериозни заболявания са изчезнали, благодарение на ваксините. Това би означавало, че ваксините като цяло се приемат като решение от по-голямата част, но съмнения се появяват именно за този вид ваксина.

Епидемията от Covid-19 доведе до широко използване на социалните медии за коментирание и разпространение на информация. **„Infodemia“** е термин, разглеждащ прекомерното количество информация, която циркулира, което затруднява ориентирането на общностите по дадена тема поради трудността при идентифициране на надеждни източници (De Caro, 2020). Според заместник-председателя на Европейската комисия Вера Йоурова *„Пандемията COVID-19 е само напомняне за огромния проблем с дезинформацията и дигиталните измами.“* (Официален сайт на Европейската комисия). Според СЗО *„инфодемия“* е

твърде много информация, включително фалшива или подвеждаща информация в цифрова и физическа среда по време на епидемия. Това причинява объркване и рисково поведение, което може да навреди на здравето, води до недоверие в здравните власти и подкопава отговора на общественото здравеопазване. Това може да засили или угължи огнища, когато хората не са сигурни какво трябва да направят, за да защитят здравето си и здравето на хората около тях (СЗО, 2021). Европейската комисия заявява, че масово се разпространява дезинформация за коронавируса и е важно да се получава актуална информация само от авторитетни източници (European Commission, 2021). Информация на официалния сайт на Европейския съюз посочва, че има нарастваща дезинформация, свързана с пандемията от COVID-19, и че институциите на ЕС работят за повишаване на осведомеността относно опасностите, произтичащи от дезинформацията, и насърчават използването на достоверни източници. На 10 юни 2020 г. Европейската комисия и Върховният представител по въпросите на външните работи и политиката на сигурност публикуват съвместно съобщение „Борба с дезинформацията за COVID-19: боравене с точни факти“, за да бъдат предложени конкретни действия за повишаване на устойчивостта на ЕС към предизвикателството на дезинформацията.

Следователно може да се твърди, че дезинформацията засяга отговорите на страните на глобалната пандемия, като подкопава доверието, засилва страховете и понякога води до вредно поведение. Във време, когато доверието на гражданите и спазването на мерките от блокирането до насоките за хигиена са от изключително значение, нарастването на дезинформацията подкопава отговорите на правителствата на пандемията Covid-19 и излага здравето на хората в риск. Недоказани медицински лечения, техники за превенция и друга информация заливат интернет и се разпространяват от потребители, чиито опасения са подсилени от огромния обем противоречива информация (ОИСП, 2020). След като каналите за информация са очевидни и съвпадат в много проучвания, става ясно, че способността за въздействие е на политиците и експертите по общественото здравеопазване. Те трябва да убедят своите граждани да направят промени в поведението си и да спазват бъдещите интервенции за ограничаване, като същевременно се сблъскват с трудностите при прилагането на такива разпоредби. Поради това става от решаващо значение да се разберат притесненията на хората относно пандемията и техните възприятия за ефектите от политиките за ограничаване, така че проектирането на по-нататъшни политики и мерки за извънредни ситуации да бъде добре информирано и да може да се очаква високо ниво на съответствие от населението. Освен това доверието в правителството и социалните институции може да стане централно за постигане на успешно изпълнение на бъдещи мерки, докато липсата

му може да се окаже пагубна за борбата с пандемията. (Sabat, Neumann-Böhme, Varghese, Barros, Brouwer, van Exel, Schreyögg & Stargardt, 2020)

Проучване със 7664 участници от Дания, Франция, Германия, Италия, Португалия, Нидерландия и Обединеното кралство (Neumann-Böhme, Varghese, Sabat, Barros, Brouwer, Exel & Stargardt, 2020) установява основните причини за отказа от ваксиниране. Повече от половината респонденти (55%) отговарят, че са загрижени за поенциалните странични ефекти на ваксината, а тази загриженост е по-честа сред жените (36%), отколкото мъжете (19%). Около 15% от респондентите заявяват, че една ваксина може да не е безопасна, като това е без забележими разлики между половете. Друга област на притеснение е това, че ваксината може да бъде експериментална, без никакви проучвания за странични ефекти и че ваксината може да не е безопасна за конкретни групи като бременни жени, хора със съществуващи заболявания като множествена склероза, алергични лица и гр. След като вече проследихме основните източници на информация, можем да заключим, че общото отхвърляне на ваксинация е повече от два пъти по-често при жените (7%), отколкото сред мъжете (3%) според същото проучване.

Друго проучване също показва, че една от основните демографски групи с повишен риск за несигурност и нежелание за ваксиниране срещу COVID-19 са жените. (Paul, Steptoe & Fancourt, 2021). Тази процентна разлика може да се счита като показателна, че някои жени се въздържат от ваксинация срещу COVID-19 поради опасения, че тя може да повлияе на плодовитостта им, като понякога се обръщат към социалните медиуми, за да изразят опасенията си. Изглежда, че настроените гражданци срещу ваксинацията подхранват тези страхове и подвеждат жените да мислят, че ваксината може да повлияе на шансовете им да забременеят сега или в бъдеще или да увеличи риска от спонтанен аборт (Wise, 2021). В официалните източници на информация няма изследователски доказателства в подкрепа на тези твърдения. Науката показва, че ваксините срещу COVID нямат ефект върху плодовитостта, не влияят на вероятността от спонтанен аборт и са безопасни и ефективни по време на бременност.

Допълнително ще разгледаме и проучване на Евростат от декември 2021 г. за използването на информационните и комуникационните технологии в домакинствата и от лица на възраст 16-74 години. То цели да установи какво е процентно отношение на хората, които проверяват информацията в онлайн медиумите и социалните мрежи. Средният процент за Европейския съюз е 23%, като страните с едни от най-ниските резултати, по-ниски от средните са България (16%) и Румъния (12%), които от своя страна са най-малко ваксинираните държави в ЕС (Eurostat, 2021).

Оказва се, че може да са необходими значителни политически усилия, за да се стигне от наличието на ваксина до адекватни нива на ваксинация, особено в някои страни. Насочването към хората, които в момента се колебаят, изглежда най-обещаващо, но това изисква убедителни доказателства и ясна комуникация относно безопасността и ефективността на ваксината. Кампания, наблюдаваща на социалните ползи от ваксинацията, би могла да увеличи желанието за ваксинация сред тези, които са погълнати от по-добри просоциални мотиви (Neumann-Böhme, Varghese, Sabat, Barros, Brouwer, Exel & Stargardt, 2020).

Множество автори изследват причините за трудностите, които се появяват при приемането на ваксините, като някои го свързват именно с отношението към и дейността на институциите и съзнателното доверие. Има редица фактори, които обясняват защо възприемането на някои хора за ваксинацията се е променило (Larson, Cooper, Eskola, Katz & Ratzan, 2011). Има усещане, че програмите за ваксинация се ръководят от финансите и бизнес интересите на големите фармацевтични компании, които оказват натиск върху публичните институции и правителствата (Yaqub, Castle-Clarke, Sevdalis & Chataway, 2014); смъртните случаи на потребители се свързват пряко с ваксините, а не се възприемат като прости съвпадения (Lone & Puliyel, 2010); понякога тревожно отчитане от медиите за рисковете и страничните ефекти (Campbell, 2011); здравето индивиди като цяло се страхуват повече от рисковете, свързани със самите ваксини, отколкото с употребата на лекарства за лечение на болестта; съществува известна степен на недоверие към научното познание, което се възприема като постоянно променящо се и остаряло с всяко ново откритие (Ward, 2017).

Според анализ на института на „Reuters“ върху извадка от фалшиво съдържание за Covid-19, до 59% се основават до известна степен на вярна информация, която е била манипулирана, докато 38% е изцяло измислена (Brennen et al., 2020 г.). В много страни първоначалното колебание на правителствата да комуникират решително, дори относно несигурността и неизвестността около пандемията, остави място за разпространение на дезинформация, докато хората търсят отговори. Успешният отговор на пандемията изисква координирани усилия от множество заинтересовани страни за справяне с дезинформацията около нея, с ясно обществено лидерство. Стратегически прозрачна комуникация трябва да бъде сред първите линии на действие за публичните институции на всички нива. На практика публичната комуникация включва предоставяне на информация от обществен интерес, която е фактическа, прозрачна и отделна от политическата комуникация. Последната характеристика е особено релевантна в настоящия контекст на висока политическа поляризация и фрагментация в много страни,

при което е по-вероятно някои групи да се отклонят от официалната информация, ако я сметнат за политизирана (ОИСП, 2020).

Според друго изследване, докато колебанието относно ваксината се характеризира с недоверие към експертите (Stecula, Kuru & Jamieson, 2020), това не е свързано с тяхната компетентност или технически познания по темата, а по-скоро с възприятията, че експертите не действат добросъвестно (Eiser & al., 2009). Поради тази причина едностранната комуникация за ползите от ваксинацията няма да е достатъчна, за да убеди хората да променят възгледите си. Вместо това, позволяването на хората, които се колебаят от ваксината, да изразят своите възгледи, изразяването на съпричастност и справяне-то със съпротивата без антагонизъм, са ефективни начини за насърчаване на промяна в поведението (Gagneur & al., 2018). Следвайки този подход, икономическият, социален и екологичен съвет на Франция създаде уебсайт (Stecula, Kuru & Jamieson, 2020) да попита гражданите за причините, поради които желаят или не желаят да бъдат ваксинирани. Успешните кампании за ваксиниране изискват широко и добре управлявано ангажиране на общността. Всички групи от населението трябва да бъдат включени в проектирането и прилагането на инициативи на местно ниво, които ще изградят доверие във ваксините и ще укрепят взаимоотношенията между общностите и техните правителства, особено за маргинализираните или недостатъчно обслужвани сегменти от населението (Gagneur & al., 2018). В случай на COVID-19 това изисква специфичен акцент върху разглеждането на въпроси, които предизвикват безпокойство относно скоростта на развитие и одобрението на ваксините (ОИСП, 2020).

Проучване от 2020 г. твърди, че притеснения около кризата могат да бъдат пагубни за психичното здраве и благополучието на индивида и могат да се влошат допълнително от налагането на политики за самоизолация (Sabat, Neuman-Böhme, Varghese, Barros, Brouwer, Exel, Schreyögg, Stargardt, 2020). Поради това може да е разумно да се обмисли асиметричен подход към дизайна на стратегии за излизане, като се вземат предвид специфичните за региона нива на подкрепа и притеснения.

Като заключение може определено да се твърди, че по време на пандемия общественото доверие в правителството и информацията, която то предоставя, е от първостепенно значение. За да очакват високо съответствие за продължителни периоди от време, политиците трябва да приемат ефективни стратегии и средства за комуникация, чрез които да осигурят достатъчно ниво на доверие. Обществото трябва да бъде добре информирано за дилемите, пред които са изправени политиците, а комуникацията между правителството и гражданите трябва да бъде ясна и прозрачна.

Целта на настоящата работа е да отговори на изследователския въпрос *„Как отношението към националните институции влияе на отношението на гражданите към ваксините срещу COVID-19 в ЕС?“*. Изследвайки хипотезата, че *„За да има доверие във ваксините, то трябва да бъде придружено от доверие в националните институции“*. В изложението си докладът изследва различните нива на ваксинация в страните - членки на Европейския съюз, като ги съпоставя по показатели. На базата на проучвания и вече съществуващи тези на различни автори изследователската част се базира на основните фактори, съответно за желание и нежелание за ваксинация.

Можем да направим извода, че начинът на възприемане и доверието в националните институции е основа за желание за ваксинация, а факторите, които обуславят това, са няколко. Заговолството от мерките, взети по време на пандемията, и начинът на справяне на правителството с кризата се оказват водещи. Държавите с по-разклатено доверие и отношения с националните институции и личностите, които ги представляват, имат по-ниска решимост и желание за ваксинация, съответно и по-нисък процент на ваксинирани. Това общо отношение към ваксинацията се оказва свързано и с практиките при ваксинационния процес, които националните институции провеждат. Авторът изследва и властващата „инфогемия“ и дезинформация. На базата на данни се установява, че ненавременната и непрозрачна информация, давана от правителствата и заетите с това органи, причинява колебанията при желанието за ваксинация и крайните мнения по въпроса. Вследствие на това доверието и визията за бъдещето от страна на гражданите е по-позитивна за ЕС, отколкото за националните им държави.

Имайки предвид анализиранията информация, можем да заключим, че отношението към националните институции влияе на отношението и възприятието на гражданите към ваксините срещу COVID-19 в ЕС. В днешно време процесът на ваксинация е динамичен и тежърва търпи промени и развитие.

Представените аргументи не са изчерпателни, а останалите такива ще бъдат обект на следващи изследвания. Ваксинацията е една от най-актуалните теми в последно време в целия свят. Справянето с ваксинационния процес за преминаването през пандемията е ключово в политиките на всички страни, както и на ЕС. За да може това да стане реалност, са нужни много усилия и „добри практики“, които да способстват процеса, за да може да бъде постигнат желаният краен резултат. След извършената работа въпросът, който остава актуален и основен, е как заетите с темата институции ще продължат ваксинационната политика и колко успешен край ще има тя?

Използвана литература:

1. Covid-19 Vaccine Tracker. *European Centre for Disease Prevention*. Достъпно на: <https://vaccinetracker.ecdc.europa.eu/public/extensions/COVID-19/vaccine-tracker.html#uptake-tab>
2. European Commission (2020). State of Vaccine Confidence in the EU+UK. Available at: https://ec.europa.eu/health/vaccination/confidence_bg
3. Европейската комисия (2020). *Стратегия на ЕС за ваксините*. Available at: https://ec.europa.eu/info/live-work-travel-eu/coronavirus-response/public-health/eu-vaccines-strategy_bg
4. Европейския портал за ваксиниране. Available at: <https://vaccination-info.eu/bg>
5. Европейски център за профилактика и контрол върху заболяванията (ECDC). Available at: https://european-union.europa.eu/institutions-law-budget/institutions-and-bodies/institutions-and-bodies-profiles/ecdc_bg
6. De Figueiredo A., Simas C., Karafillakis E., Paterson P., Larson HJ. (2020). Mapping global trends in vaccine confidence and investigating barriers to vaccine uptake: a large-scale retrospective temporal modelling study. *Lancet*. Volume 396, Issue 10255, p898-908, Available at: [https://www.thelancet.com/journals/lancet/article/PIIS0140-6736\(20\)31558-0/fulltext#%20](https://www.thelancet.com/journals/lancet/article/PIIS0140-6736(20)31558-0/fulltext#%20)
7. Altmann DM., Douek DC., Boyton RJ. (2020). What policy makers need to know about COVID-19 protective immunity. *The Lancet*. Volume 395, Issue 10236, p.1527-1529. Available at: [https://www.thelancet.com/journals/lancet/article/PIIS0140-6736\(20\)30985-5/fulltext?dgcid=raven_jbs_etoc_email](https://www.thelancet.com/journals/lancet/article/PIIS0140-6736(20)30985-5/fulltext?dgcid=raven_jbs_etoc_email)
8. OECD (2021). Enhancing public trust in COVID-19 vaccination: The role of governments. Available at: <https://www.oecd.org/coronavirus/policy-responses/enhancing-public-trust-in-covid-19-vaccination-the-role-of-governments-eae0ec5a/>
9. American Academy of Arts and Science (2014). Public trust in vaccines: defining a research agenda. Available at: <https://www.amacad.org/publication/public-trust-vaccines-defining-research-agenda>
10. Brownlie, J. & Howson, A. (2005). 'Leaps of Faith' and MMR: An Empirical Study of Trust. *Sociology*. 39 (2), pp. 221-239. Available at: https://www.researchgate.net/publication/41529769_'Leaps_of_Faith'_and_MMR_An_Empirical_Study_of_Trust
11. Wouters OJ., Shadlen KC., Salcher-Konrad M., Pollard AJ., Larson HJ., Teerawattananon Y., Jit M. et al. (2021). Challenges in ensuring global access to COVID-19 vaccines: production, affordability, allocation, and deployment. *The Lancet*; p1023-1034. Available at: [https://www.thelancet.com/journals/lancet/article/PIIS0140-6736\(21\)00306-8/fulltext](https://www.thelancet.com/journals/lancet/article/PIIS0140-6736(21)00306-8/fulltext)
12. Eurobarometer. (2021). Attitudes on vaccination against Covid-19. Available at: https://data.europa.eu/data/datasets/s2512_494_eng?locale=en
13. Giddens A. (1990). *The consequences of modernity*. Cambridge: Polity Press. Available at: <https://voidnetwork.gr/wp-content/uploads/2016/10/The-Consequences-of-Modernity-by-Anthony-Giddens.pdf>
14. DW (Дойче веле). (2021). „Много хора в България можеха още да са живи“. Available at: <https://www.dw.com/bg/>

15. OECD (2020). Transparency, communication and trust: The role of public communication in responding to the wave of disinformation about the new coronavirus. Available at: <https://www.oecd.org/coronavirus/policy-responses/transparency-communication-and-trust-the-role-of-public-communication-in-responding-to-the-wave-of-disinformation-about-the-new-coronavirus-bef7ad6e/>
16. Eurobarometer (2021). Public opinion in the European Union. Available at: https://www.politicheeuropee.gov.it/media/5882/first-results_eb-spring-2021.pdf
17. World Health Organisation. Infodemic. Available at: https://www.who.int/health-topics/infodemic#tab=tab_1
18. W De Caro (2020). Infodemia and COVID-19: a text mining analysis. *European Journal of Public Health*, Volume 30, Issue Supplement 5. Available at: https://academic.oup.com/eurpub/article/30/Supplement_5/ckaa165.065/5914289
19. European Commission (2020). Speech of Vice President Vmra Jourov6 on countering disinformation amid COVID-19 „From pandemic to infodemic“. Available at: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/es/speech_20_1000
20. Neumann-Böhme, S., Varghese, N. E., Sabat, I., Barros, P. P., Brouwer, W., van Exel, J., Schreyögg, J., & Stargardt, T. (2020). Once we have it, will we use it? A European survey on willingness to be vaccinated against COVID-19. *The European journal of health economics : HEPAC : health economics in prevention and care*, 21(7), 977–982. Available at: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC7317261/>
21. Wise M. (2021). No, COVID-19 vaccines don't affect women's fertility. *The conversation*. Available at: <https://theconversation.com/no-covid-19-vaccines-dont-affect-womens-fertility-168568>
22. Eurostat (2021). How many people verified online information in 2021? . Available at: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-eurostat-news/-/ddn-20211216-3>
23. Larson, H. J., Cooper, L. Z., Eskola, J., Katz, S. L., & Ratzan, S. (2011). Addressing the vaccine confidence gap. *Lancet (London, England)*, 378(9790), p.526-535. Available at: [https://www.thelancet.com/journals/lancet/article/PIIS0140-6736\(11\)60678-8/fulltext?code=lancet-site&rss=yes](https://www.thelancet.com/journals/lancet/article/PIIS0140-6736(11)60678-8/fulltext?code=lancet-site&rss=yes)
24. Yaqub, O., Castle-Clarke, S., Sevdalis, N., & Chataway, J. (2014). Attitudes to vaccination: a critical review. *Social science & medicine (1982)*, 112, p.1-11. Available at: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/24788111/>
25. Lone, Z., & Puliyl, J. M. (2010). Introducing pentavalent vaccine in the EPI in India: a counsel for caution. *The Indian journal of medical research*, 132, p.1-3. Available at: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/20693581/>
26. Campbell P. (2011). Understanding the receivers and the reception of science's uncertain messages. *Philosophical transactions. Series A, Mathematical, physical, and engineering sciences*, 369(1956), p.4891-4912. Available at: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/22042903/>
27. Ward P. R. (2017). Improving Access to, Use of, and Outcomes from Public Health Programs: The Importance of Building and Maintaining Trust with Patients/Clients. *Frontiers in public health*, 5, 22. Available at: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/28337430/>

28. Brennen, J. et al. (2020). Types, sources, and claims of COVID-19 misinformation, Available at: <https://reutersinstitute.politics.ox.ac.uk/types-sources-and-claims-covid-19-misinformation>
29. Stecula, D., Kuru O. & Jamieson K. (2020). „How Trust in Experts and Media Use Affect Acceptance of Common Anti-Vaccination Claims“, The Harvard Kennedy School Misinformation Review, Vol. 1/1. Available at : <https://misinforeview.hks.harvard.edu/article/users-of-social-media-more-likely-to-be-misinformed-about-vaccines/>
30. Eiser, J. & Stafford, Tom & Henneberry, John & Catney, Philip. (2008). „Trust me, I’m a Scientist (Not a Developer)“: Perceived Expertise and Motives as Predictors of Trust in Assessment of Risk from Contaminated Land. Risk analysis : an official publication of the Society for Risk Analysis. 29. 288-97. Available at: https://www.researchgate.net/publication/23291128_Trust_me_I’m_a_Scientist_Not_a_Developer_Perceived_Expertise_and_Motives_as_Predictors_of_Trust_in_Assessment_of_Risk_from_Contaminated_Land
31. Gagneur, Arnaud & Lemaitre, Thomas & Gosselin, Virginie & Farrands, Anne & Carrier, Nathalie & Petit, Geneviève & Valiquette, Louis & Wals, Philippe. (2018). Promoting Vaccination at Birth Using Motivational Interviewing Techniques Improves Vaccine Intention: The PromoVac Strategy. Journal of Infectious Diseases & Therapy. Vol. 6/5, pp. 1-7. Available at: https://www.researchgate.net/publication/328239866_Promoting_Vaccination_at_Birth_Using_Motivational_Interviewing_Techniques_Improves_Vaccine_Intention_The_PromoVac_Strategy
32. Paul, E., Steptoe, A., & Fancourt, D. (2021). Attitudes towards vaccines and intention to vaccinate against COVID-19: Implications for public health communications. *The Lancet regional health. Europe*, 1, 100012. Available at: [https://www.thelancet.com/journals/lanep/article/PIIS2666-7762\(20\)30012-0/fulltext](https://www.thelancet.com/journals/lanep/article/PIIS2666-7762(20)30012-0/fulltext)
33. European Parliament. European Parliament resolution of 19 April 2018 on vaccine hesitancy and drop in vaccination rates in Europe.(2018). (2017/2951 RSP). https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-8-2018-0188_EN.pdf
34. Lazarus, J. V., Ratzan, S. C., Palayew, A., Gostin, L. O., Larson, H. J., Rabin, K., Kimball, S., & El-Mohandes, A. (2021). A global survey of potential acceptance of a COVID-19 vaccine. *Nature medicine*, 27(2), 225-228. Available at: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/33082575/>
35. González-Melado, F. J., & Di Pietro, M. L. (2021). The vaccine against COVID-19 and institutional trust. *Enfermedades infecciosas y microbiología clínica (English ed.)*, 39(10), 510-515. Available at: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/34518151/>
36. Sabahelzain, M. M., Hartigan-Go, K., & Larson, H. J. (2021). The politics of Covid-19 vaccine confidence. *Current opinion in immunology*, 71, p.92-96. Available at: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/34237648/>
37. Официален уебсайт на Европейския съвет. Available at: <https://www.consilium.europa.eu/bg/policies/coronavirus/fighting-disinformation/>

Contents

Preface	5
THE EUROPEAN UNION - AN AREA OF VALUES, SECURITY AND SOLIDARITY	
The family in the family of European nations (<i>Lyubomir Vassilev</i>)	9
Are disinformation and populism a threat to democratic processes in EU countries? (<i>Karina Zhecheva</i>).....	25
Has the COVID crisis led to the rise of Eurosceptic populism? (<i>Radoslav Atanasov</i>)	42
Strategic autonomy in the defense policy of the European Union (<i>Georgi Donchev</i>)	58
Migrant flows to Europe - the challenges on the integration of third- country nationals in the European space (<i>Stefka Penkova</i>)	64
DIGITALISATION AND ARTIFICIAL INTELLIGENCE	
(Completing) the Digital Single Market - the key to establishing the European Union as a leader in the global digital economy? (<i>Lilia Georeva</i>)	81
Smart cities in the European Union (<i>Valentin Alexandrov</i>).....	100
Artificial Intelligence in Healthcare in the European Union (<i>Antonio Pavlov</i>)	120
ECOLOGY, CLIMATE AND HEALTH	
The European Union's path to sustainable and ecological transport (<i>Gergana Kutelova</i>)	131
How will the Green Deal affect the energy sector in Bulgaria? (<i>Iva Vesselinova</i>)	146
Has the COVID crisis created the preconditions for closer cooperation in the field of healthcare between the EU Member States? (<i>Anna Rozovanska</i>)	163
How does the attitude towards national institutions affect the citizens' attitude towards the COVID-19 vaccines in the European Union? (<i>Michaela Atanassova</i>).....	176

СБОРНИК ОТ ДОКЛАДИ

**Гласът на младите –
енергия за Европа**

Софийски университет „Св. Климент Охридски“
и Фондация „Ханс Зайдел“

София, 2022 г.

ISBN: 978-954-91180-8-7

MINERVA

РЕКЛАМНО-ИЗДАТЕЛСКА КЪЩА
02 / 971 00 09

9 789549 118087